16

تاتار ئەدەبیاتی کۇتبخانەسی

№ 9

زاکیر هادی:

جیهانشا حەزرەت،

مەعسوم

تاتارستان ماتبوعات ـ نەشرییات کامبیناتی باسماسی.

قازان، 1925 «یل».

P35956

تاتار ئەدەبىياتى كۇتبخانەسى.

№ 9

زاكىر هادى.

جيهانشا حەزرەت، مەعسوم.

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

B. A. S. S. R.
Elmi Kitapxanahь
№ [redacted]
Научная Библиотека
Б.А.С.С.Р.

Государств. Баш. Центр. Публичная
БИБЛИОТЕКА

تاتارستان ماتبوعات ـ نەشرىيات كامبيناتى باسماسى.
قازان، 1925 يىل.

Казань
3-я Гостипография имени „КАМИЛЬ ЯКУБ"
Комбината изд. и Печати
Тукаевская 37, 1925 г
Главлит Т. С. С. Р. № 1243
Тираж 3,000 экз

B.A.S.S.R.
Qilmi Kitepxanahь
№
Научная Библиотека
Б.А.С.С.Р.

ئیسكێ موللالاردان كۆلوچێلەرنڭ برەوسێ.

(زا كیر هادی)

زاكیر هادی 20 نچێ یۈز تاتار ئەدەبییاتێنڭ برنچێ ،ئون یلندا ئشلەگەن یازوچێلار ئاراسندا كیڭ ماسساغا ئیڭ ئاز بیلگێلێ بولغانلارندان برسێ. ،ئول بزنڭ بورژووا دەورێ ئەدەبییاتێ بولندان ئەللە نیچك تاوشسز-تنسزغنا، تەنقیدچێ هەم ئەدەبییات سۈبوچێلەرنڭ كوزێنە بیك ئاز كورێنب كیتكەن بر یازوچێ. لاكین، ،بو كشێنڭ بۆلای ،ئۆنێتێلو توزانێ ئاستندا قالووێ بردە حاقلێ توگل. چنلقدا ،ئول ئەدەبییاتێبزنڭ باشلانغچ دەورندە شافقتیغنا ئشلەب ئوزغان، دیققەتكە لایق بولغان بر ئەدیب هەم ئەدەبییات تاریحێبزدا بیلگێلێ بر ،ئورن ئۆتارغا تییشلێ بولغان كشێ. ئانڭ بۆتن یازغان ئەیبرلەرێ ،شول دەور ئۆچن بیك حاراكتیرنی نەرسەلەر. ،شونڭ بلەن برگە ئانێ ،شول دەوردەگێ بۆتن باشقا ئەدیبلەردەن ئایێرا تۆرغان، ئانڭ ئوزندەگنە تابلغان یاقلارێ بار. هەربر ،ئول زامانداغێ ئەدەبی ئەسەرلەرێبز، بر یاقدان ،چن ئەدەبی، تاسویری ئەسەر بولسالار، ئیكنچێ یاقدان ،ئول حاقدا تاتاردا بولماغان گەزیت - ژورناللار ئورنن‌دا ئۆتالار ئیدێ. شوڭار كورە، 20 نچێ عاسر باشێ تاتار ئەدەبییاتێ ئەسەرلەرێنڭ هەممەسندە بولغان شیكللێ، زاكیر هادی‌نڭ حیكایەلەرندە دە بز بایتاق‌قنا «فەلسەفە»، فیكر سۈیلەو - پوبلیتسیستیكا مامینتلارێ ئۆچراتابز. لاكین، زامانا قوشووێ بلەن كرگەن ،بو فەلسەفە ساتولار ئانڭ حیكایەلەرێنڭ ،چن ئەدەبی-شیغری ئەسەرلەر بولووێنا قۆماچاولامیلار. ئەسەرلەرندە بزنڭ ئۆچن قیممەتلێ بولغان نەرسە ئانڭ بزگە ،چن تۆرمشدان ئالب یاساب بیرگەن كارتینالارێ، سورەتلەرێ، تیپلەرێ، ئەدەبی سیمالارێ. منە ،بو تورێغا كیلگەندە زاكیر هادی ئوزێنڭ ،چن بر حودوژنیك بولغانن كورسەتە. ،ئول بزنڭ باشلانغچ

دەور ياكى ئەدەبىياتىمىزدا ئىلك ئالدان ئاول، كرەستىيەن تۇرمۇشىنى ئېعتىبار ئېتىب، ئانى رېيال رەوشدە تاسوير ئېتەرگە ،ترشدى. ئاول حەياتى فونىدا «جەدىد» بلەن «قەدىم» كۆرەشىنىڭ مامىنتلارن كورسەتدى. ئېسكى مەدرەسەدەن، ئېسكى موللالاردان كۆلب، ئالارنى تەنقىد ئېتدى. ،شول رەوشچە ،ئول بزدەگى جەدىدچىلك دەورىنىڭ تىپلى بولعان يازوچىلارندان برسى.
زاماناسىنىڭ ئەدەبىيات سۆيوچىلەرى ئانى بىك ،زور تەم تابب ئوقيلار ئېدى. بردەن ئانىڭ ماتور، جانلى، تاسويرلەرى، ئېكنچىدەن بارى تىك ئانىڭ ئوزىنەگنە حاس ،بولب، باشقا يازوچىلارنىقندان ئايرىلب تۇرا تۇرعان ئسلوبى بار ئېدى. حەزرگى ئوقوچىعا بەلكى ئېندى ،ئول چاقلى تەئسىر بىرە ئالماس؛ لاكىن ئانىڭ ئەدەبىيات تارىخندا تۆتقان ،ئورنى توبەنەيمەسكە تىيش.
زاكىر هادى ـ حىكايەچى. ئانىڭ يازعان نەرسەلەرىنىڭ هەممەسى دىيرلك بىر تىيمدەگى 40 ـ 50 بىتلى ئورتا قول حىكايەلەر. ،بو فىسقا سوز باشىدا ئەلبەتتە، ئانىڭ ئەسەرلەرن تيكشىرىرگە كرىشرگە ئويلامىيچى، بارى تىك باسلعان ئەيبرلەرن ساناب چعو بلەنگنە قەناعەتلەنەبز: 3 ـ 1902 نچى يللاردا بولسا كىرەك، ئانىڭ برنچى حىكايەسى «بەختلى قز» چىقان ئېدى. (1906 نچى يلدا ،بو ئەيبر قابات باسلدى). ئاندان ،سوڭ 1904 نچى يلدا «بەختسز قز»، «ئافيسىيانت»، «حەير دۆعا» دىگەن حىكايەلەرى، 1906دا «ماعسوم»، 1908 دە «جيهانشا حەزرەت» ،باسلدىلار. ،بوسوڭعىسى زاكىر هادىنىڭ ئاقتق حىكايەسى ،بولدى؛ شوندان ،سوڭ ،ئول، نى ئۆچندر، ئەدەبىيات يولندا ئشلەۋدەن بۆتنلەي توقتالب، ئېسمى ماتبوعات دۆنياسىندان يوعالدى. بزدە ئاندان ،سوڭ نى بولعانن بلميبز.

ع. رەحىم.

B. A. S. S. R.
Ğilmi Ketepxanahь
№
Научная Библиотека
Б.А.С.С.Р.

جیهانشا حەزرەت.

ئوفا گوبیرناسندا، ب. ئویەزنە تۆن یاعندان تۆشلك یاعنا ئاعا تورعان بر ،سو بویندا، ،سونڭ قویاش باتش تـارافندا، ش. ئیسمندە زورعنا بر ئاول بـاردر. ئوراملاری رەتلی تۆزلگەن، ،سونڭ بوینچا تـۆن یـاعندان تۆشلك یاعنا سوزلعان، بر یاقدا ئورمان ئولدئمندان کورنشی گوزەلدر. ئوراملارننڭ برنچسی ،سونڭ قربیندا (یاعاسندا)، باشقالاریدا ئانڭ یانندا، بر نیچە ئوراملار رەتلەن تزلەشدر. ،سو یانندا ئورامدان باشلاب 1 نچی، 2 نچی، 3 نچی 4 نچی دیب سانـارعا مۆمکیندر. بۆلار ئیسە ئـاولنڭ ئیك بیبیك ئوراملاریدر. ،بـو ئوراملاردان بـاشقا بر نیچە کچك ئوراملار وە تقرقلار دەعی باردر.

ئاولنڭ ئورتاسندان ئوتکەن، بیبیك ئوراملارنی کیسکەن، قویاش چعششنا کیتکەن، بر ،یول ئوشبو بیبیك ئاولنی ئیکی بولمگە ئایرمشدر. ،ئول ،یول یراق جیرلەرگە کیتەر، باشقرت ئاوللارندان ئوتەر، بەلەبەی قالاسنا جیتەر. بر ئایرماسی ئوفا شەهەرنندە ئیلتەر. ئـاولنڭ یۆرت جیرلەری تۆرلچەدر. بری باشقاسننڭ تـەمام کیرئسیدر: بـر ،یۆرت ،زور بولسا، ئانڭ یانندا باشقاسی کچکدر، بـر ئۆی بیبیك بولسا باشقاسی تەبەنەکدر. بەعزلەریدە تەمام جیر ئاستندادر. ئویلەرنڭ کوبسی ئاعاچدان، بەعزلەری تاشدان، بـەعزسی چی کیرپچدەن سالنمش، بەعزلەری چبقدان ئـورب تشقی یاعندان بالچق بلەن سلانمشدر. توبەلەری بەعزی ئاقتا، بەعزی تیمر، بەعزی قابق ئیسەدە، کوبرەگی سالام بلەن یابلمشدر. ئارادا بەعزی ،زور یۆرتلار، بیبیك ئویلەر کورنسەدە، ئالارنـڭ کوبسی ئیسکرگەن، بەعزلەری تـەمام جیمررلگەن ئییەسز یۆرتلاردر.

،بو یۆرتلارعا چنلاپقنا ئویلاب قاراعاندا، بر نیچە ،یل ئلك ،بو حالق بای ،بولب، حەزردە فەقیر ئولدقلارنی بلدرەدر. حالقنڭ جیر سولاری یاعشی، باسولاری، قرلاری ئیگنگە یاراقلی، پچەنلك وە ئورمانلاریدا کوبدر.

حالق ئۈچ تۈرلۈندر: قازان تاتارى، باشقرت، ياگى باشقرت، يەعنى: چيتدەن كيلب باشقرت ،بولب يازلعان ئادەملەر، ياحود تيبدەرلەر بولسادا كوبۈسى باشقرتلاردر.

،بوحالقنڭ ئلك زامانلاردا جيرلەرى كوب بولعان ئيسەدە، حەزردە بيك ئولچەولى گنە قالمشدر. باشقرتلارنڭ ئيسكى عادەتلەرنچە ئاول باشلارى يوق بەھاعە سانب، كم چاقرب بر كەررە سيلاسا ئاگار جير بيرب، تيبدەرلەرنى وە قازان تاتارلارنى ئوزلەرنە جيردەش ئيتب، بر قاداق چەيگە 10 يە 15 ديسەتينە جير بولەك ئيتب، جيرلەرنى ئوزلەرنەدە ئاز قالدرمشلاردر. شولاى بولسادا باشقرتلارنڭ جيرلەرى باشقالارنڭ جيرندەن كوبدر.

جيرلەرنڭ بر بولۈمۈن، بەعزى بايلارى قارتلارعا ئاراقى ئچرب ئالدنعى كبى، بر كيسە گننى فاتيحە بلەن ئيشان حەزرەتلەرىدە ئلمشدر.

،بو ئاولدا بيش مەحەللە ،بولب، ،سو يانندائى برنچى ئورامنى تاش مەچت مەحەللەسى، ئيكنچى ئورامنى بييك مەچت مەحەللەسى، 3 نچى ئورامنى ئيسكى مەچت مەحەللەسى، 4 نچى ئورامنى ياگى مەچت مەحەللەسى ديب يۈرتۈلەدر. بۇلاردان باشقاسى قازانلارعا مەحسوس كچك مەچت مەحەللەسى دينۈلەن بيشنچى مەحەللەدر.

شۆھرەتلى وە دانلقلى ئيماملارى: باشقرتلار مەحەللەسندە بييك مەچتدە ئيمام حەتيب مۇدەررىس، ئيشان بۇحارى جيهانشا حەزرەت، تاش مەچتدە ئيمام حەتيب مۇدەررىس شاكير مەحدوم، ئيسكى مەچتدە ئيمام حەتيب مۇعەللىم شەريف حەزرەت، كچك مەچتدە ئيمام حەتيب مۇدەررىس فەحر-تدين حەزرەت، ياگى مەچتدە ئيمام حەتيب مۇعەللىم عەبدرەحيم حەزرەت. بۇلاردان باشقا هەر مەحەللەدە ئيبدەش موللالار وە مۇئەززىنلەر، سوعان سوفيلارى ،سۆرى قۇرتلارىدا كوبدر.

تيبدەرلەرنڭ باشلارى ئولان ئيشماى، يەرمى ئاعايلار، باشقرتلار باشلىعى ئولان ئارسلان، ئاسل گەرەى ئاعايلار، حالق ئۇستندە باش ،بولب؛ ئاولنڭ ئيسەب حيسابلارنى كورب: كچك حيسابلارنى قول بارماقلارى برلە، بييك حيسابلارنى قول ئاياق بارماقلارى برلە حيساب ئيتب، كنەگە ئورنننا تاياق كيبرتب، قول قويعاندا قاز ئزى، قويان ئزى ياساب،

كوب ئشلەرنڭ باشندان چقمش ئـادەملەردر. بۇلار كوب مەرتەبەلەر ۋولا-سنويدا ،بولب، ئستارشينا وەپيسرلەربرلە ،ئوتئرب، ئالارنڭ سۆيلەگەنلەرنئى تڭلاب ،تۇرب، زاكوننا ئۇستارب ،شول سەبـەبلئ بـاشقالاردان ئـۇستن بولمشلاردر. بييك مەچت مەحەللەسندە سەليم گەرەى حاجى برلە فەتحوللا باى ئاولنڭ برنچئ بايلارندان حيساب ئيدلدئگئ كبى، بۇلاردان قالا ئارسلان گەرەى، ئاسل گەرەى ئاعايلار، تاش مەچت مەحەللەسندە رەحمەتوللا ئاعاى، ئيشماى هەم يەرمى ئاعايلاردر.

موللالارئ كوب، مۇدەررسلەرئ، ئيشان حەزرەتلەرئ، ،زور مەدرەسە-لەرئ بولسادا حالقئ بيك نـاداندر: بر-ئيكئ يـازا بلوچئ، ئۆچ-دورت ئيسمنئ يـازب قويوچئ، بۇلاردان بـاشقالارئ: قاز ئزئ، قويـان ئزئ تۆشئروچئلەر، بارماق برلە حيساب ئيتوچئلەر، تاياق كيبرتوچئلەردر.

،بو ئاول حالقئنڭ نادان بولووئنا سەبەب نيدر؟! ئۇستدەن گنە قاراعاندا حالقدا هەم عەيب كورنميدر. موللا سايلاولارندادا كيمچئلـكلەرئ بلنميدر. كورەسز بيت موللالارئ: قايسئ حەتيب مۇعەللىم، قايسئ حەتيب مۇدەررىس، قايسئ حەتيب مۇدەررىس هەم ئيشان. . .

شولاى بولا تۆربدا حالق بيك ناداندر! . .

موللالاردان بژگەكيرەكلئسئ جيهانشا ئيشاندر. ،شول سەبەبدەن حەزردە ،بو ئاولنئ ئوز كۆينچە قالدئرب، جيهانشا ئيشاننڭ توعان ئاولئنا كيتب، جيهانشا ئيشاننڭ بالا واقتندان باشلاب، مۇدەررىس ئيشان بولعانعا قەدەر باشندان ئوتكەن حاللەرن سۆيلەرمزدە، يەنە ئوشبو ئـاولعا قايتب كيلربز.

ئينش ئاتلئ ئاولدا، ئيگن ئيگب حەيوان ئاسئراب تركلك ئيتوچئ ئورتاعنا ،تۆرمشلئ دەولەتشا ئيسملئ بر ئادەمنڭ مەردەنشاء جيهانشا ئيسمندە ئيكئ ،ئولئ ،بولب، كچئ ،ئولئ جيهانشا بيگئرەكدە ئوتكن بر بالا ئيدئ.

دەولەتشا ئاعاى ئـوزئ نادان بولسادا مـوللالارنئ سۆيەر، مـوللالـق وەمۇئـەززينلـكنئ ئيك بييك مەرتەبەدەن حيساب ئيتەر، كچئ ،ئولئ

جيهانشانىدا «مينم جيهانشام موللا بولر، مۇئەززين بولر فەلەن بولر» كبى سوزلەرنى ئەيتىب سۆيەدر ئيدى.

بو واقتدا جيهانشاغا ئون ئيكى يەش تولىب، فاتيما ئابستايغا ساباققا يۈرۈب، ئيجك تانىب سورەگە تۈشىب، بەدەوام، كيسك باش كيتابلارندا جرلى باشلاغان ئيدى. ئاتاسىنىڭ «موللا بولر» ديگەن سوزىنە جيهانشانىڭ راحەتى كيلىب، ئاناسىنىڭ يۈزىنە جلمايىب قارى ئيدى. چۈنكى جيهانشا ئوزىنىڭ ئوتكنلىگى سەبەبلى، موژيك حزمەتندە بولغان مەشەققەت بلەن موللالق حزمەتندە بولغان راحەتنى ئويلاب ھەم ئولچەبدە قارى ئيدى.

بەعزى واقتدا دەولەتشا ئاغاى ئاولنىڭ ئيمامى عيبادوللا حەزرەتنى ئاشقا چاقىرا، حاتنى حەميدەگە ياحشى ئاشلار حەزرلەرگە بۈيرا، ئاش حەزر بولغاچ، جيهانشا عيبادوللا حەزرەتنى ئارباغا ياسدق ئۈستىنەگنە ئوتۇرتىب ئات برلە ئالب كيلە، دەولەتشا ئاغاى قارشى ئالا. حەزرەت ئۈيگە كرە، حالق بارچاسى ئاياق ئورە تۈرا، عيباد حەزرەت تورگە منب مندەر ئۈستىنە ئوتىرا، سادەقە ئالا، تاماق تويدىرادا ئارباغا ئوتىرب كيتب بارا؛ جيهانشا بو ئشلەرنى باشدان ئاحرگەچە قاراب تۈرا ئيدى.

مۈنە بزنىڭ جيهانشانىڭ ئاتاسى سۆيگەن واقتلاردا، گويە جيهانشا موللا بولا؛ يەشل چاپان، ئاق چالما كييە، ئيشكدەن كرە، حالق ئاياق ئورە تۈرا، تورگە ئوتىرا، ئاقچا ئالا، ئاش ئاشى، شيكەر سالب چەى ئچە، ئوتىرب قايتب كيتە... شول نەرسەلەر حەتترنە كيلەدە ئاتاسىنا قاراب كۆلب جيبەرە.

جيهانشا ئادەم بالاسى بولغانلق سەبەبلى ئادەم بولونى تليدر، ئوزىنىڭ بلوونچە ئادەملەرنىڭدە ئيڭ برنچسى بولونى تليدر، فەقەت جيهانشاغا ئادەم بولونىڭ يولن كورسەترگە تييشلدر.

پەيغەمبەرىمز عەلەيهيسسەلاتى وەسسەلەم (بالا توغاندا مۇسلمان بولر، ئاتا، ئاناسى مەجوس قلر) ديب سۆيلەمشلەردر.

بالا، توغان واقتدا چن كشى بولر، كشى بولونى تلەر، ئاتا ئاناسندا ئينسانييەت بولماسا، بالانىڭدا ئينسانييەتى يوغالر. ھەر نە قەدەر ئينسان بولماق يولندا ئيجتيهاد ئيتسەدە، يول كورسەتوچلەر بولماسا، يولندا ئاداشردا، نە ئينسان وە نە حەيوان ئولر؛ سوڭندان ئوزنچە بر يول بلەن

كيدەر، شول يولنى توری يول ديب ئيعتيقاد ئيدەر. باشقالارنىدا شول بولغا ئۆندەر، يەر، ئچەر. واقت كيچەر، عۆمر ئوتەر.

بزنڭ جيهانشادا ئوزن سۆيەر، فارشنسندا بولغان نەرسەلەرنڭ ئيڭ ياحشسن ئوزننه سايلار. هەر واقتدا ئوزننڭ باشقالاردان ئۆستن بولوون ئويلار ئيدى. ئەگەردە جيهانشا، گوزەل كييملەر كيينگەن، جيلكەسندە ئوقالار قويلغان، يانندا قلچ ساللندرغان، نيچە مڭ ئادەمنى ئوزننە باش ئيدرگەن كوماندىرلارنى عەسكەر باشلارن كورسە ئيدى، شوندا ئوق عەسكەر باشى بولونى تلەر، يولنى سۆراشر، يولغا سالوچى بولسا جاننى ئاياميچا ترتشر ئيدى. شول رەوشدە جيهانشا موللالق فيكرى برلە ساباقغا بارا، فاتيما ئابستاى «بالام ترتشب قنا ئوقى موللا بولرسڭ!» ديب ئوگەت نەسيحەت قلا؛ جيهانشانڭ بو سوزگە راحەتى كيلب كۆلە، باياغى حيياللار وە فيكرلەر: حەزرەتنڭ يەشل چاپانى، ئاق چالماسى، ئاشقا باروى، ئاقچا ئالووى حەتترننەكيله ئيدى. فاتيما ئابستاينڭ مۆرادى (ئوقى! عاليم بولرسڭ) ديمەك ئيدى؛ ئەگەردە جيهانشانڭ فيكرندە بولغان نەرسەلەرنى بلسە، موللاسننا ئيبلەش موللا بولودان قورقب، ئول سوزنى ئاوزندان ئچقندرماعان بولر ئيدى.

قش ئوتدى، قار بتدى، جير ئاچلدى، سابان تويلارى‌دا ئوزدى، عيباد حەزرەتدە سابان ئۆمەسى ئيتدى. ئۆمەگە دەولەتشا ئاغاى‌دا باردى. يانندا جيهانشادا بار ئيدى. عيبادحەزرەت ئوزى‌دە بارب ساقالنى سيپرب سيپرب يۆرن ئوتەگنە سۆيلەب، حالقغا حزمەت بۆيردى. جيهانشادا حەزرەتنڭ حزمەتى جيگل گنە بتكەننى كورب تۆردى. سابان بتدى. جەينڭ ياحشى واقتلارى كيلدى. دەولەتشا ئاغاى‌دا عيباد حەزرەتنى چاقرب فاتيحە ئالماقچى بولدى. تاوقلار ئاراسندان سايلاب ئيڭ ياحشسن سويب حەميدەگە بيردى. حەميدەدە تاوقنى ئەرچب يۆمرقا بلەن توترب پشردى. تاوق شورپاسى حەزرلەدى؛ بر ئايدان بيرلى ئاشاميچا جيغان ماينى حەزرلەب، ماى بلەن ئاشارغا مايلى يۆمرقالى كومەچ‌دە پشرب، ساماوارنى قاينتب قاپلاب قويدى. بر واقت ئاق چالمالى، يەشل چاپانلى، عيباد حەزرەت

قاپقادان كردى، دەولەتشا ئاغاى قارسى ئالدى. ھەزرەت ئيشكدەن كرب تورگە ئۆزدى. ياستىق ئۈستىنە منب، يۇمرقا ئۈستىنە ئوترغان قۇش كبى ئوتردى. دەولەتشا ئاغاى سادافا سودى، ھەزرەت ئاسب دوغا قلدى. ھەميدەنڭدە 25 تيين نەزرى بار ئيكەن، دەولەتشا ئارقلى ھەزرەتكە بيردردى. سوڭ دەولەتشا ئاغاى تاوق شورپاسن ھەزرەتنڭ قارشسنا قويدى. شورپادان سوڭ تاوق ئيتى دە كيلدى. ھەزرەتدە دەولەتشا ئاغاينڭ ھەر ئشندە پۈتەلكنى، ھەميدەنڭدە تاوقلار ئاشاترغا ئاشقا، سوغا ئۆستالغن سۈيلەب، ياحشى وە يۇمشاق جيرلەرن سايلاب، ماقتاب، ماقتاب ئاشادى. ئاشدان سوڭ چەي، چەي يانندا كومەچ بلەن ماي، ئاشدان سوڭ بولسادا چەي ئاراسندا كومەچ بلەن مايدا ترەلب تۇرمادى. مەجلس تەمام بولدى، فاتيحە قلدى. چعب ئۆيىنە قايتب كيتدى. دەولەتشا ئاغاى ھەزرەتنى ئۇزاتب قالدى. جيهانشادا ھەزرەتنڭ كرب ئوترغاندان باشلاب، چعب كيتكەنگە قەدەر بولغان ھاللەرنى برمە بر كوزدەن كيچردى: ھەزرەتنڭ ئاق چالماسى، بەشل چاپانى، ئۇزن بۈرنى، توگەرەك ساقالى، قارشسندا غى تاوق ئيتلەرى، ماى كومەچلەرى، چەي چنايافلارى جيهانشانڭ ھەتترندە ئورناشب قالدى. ئاتاسنڭ تركلگندە بولغان مەشەققەتلەر بلەن ھەزرەتنڭ راھەتن ئولچەب قارادى؛ بو واقتدا جيهانشا ئوزىدە ترماغا سبىررگە يۇرب دۇنيا عەزابن كورە باشلاغان ئيدى، شول سەبەبدەن نيچك ئيتب موللا بولرغا، بو عەزابدان نيچك قوتلرغا ديب ئويلى باشلادى.

ئوينىغان واقتلارندادا ئورى موللا بولب، باشقابالالارنى موژيك ئيتب ئويني ئيدى. ئۆيدە ئاولاق قالغان واقتلارندا ئوزن موللاغا ئوشاتب، ئييەگنە قورم سورتب توگەرەك ساقال ياساب ئاتاسنڭ ئوزن جيلەنن كييب باشنا سۆلگى چورناب، كوزگىگە قاراب ئوزنڭ موللاغا ئوشاغانن كورب بيك قوانا ئيدى.

ئۇستازى فاتيما ئابستايدان دا، موللالارنڭ دونيادا وە ئاخيرەتدە راھەت كورەچەكلەرن، ئاخيرەتدە موژيكلەرگە ياردەم ئيتەچەكلەرن، سادافا بيرگەن ئادەملەرنى ئوزلەرى بلەن ئوجماحقا ئالب كرەچەكلەرن ئيشتب بلگەن ئيدى. شولاى بولسادا جيهانشا يەشلگى سەبەبلى: موللا بولونڭ يولن، كويمى

ئوقۇرغا، قايدا ئوقۇرغا، موللالىقنى قايدىن ئالۇرغا، بۇلارنى بىلمەي ئىدى. پەقەت فاتىما ئابىستايدىن «ئوقۇڭىز! موللا بولۇڭىز!» دېگەن سۆزنى ئېشىتىپ، شۇ ئابىستايدىن ئوقۇغان بالالارنىڭ كۆپ ئوقۇغانلارنى، موللا بولۇپ چىقاتۇرغاندىر دېيە ئويلاپ يۈرۈر ئىدى. شۇلاي بولسادا ئاگاردا بىلىك ئىشانىپ جىتمى، جېبەنشا ئالدىدا ئوقۇغان بالالاردىن بىر نېچەسى چىقدى، بىرسىدە موللا بولمادى. ئالاي بولسادا جىيھانشا موللا بولۇدان ئۈمىدىن كېسمەي ئىدى.

يەنە جەي ئۆتدى، كۈز جېتدى. فاتىما ئابىستايغا بالالار ساباققا يۈرى باشلادى. جىيھانشادا موللا بولۇ دەرتى بىلەن ئوقۇرغا كىرىشدى. ئېجتىھادى سەبەبلى تۈركى تانىدى. بىر نېچە سۈرەلەردە يادىنا ئالدى. موللا بولۇرغا ئىش قالدى! تۈركى تانىغاچ ئۆزىنىڭ بىلگەن كىتابلارنى ئوقى باشلادى؛ ئۇلەمانى ماقتاغان يېرلەرنى كۆرە، فاتىما ئابىستاي ئۇلەمانى موللالار دى، شۇ سەبەبدەن جىيھانشا كىتابدا ئۇلەمانى ماقتاغان جېرلەرنى ئوقۇپ راھەتى كېلە؛ موللالىقدان بۈيۈك دەرەجە يوق دېيپ بىلە ئىدى. بىر واقتدا دەولەتشائاغاي ئىيە جىيھانشا شۇ سۆزلەرنى سۈيلەشدىلەر:

دەولەتشا:... مەخدۇم ئاتاسى ئورنىنا موللا بولغان.

جىيھانشا — ئول مەخدۇم نېچە يىل ئوقۇدى؟

— ئۈچ يىل ئوقۇدى.

— مېن ئىندى دۆرت يىل ئوقىيمەن، مېندە موللا بولۇرغا يارارمەن.

— مەخدۇم ئاتاسىندان بىر نېچە يىل ئوقۇغاندان سوڭ مەدرەسەگە بارىپ ئۈچ يىل ئوقۇدى.

— مېندە مەدرەسەگە بارىپ ئۈچ يىل ئوقۇرمىندا موللا بولۇرمەن.

— يوق ئوغلىم! ئۈچ يىل ئوقۇ بىلەن موللا بالالارىغىنا ئاتاسى ئورنىنا، يائىيسە باي بالاسى ئاقچا بىلەن گىنە موللا بولا؛ بىزنىڭ كىبىك مۇژىك بالاسىنا خەلفە بولغانچا ئوقۇرغا كېرەك بولا.

— نېچە يىلدان خەلفە بولۇرغا مۇمكىن؟

— ئون بېش يىل، ئاز بولغاندا ئون يىل ئوقۇرغا كېرەك، خەلفە بولغاچدا بىر نېچە يىل تۇرۇرغا كېرەك، شوندان سوڭ ئورۇن چىقسا . . .

- بيك ئۇزاق!

- موللالق بيكل گنه كيلمى شوں، ئوقر ئۇجن ئۇزاق واقت، ترشلق، بيق كيرەك: بزنڭ عيباد حەزرەت «ئوقر ئۇچن نوحنڭ عۇمرنى، قاروننڭ بايلقنى كيرەك! ئوقو ئينه براه قۇيو قازو كبيدر» ديب ئەيته.

- ئالاى باى بالالارىغنا ئوقى تۇرغاندر.

- مدرەسەدە بى سەكردەرگە حزمەت ئيتب ئوقوچى يارلى شەكردلەردە بولا.

- مين دە تيرش ئوالنما مەدرەسەگە بارر ئيلم، كوب كنه ئوقب موللا بولر ئيدم. ئاندا بزنڭ قەردەشلەرنبزدە بار.

- يوق ئوعلم ئون مەدرەسەدە موللا بولب چققان ئادەم يوق. يەرمى حەلعە ئاندا ئون يل ياتب ئحردا مۇئەرزن گنه بولب چقدى.

- حەرردە قايسى مەدرەسەدە موللالار كوب چما؟.

- چورناش ئاولنڭ عەبدنراحمان حەررەتنڭ مەدرەسەسندەن موللالار كوب چما، عەبدنراحمان حەررەتنى بيك «عيلم» كشى ديلەر. بر كۈن بزنڭ عيبد حەزرەت «چورناش عەبدنراحمن حەررەت كبك عيلم كشى دۇنيادا بولماس» ديب ماقتاب سۆيلەدى.

- چورناش بزدەن براقمى؟

- ئالتمش بيش چاقرم ديب يۇريلەر.

- مينى دە چورناشقا ئوقرعا ئيلتر ئيدنگر.

- بزدى كشلەر توگل شول. ئوقوعا مال كيرەك ديب حەررگنه ئەيتب ئوتكەردم.

- مين، ئەنى شەكردلەرگە حزمەت ئيتبدە توق بولر ئيدم، ترشبقنا ئوقر ئيدم.

- ئوقو ئيدك! سينڭ ساباقغا يەپتەشلنگڭ بار، بەلكى موللادا بولر ئيدنگ. عيباد حەزرەت «ەقيرلك برله ئوقنمان شەكردلەر بيگترەكدە موللا بولالار» ديب ئەيته. ئاتاڭ ريزا بولرمى؟ ئابستاڭ رۇحسەت بيررمى؟ ئۇستازدان دۇعا ئالماينچا كيتەرگە يارامس. ئۇستاز حاقى ئاتا، ئانا حاقندان ئارتعراق

بۇ سۆزلەردەن سوڭ دەۋلەتشا ئاغاي جيهانشانىڭ ئوقۇرغا دەرتى بارلىغىنى بىلدى. ھەمىدەگەدە كېيگەش ئېيتدى. ئولدا رىزا بولدى. ئابستايغادا بارىپ رۇخسەت سورادى. فاتيما ئابستاي كۆتەرىلىپ بەرلدى. «ۋويلما قالىس، ئاسلا رىزالىغىم يوق» دېدى. دەۋلەتشا ئاغاي ئىباد ھەزرەتنى جەسگە چاقىرىپ قارادى. ھەزرەت: ئاسلا رىزالىغىم يوق. ئابستاسىندان ئۆزىمە كىرەك قەدەر ئوقۇر. ئاكا موللا بولماسقا» دېپ جەۋاب بىردى.

شوندان سوڭ جيهانشا «ئاتام جيبەرمەسە قاچىپ بو سادا كېتەرمىن» دېپ ئاناسىنا سۆيلەنىپ يۈرى باشلاغاچ، ئاناسى بو ئىشكە بىك قايغۇلى بولدى. چۈنكى جيهانشانىڭ ئۆز سورايى بىر بالا ئولدىغىنى بىك ياخشى بىلە ئېيدى. شول سەبەبدەن قاچىپ كېتەردە نېدە بولسا بولۇر دېپ قورقدى. «ئېينى ئوسال جيرگە بارمى، ياخشى جيرگە بارا. ئوزىنىز دۇغا تۈشمى ديلەر، ئالارغا قاراپ بالامنى يوغالتىر ھالىم يوق، ئاناسى ئىلتىپ قايت! خۇداغا تابشىرايىق» دېيەرەك ھەمىدە دەۋلەتشا ئاغايغا سۆيلەدى. شوندان سوڭ دەۋلەتشا ئاغاي جيهانشانى چورناسقا ئىلتىپ عەبدۇراحمان ھەزرەتكە بىردى. بو ئىننى ئىباد ھەزرەتدە ئېيشتدى، شوڭكىچ تۈشىندە دەۋلەتشا ئاغانىڭ جيهانشانى ئىبەت موللا ئېيتەرگە پرىعووار دېيپ يۈرگەننى كورىب، قورقىپ نويابدى دا ياق ياغىنا قاراپ تۈكردى، تۈشنى فاتيما ئابستايغا سۆيلەدى، فاتيما ئابستاي دا «بەعزى تۈشنىڭ كيرىنسى كرە، كيرۈنگە بولسىن» دېپ يورادى.

شول كۈندەن باشلاپ ئىباد ھەزرەت دەۋلەتشاغا دۈشمان بولدى. «بۇ مۇنافىق بەگا دۈشمان» دېپ ئارتىندان سۆيلەر ئېيدى.

جيهانشا ئاتاسىندان ئايرىلىپ مەدرەسەدە قالغاچ، عەبدۇراحمان ھەزرەت جيهانشانى تاھىرجان ھەلفەگە بىردى. جيهانشادا ساباققا كوڭىل بىرىپ ئېجتيهاد بلە ئوقۇرغا كرىشدى.

جيهانشا مەدرەسەدەگى ھەلفەلەرنىڭ ھەللەرىنى-كۈمۈش سەعەت، چىلبۇرلىرىنى مويىنلارىنا ئىلىپ توبەتەيىنى فكىرغا كيىپ، ميقلارىنى بۇرىپ، قارشىلارىنا شەكرلەرنى جيىپ، ساباق ئۆيرەتكەنلەرنى، ئۆزىن جيلەن، ئاق چالما كيىپ

جىنك كەوشەن ئاقونغا شعر، شعرداشقا مەچتكە، يەكى مەجلسكە كيبنگەنلەرنى، حەلفەلەر ئوتكەندە شەكرتلەر ئاياق ئورە تۇرب حۇرمەت ئيتكەنلەرنى، حۇرمەتكە كيمچىلك كورسەتكەن شەكرتلەرگە جازا بيردكلەرنى، چيت مەدرەسەلەرگە مۇنازارا يۇردكلەرنى كورب بيك قزىغا ئيدى.

جيهانشا بارچا حەلفەلەردەن ئارتق ئور حەلفەسنى سۆيە؟ حەلفەسنىڭ خۇلقى وە تابيعەتى جيهانشانىڭ فيكرنچە بيك عاقلغا توغرى كيلە، شول سەبەبدەن جيهانشادا خۇلقدا وە تابيعەتدە، قلىشدا وە كورنشدە حەلفەسى كبك بولرغا ئيجتيهاد ئيتە ئيدى.

جيهانشا بو ئشندە حافسر دەگل، بو بر جيهانشانىڭ عادا فيكرى دەگل، باشقا شەكرتلەردە «دۇنيادا برنچى عاليم عەبدۇراحمان حەزرەت، حەزرەتدەن قالا تاهيرجان حەلفە» ديب سۆيليلەر ئيدى.

تاهيرجان حەلفە ئوزى بر قوشتان موللانىڭ ئۆچنچى خاتننندان توغان، باشقا توغانلارندان ئوتكننرەك بولغان، توگى توغانلارى بلە ئورشب، كۆنلەشب، حورلاشب، تالاشب ئوسكەن، سوڭندان مەدرەسەگە كيلگەن، ئوگيلك تەربيەسى ئيلە شەكرتلەرنىدە جيگگەن ئيدى. تاهيرجان حەلفە هەر ئشدە باشقالاردان ئۆستن بولونى سۆيەر، قارشى كيلوچىلەرگە تلەگەن قەدەرلى زارار ئيتەر، باشقالارنىڭ ئۆستلەرنە باسب كيتەر، ئوزنىڭ تلەگەن مەقسودنە جيتەر ئيدى.

تاهيرجان حەلفە يەش واقتلارندا سەفاهەت عالەمندە بولدى، كوب ئشلەر باشندان ئوزدى ئيسەدە، بو سوڭمى يللاردا سوفيلق كورسەتب: تەسبيح تۆتب حەزرەتكە مۇريد بولب، ئول ئشلەرنى كومدى . . . عەبدۇراحمان حەزرەتكە ياقنلاردان بولب بۆتن مەدرەسەنى قولغا ئالدى. ئەگەردە شاكردلەردەن برى ئۆستكە كيتە باشلاسا تاهيرجان حەلفەنىڭ كۆنچىلك تامرلارى حەرەكەتكە كيلر، سلكنر، ئاچووندان يۆرەگى تاشار، عەقلندان شاشار. ئول شاكردەن نيچك بولسادا ئوچ ئالرغا، بر عەيب تابارغا مەدرەسەدەن تمام قوارغا تررشر ئيدى.

بر خاتۇننى ئاتاسى ئۆيىدە، برى قايىن ئاتاسى ئۆيىدە بولسىدا ھاماندا خانىم قزغا مەيلى بەش جامداغى كبى يەتتە قزلار كورگەن ۋاقتىدا ئوزىنى قالتىراۋق ئالا ئىدى.

ئەبدۇراحمان حەزرەتنىڭ ئۈستكىدە تۇرغان بر گوزەل قزنى ئولتۇرغاندان تامىرجان حەلفەنىڭدە نىيەتى شۇ قزنى نىچك بولسادا ئوزىنە قاراتب ئالداب ئۈچىنچى خاتۇنلىققا ئالب، ئەبدۇراحمان حەزرەتنىڭ ئورنىنا مۇدەررىس بولب قالماقچى ئىدى. بۇ ۋاقتقا قەدەر نى ئويلادى شۇ بولدى؛ شۇل سەبەبدەن بۇ ئشكەدە كرشكەندە بولمى قالر دىب خاترنە كيلمى، يەقينەن بولر دىيە ئويلى ئىدى.

مەدرەسە يانندا كىبت ئاچب شاكردلەرگە ئۈچ بەھا برلە ساتب، ئاۋل خانقادا بورچقا چاى ساتب بر ئاز ئاقچادا جىغان ئىدى.

تامىرجان حەلفە ئەبدۇراحمان حەزرەتنىڭ ئىڭ يافن حەلفەلەرندەن بولغان، يافنلقنىڭ حىگننە ترەلگەن، ياكادان ئارتق يافن بولرغا يولدا قالماغان ئىدى

بزنىڭ جىھانشادا شۇل مەدرەسەدە سىگز، توغز يل ئۆمرنى ئوتكەردى، خۇلقى وتابىعەتىدە فىكر وئىسمىدە ئوزگەردى: مۇنازىر جىھانشا، جىھانشا قازى، جىھانشا حەلفە ئىسملەرى بلە مەشھور بولدى.

ئەبدۇراحمان حەزرەتنىڭ ئىڭ سۆيگەن شاكردلەرىدەن، شۇل مەدرەسەنىڭ ئىڭ ئاتاقلى حەلفەلەرندەن بولدى؛ حالق ئاراسندا، وە باشقا ئاۋللاردا ئىسمى جەيلدى. چۈنكى جىھانشا بالا ۋاقتندان بىرلى ئويلاب يۈرگەن فىكرى موللا بولو، ئۇل موللا بولو برلە بولا، دىب بلگەنلگى سەبەبلى شۇل يولدا مۇمكىن قەدەر ئىجتىھاد ئىتدى. باشقالارغا ئۈستن بولو بولمى، حەزرەتكە ياقن بولو حەيلەلەرنى حەلفەسندەن ئۆيرەنب ئوقتاسنا قەدەر توغرى كىتردى. فسقاسى: تامىرجان حەلفەنىڭ ئەحلاق كىيىمنە ئولچەب بر كىيىم پچىدە ئۈستنە كىيىندى. قۇۋۋەتى مۇجادەلەسى: قچقرشرغا ئۈستالىغى ئىلە بەرابەر ئىنساوسزلىغى ئارقاسندا حەلفەسنەدە ئۈستن بولدى.

ئاۋلنا قايتقاندا دەۋلەتشا ئاغاى ئىلە حەمىدە فووانسالاردا، فاتىما ئابستاى ئىلە عىباد حەزرەتنىڭ بەعرلرنى كويدرە، تاوق ئىتلەرنى ئاعو ئىتب

يىلدۇرە، مەجلىسلەردە ئىباد ھەزرەت بىرلە قىچقىرىشىپ كىرىشە، ئۈستىنە ئۈستەل سوقۇپ قىچقىراتتى. شول سەبەبدىن ئىباد ھەزرەت بىلەك قايىنىرا، بۇ نەرسە ئىبدەش موللا بولسا باشىما بىر بالا بولار دېپ دۈشىنە، دۈشىنە بىر ئاز يۈتكىرەدە باشلاغان ئىدى، چۈنكى ئاۋۇل كىشىلەرىدە «جىھانشا ھەلفەبى ئۆز ئۆمىزنىڭ ئاۋلادان يىبەرمەسكە كېرەك، بىر موللاغا ئۆرۈن بار، خۇدا رىزقلارىنى ئىبرشىدۇر» دېپ سۆيلەنە باشلاغانلار ئىدى. دەۋلەتشا ئاغىنىڭدە جىھانشانى ئۆز ئاۋلىنى موللا ئىدىپ، موللا ئاتاسى بولۇپ چالما چاپان كىيىپ ئوغلى بىرلە ئاشقا يۈرگە دەرتى بار ئىدى. بەعزى ۋاقتدا تۈشىندە جىھانشا موللا بولا، ئوغلى بىرلە ئاشقا بارا، مەجلىسدە سىن موللا ئاتاسى تۆرگە ئۆتىر دېپ دەۋلەتشا ئاغايىدا جىھانشا يانىدا ئۆتىرغا بۇيۇرالار؛ جىھانشاغا سادەقە بېرگەندە دەۋلەتشا ئاغايىدا سادەقا سۇنالاردا دەۋلەتشانىڭ ئاغى قوللارىنى سوزۇپ، ئويانىپ كېتە، ھەمىدە كە سۆيلەپ ئىكەۋ قوۋانىشالار ئىدى.

ئەمما ھەزرەت ئىسە تۈشىندە جىھانشانىڭ موللا بولغانىنى كۆرە: ئىباد ھەزرەت مەجلىسدە ۋاقتدا جىھانشاھ كېلىپ كىرە. تۆرگە منب ھەزرەت يانىغا ئۆتىرا. ھەزر بىر سوز چىقارىپ ئۈستەل سوقۇپ قىچقىرا، ھەزرەت قورقۇپ قالتىراپ ئويانادا يىقى يەنە تۈككۈرە ئىدى.

ئىباد ھەزرەت ئىلە دەۋلەتشا ئاغايىنىڭ جىھانشا ھاقىدا ئويلاغان فىكرلەرى ھاتا ئىدى. چۈنكى بۇ ۋاقتدا جىھانشانىڭ فىكرى باشقا ئىدى: موللا بولسادا ئۆز ئاۋلىنى موللا بولماسقا، قايدا بولسادا بىر يىراققارا كېتىپ موللا بولۇرغا، بىر باي قىزى ئالۇرغا، بايار كىبى تۇرۇرغا، دەۋلەتشا ئوغلى دېگەن ئىسمىنى قالدىرۇرغا يا ئىسە بۇخاراغا بارۇرغا، مۇدەررىس بولۇپ قايتۇرغا ئويلى ئىدى.

تاھىرجان ھەلەدە جىھانشانى ئۈسكە يىبەرمەسكە تىرىشىپ قارادى ئىسەدە بولدۇرا ئالمادى

مۇنىڭ ئۈستىنە جىھانشا بەختىنە قارشى تاھىرجان ھەلفەنىڭ ھەزرەت كىرىندەن تۈشۈۋنە باشقا بىر سەبەب چىقدى: ھەر شەيىنىڭ كەمالى سوڭىدا زۇالى قەيدەسىنچە تاھىرجان ھەلفەنىڭ ئىشلەرى ئالغا كېتكەن سايى تامغىسى ئارتا باردى. ئەبدۇراخمان ھەزرەتنىڭ مەخدومسىنى ئالىپ مۇدەررىس بولۇرغا

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

ئويلادى لاكين حەزرەتنىڭ ئۆچىنچى خانىلىقتا مەخدۇمەنى يېرمەيلىگى مەلۇم ئىدى. شولاى بولسادا مەخدۇمەنىڭ يەشلىگەندىن ئىسىپادە ئىتمەكچى، مەخدۇمەگە مەكتوب يازىب، مەحەببەتىن جەلب ئىدىب ئالماقچى بولدى. ھەم مەكتوب يازدى. مەخدۇمە مەكتوبنى ئالدى، توعرى ئاتاسىنا بىردى.

عەبدۇراخمان حەزرەت بو خوسوسدا جيھانشا برلە كيكەشدى. ئولدا تاھيرجان حەلفەنىڭ باشقا عەيبلەرندە ئاچدى، حەزرەت، تاھيرجان حەلفەنى مەدرەسەدەن قووارعا قوشدى. تاھيرجان حەلفە حەزرەتنىڭ ئاياعىنا يعىلىب يالواردى: جيھانشانىڭدا بر ئاز شەفقەتى كيلىب حەلفەسى ئۆچۈن ئوتىنگەچ، حەزرەتدە بر ئاز يۇمشاب، بويولعا قالدردى.

شوندان سوڭ تاھيرجان حەلفە تەمام كوزدەن تۈشدى، كۆنى بتدى. شاكرد ئاراسىدا ھەم قەدرى كيتدى. جيھانشانىڭ كۆنى كيلدى، تاھيرجان حەلفەنىڭ باشىداعى حيياللار وە فارازلار بارچاسى جيھانشاعا كوچدى.

ھەر تلەگەن نەرسەنى حاسىل ئيتىب، ھەر ئويلاعان فيكرنى توعرى كيتىرىب بولمى؛ لاكين جيھانشانىڭ بو واقتقا قەدەر ئويلاعان بر نەرسەسى قارشىسىدا بولدى، شول سەبەبدەن تامعىسى دەحى ئارتىب، دىماعى تۆرلى حيياللار وە فارازلار بلەن تولدى.

جيھانشانىڭ بو واقتدا كوبرەك ئويلاعان نەرسەسى، بايو بلەن ئۆيلەنو مەسئەلەسى ئيدى؛ بۇلاردا ئيكى يولنىڭ برسن ئيحتييار ئيتەچەك ئيدى: برسى، باى مەحەللەگە موللا بولىب، بر باينىڭ قزىن ئالىب مەدرەسە سالىب دەرس ئەيتو؛ وە برسىدە بۇحارعا بارىب قايتىب مۇدەررىس بولىب، ئيشانلىق قلىب بايلارنى قولعا ئالىب بارچا موللالار وە مۇدررىسلەرگە ئۆستن بولىب، تلەگەن قەدەر حاتن ئالىب، عۇمرنى رەحەت كيچرمەك ئيدى. جيھانشا ئەووەلدە ئاولعا موللا بولىب بەلش ئاشاب يۇررگە قەناعەت قلا ئيدى. قەناعەت قلووىنا سەبەب، رەحەتنىڭ باشقا تۆرلىسنى بلمەگەنلكدەن، ئۆزىنىڭدە بولدىرووىنا ئۆشانماعانلقدان ئيدى. حەزردە عەبدۇراحمان حەزرەتنىڭ ئيكى ئۆستابيكە بلەن قەدر حۇرمەتدەگنە تۇرووىنى، ئايىسىنى بلەن جەنەشە ئوتىرىب ترويكادا قوناقتا يۇروون كورىب فيكرى ئۆزگەردى. ئوزىنىڭدە بو واقتقا قەدەر نى

ئويلاعانى بولا كيلدى، شول سەبەبدەن غۇرورى ئارتدى؛ ئيمدى ئۇلعا موللا بولونى، دەولەتشا ئولى بولونى دا تلەمى ئيدى...

مەدرەسەدە ئۇيلەنگەن سەكردلەردە بولا ئيدى. ئالارنى ئيكى جۇمعادا ياكى ئايدا بر كەررە قايناتاسى تەرافندان پار ئات بلەن ئالرعا كيلەلەر. ئالاردا مەدرەسە قاپقاسندان ئوتئوب شالتئراب چقب كيتەلەر. قايناتا ئۇيندە يەش كەلەش بلەن بر جۇمعا يە ئيكى جۇمعا كەيف ئيتەلەردە، يەنەدە شالتئراب قايتيب كەلەلەر ئيدى. بۇلارنى كورب جيهانشانڭ دا دەرتى كيلب ئۇيلەنرگە ئويلاب قزلار سايلى باشلادى. ئۆتەب بر قزنى ئۇيلەنرگە قەرار بيرە ئالمادى. جيهانشا يەش چاعندا سابان تويلارنى بۇرگەن، ئوزلەرنەدە قزلار كيلگەن، شول سەبەبدەن جيهانشا، خاتن قزنڭ تۇرلى تۇسدە تۇرلى تابيعەتدە بولدىعنى كورب بلگەن ئيدى.

ئۇيلەنونى شەريعەت وە عقلعا توعرى كيترمەك جەھەتلەرنى دلمەسەدە، خاتن قزنڭ تۇسن وە ئيتئنش جەھەتلەرن ئوزنچە ياخشى بلەم ديب ئويلى ئيدى. شول سەبەبدەن كيچە ياتقان واقتلاردا ئالاقدا، ئوزننڭ بلگەن موللا قزلارندان، باى قزلارندان هەر قايوسننى بر ەر، بر ەر خيالندان كيچرر ئيدى.

جيهانشا ئيڭ ئەووەل حەزرەت قزى بلەن باى قزى ئاراسندا فيكرن يورتدى؛ بايلق ئۇچن باى قزى، ئابروى ئۇچن حەزرەت قزى مەسلىحەت شەريعەتچەدە ئيكئسن جيبارعا مۇمكين، شولاى بولسادا ئيكئسن جيعاندا ئش چقماس: حەزرەت قزى ئۇستننە باى قزنا ئۇيلەنگەندە حەزرەت سۇيمەسدە ئابروى ئولماس، باى قزى ئۇستننە حەزرەت قزنى ئالعاندا باى دۇشمان بولوردا بايلعندان فائدە كورلمەس.

حەزرەتدە «بر خاتن برلە كۇن ئيتو، كەجە ساوب كۇن ئيتو كبيدر» ديە ئيدى. ئيكى بلەندە قەناعەت ئيتب بولماس كى كورنەدر، مثە مەسەلەن (. . . .) باينڭ قزنا ئۇيلەنسەم، يۇم يۇمشاق توترعان تاوق كبى؛ كوڭل، بەعزى واقتدا: نچكە بيللى، نەفيس گەودەلى نەزك قزنىدا ئيستەر؛ مثە حەزر ئيكى خاتن ئالماق تيش بولدى! . . (. . .) باينڭدا قزى گوزەلدر: قرا قاشلى، قارا كوزلى، قارا توترلى، ئوز تۇسندە بولعان قزلارنڭ ئيڭ گوزەلىدر. لاكين نەفس، مونڭ برلەگنە قەناعەت قيلماس، بر كەررە

ئاق يۈزلۈك كوگلجم كوزلى بر گوزەل بلەن‌دە سۆحبەت ئېتونى تلەر. هەر
جيمشدە ئۆزىنە ئايىرم بر لەززەت باردر. ئۇو جيمشدە بولغان لەززەت
باشقاسندا يوقدر؛ قزلاردا شونڭ كبيدر، هەر قزدا ئۆزىنە ئايىرم بر ماتورلق
و گوزەللك باردر، ئۇو قزدا بولغان گوزەللك باشقالاردا تېلميدر؛ قزلارنڭ
بەعزىسى ئۆرنچراق يۈزنى، كچكنە ئاغزلى، بيك كېشلى بولا؛ بەعزىسى،
بوم توگەرەك ئالما كبى يۈزلى بولا. بەعزىسندە كوزلەر قارا، بەعزىسندە
كوگلجم بولا. بەعزىلەرى كوزىگە بقسا بارچا تەنگنى قالترادر. وە
بەعزىلەرنڭ كوزلەرى مەقناتيس كبى ئۆزىنە تارتر؛ بەعزىلەرى بك ئوتكن
سوزلى بولب، سۆيلەگەندە ساندوعاچ كبى چت ـ چات ئيتە، بەعزىلەرى
ئيسە ئۇقرىنما يۇمشاق قنا سۆيلەب جانىگنى ئۇرىتە! دورتىنى تۆيلدنگەندە هەم
بارچاسننى كورب بتىرو مۆمكبن دەگلدر، شونڭ ئۆچۈن دە دۇنياسندا
رەحەت عۆمر كيچىرونى ئيستەگەن ئادەملەر، حتيلارى ئۆستىنە كوب
جارييەلەر ئالمشلاردر....

تۆركييەدە بارب زورمەكتەبلەردە ئوقب، سوڭ برەر حرمتكە كرب
ئېجتيهاد ئيدب باشا بولب كوب جارييەلەر ئلب كەيف قىرعادا بولا ئيدى؛
لاكين بو، بر قارانغى بولدر. چۈنكى ئاندا ئوقودا پاشا بولو مەعلوم
تۈگلدر. بزنڭ ئۆچۈن ئيك ياحشىسى شولدر: بۆحاراغا بارىعا مۆدەررىس
هەم ئيشان بولب قيترعا، مەدرەسە سالدرب مۆدەررىس بولرعا. مۆريد
تەربييە قلرعا، تلەگەن قزگنى سايلاب دورت حاتن ئالرعا، ئارادا كەيمكە
كيلمەگەنلەرنى بولسا ئانسن ئالشدررعادا مۆمكيندر. بزنڭ ئۆچۈن شوندان
ئارتق هەم ئاچق يول يوقدر. چۈنكى بزنڭ بو جيردە ئيشانلار هەر
جەهەتدەن رەحەت بەشيلەر؛ ئوزلەرى ئۆستىن بولالار. بايلارنى وە موللالارنى
دا قول ئاسلارنا ئالالار. ئوزلەرىدە بايلار؛ تلەگەن قەدەر حاتن ئالالار،
تسەلەر باى قزىنا، تلەسەلەر موللا قزىنا نيكاحلانالار. مۆريدلەرى ئيسە
شەيحلەرى بۇيىررسا، شەيح ئۆچۈن بالالارنا قۇربان قلالار، ديبەرەك حيبالندا
ئەيلەنلدرگەندەن سوڭ بۆحارعا كيتەرگە كيسب ئويلادى.

بو فيكرنى عەبدۇراحمان حەزرەتكە سۆيلەدى. عەبدۇراحمان حەزرەت
ئوقغان كشىگە مۇندا هەم بۆحارادان كيم توگل، بۆحاراغا باربدا بوش

كيلگەن ئادەملەر كوبدر: مەن سەبەتە نەبەتە ــ يەعنى بر جيردەگنە تۇرعان نەرسە ئوسەدر ديمشلەر» ديب جەواب بيردى.

جيهانشا: «ئالاي بولسا باشقا بيرگە رۇحسەت بيرنگز!» ديدى.

عەبدۇراحمان حەزرەت: «قايداعنا بارسالڭدا مۇندان ئارتق بولماس، چۇنكى باشقا مەدرەسەلەردە قايوسندا قيرائەتكنە، قايوسندا حەديسكنە، قايوسندا تۇركچەگنە ئوقئلا؛ قازى ميرزا ئوقلمى. باشقا كيتابلاردا حاشيەسزگنە ئوقئلادر» ديب جەواب بيردى. جيهانشادا حەزرەتنڭ رۇحسەت بيرمەسلگن بلدى. شوندان سوڭ جيهانشا ئۇيينە قايتب كيتدى. ئاتا ـ ئاناسندان رۇحسەت ئالب برنيچە كۇندەن سوڭ بۇحاراعا سەفەر قلدى.

جيهانشانڭ بو ئشئنە عيباد حەزرەت بيك قووانەدى ئيسەدە، دەولەتشا ئاعايعا بو ئش ئاور كورندى؛ چۇنكى موللا ئاتاسى بولب ئاشقا يۇرگە واقت جيتدى ديب تۇرعاندا اعنا جيهانشا بۇحاراعا كيتدى.

دەولەتشا ئاعاينڭدا ئاوزندان ئاش تۇشدى. عەبدۇراحمان حەزرەتدە: «مينم رۇحسەتمدەن باشقا كيتب بەهرە تابماس» ديب سۇيلى ئيدى. جيهانشا برنيچە يللار بۇحارادا قلدى. بو ئارالاردا ئاتاسى دەولەتشا وافات بولب، جيهانشادا دەولەتشا ئوعلى بولودان قۇتلدى.

شورەلى ئاواندا، قش ئورتالارندا عينوار ئايندا كيچ سەعەت توعزدا: ئاياز ئاي ياقتئسى فانارگبى ئاولنڭ بارچا ئورامالارنى بيك ئاچق كورسەتە؛ ئاعاچلار ئيسە هەر قايوسى هاوالڭ سووقلئمندان حەبەر بيرە، قايوسى: «چارت!» قايوسى: «چرت» ديب فچقئرب جيبەرە، يولچئلارنڭ چانالارىدا عايەتدە سووقلقدان: «شعرر! شعرر!» ديب ئيلئرە، ئورامدان ئوتوچئلەردە سووقدان قورقب يۇگئرە ئيدئلەر. ئيسكى مەحەللەدە فەتحى ئاعاى ئۇيندە بر جيبن بار، مەحەللەنڭ قارتلارى وەيەشلەرى جيبلعانلار، ئۇينڭ تورندە سارتقا ئۇحشاعان بر ئادەم ئوتئرا؛ ئۇستئنە سرعان چاپان كيىب، بيلئنى سۇرى چالما برلە بوعان ئيدى. ئيشكدەن كرگەچ ئوڭ ياقدا، توردەن برنچى تەرەزە تورئسندا، ئۇستەلدە قەلەم، قاراساوت، بر زور تاباق كاعەز قويلمان؛ ئۇستەل ياننىدا برياز وچىدا ئوترعان ئيدى. يازوچى: «...ئەفەندئنڭ ئيمام

بولوۇنى رازى بولغان ئادەملەر ئۇشبۇ كاغەزگە تامغالارىڭىزنى سالىڭىز! يازۇ بىلگەنلەرىڭىز قوللارىڭىزنى قويىڭىز!» دېب ئەيتىب تۇرا.

شوندان سۆڭ خالق بىرەم-بىرەم كېلىب، قەلەم ئالىب ئۇستەلدەگى كاغەزگە: قايوسى قويان ئىزى، قايوسى سەنەك، قايوسى چوكىچ سورەتى ياساب كېتدىلەر؛ ھەققەت ئۈچ ئادەم ئىسم فامىلىيەلەرىنى يازدىلار.

بو ئادەملەر ئۆزلەرى نادان بولسالاردا، عىلم سۆيەرلەر ھەم علماغا مەحەببەت ئىيدەرلەر، ئۆزلەرىنىڭ نادانلىقلارىنى ئوقوتقۇنلەر، بالالارىنىڭدا ئۆزلەرى كىبى نادان بولوونى تىلەمەيلەر ئىيدى. شول سەبەبدەن كېلەچەكنى دۈشۈنىب، بىر عالىم ئادەم تابىب وەعز نەسىحەتلەرى ئىلە ئىش قىلىب، نادانلىقدان قۇتىلونى ئويلاب، بارچاسى بىرگە جىيىلىب كىيكەشلەر ئىيتدىلەردە دەولەتشا ئولى جىھانشانى موللالىققا كىيتردىلەر؛ شول جىيىندا پرېگوورنى تەمام قىلدىلار.

بو واقتدا جىھانشا ياكا بۇخارادان قايتىب، مەجلسلەردە سوز چىقارىب خالق تىلىنە كىرگەن واقتى ئىيدى. جىھانشا، ئەووەلدە سۆيلەگەنىبزچە، عەبدۇرراحمان حەزرەت مەدرەسەسندە ئوقىب، تاھىرجان خەلفەدەن ئۆلگى ئالىب، ئەحلاق كىيىنمى پىچىب، سوڭ بۇخاراغا بارىب، ئول كىيىمنى سارت رىياسى بىلەن تىشلاب، تۆرلى بوياولار بىلەن بوياب قايتقانغا، ئاول خالقى جىھانشانى: كوركەم خولقلى، عالىم وە بىلىكلى بىرزات دېب بىلەلەر، ئاندان كوب نەرسەلەر ئۈمىت ئىتەلەر ئىيدى. شول روشدە جىھانشا ئىمام بولدى. ئوكازنى قولغا ئالدى. بۇخارىلىق بىلە ئاتاقلى بولىب دەولەتلى بىر ئادەمنىڭ قىزىنى نىكاحلانىب شورەلى ئاولىغا تورغا كېلدى.

بۇخار ئىسمى ئىسكرمەزدەن ئىلك ئورنغا كىرىب قالايم، دىيە ئويلاب ئىمام بولدى ئىسەدە؛ ئىسكى مەسجد مەحەللەسىنە قەناعەت ئىتمى، باىراق مەحەللە بىيىك مەسجد مەحەللەسىنە ئىمام بولماق ئۈمىدىندە ئىيدى. لاكىن بىيىك مەسجددە ئىكى ئىمام بار ئىيدى. شول سەبەبدەن بىزنىڭ جىھانشادا ئىسكى مەسجد مەحەللەسندە بىر نىچە يىللار قالدى ئىسەدە، بو واقتقا قەدەرنى ئويلاغانى قارشىسىندا بولا كېلگەنگەمان تەمغىسىنى كىسمى ئىيدى.

بىيىك مەسجدنىڭ قارت ئىمامى ئىمام خەتىب مۇدەررىس فەحرەددىن حەزرەت ئىيدى. فەحرەددىن حەزرەتنىڭ بالالارى سالدرغان مەدرەسەسىدە بار،

ۋشۇل مەدرەسەدە ئاۋۇل باللارىنى، ۋە باشقا ئاۋۇللاردان كېلگەن موللا باللارىنى دا ئوقۇتتا ئىدى. ۋشۇل سەبەبدەن فەخرىددىن حەزرەتنى ئۆز مەحەللەسى، ۋە باشقا مەحەللە خالقى دا قەدر حۆرمەت ئىتەلەر، بەعزى واقتلاردا باشقا ئاۋۇللارعادا ئالب كىتەلەر ئىدى.

جىھانشا حەزرەتنىڭ دەنى بار كۆتەب تۆرعانى، نىچىك دە بولسا ۋشۇل مەحەللەگە كوچەب فەخرىددىن حەزرەتنى مەدرەسەسندەن تۆرتب چعارماق، ئانڭ ئورنىنا ئوترماق، باشقا موللالارعا ئۆستن ئولماق، بۆتن ئاۋۇلنى قولىنا ئالماق، ئىسمىنى جەيمەك سوزنى يۆرتمەك ئىدى.

بارا - تورا باشقا ئاۋۇل موللالارنى دا ئۆزىنە ئىيەرتب، بەعزىلەرنى ئورنىنە يارىدەمچى ئىتب، ئىشانلق ئارباسىنا ئوترب نادانلق سەحراسندا گىزب، ئادەملەر يتمەگەن يرلەرگە بارب حوجا بولماقچى ئىدى. ۋئول ۋبو ئاۋۇلدا باشقا مەدرەسە بولدرمازسزلق ئۆزندەن باشقالارنى مۆدەررىس تانتمازسزلق فىكرندە ئىدى. ۋبونڭ ئۆچىندە جىھانشانڭ فىكرىنە قارشى كىلە تورعان بر نەرسە بار ئىسە ئول دا: فەخرىددىن حەزرەتنڭ مەدرەسەسى، ھەمدە فەخرىددىن حەزرەتنڭ مۆدەررىس ۋبولب كورنمەكى ئىدى. ۋشۇل سەبەبدەن جىھانشا نى دە بولسا برئش چقمازمى دىب بارفىكرنى سارف ئىدب، ۋشۇل مەحەللەگە دورت كوز ئىلە قاراب تورماقدا ئىدى.

مەجلسلەردە ھەر واقت سوز چعارب، نىچىك دە بولسا بر ياڭا سوز تابب عەرەبچە وە فارسىچا سوزلەر قاتشدرب، مۆمكين قەدەر ئۆزىنى باشقا بر ئادەم ئىتب كورسەترگە ئىجتىھاد ئىتە ئىدى. ئاۋۇلنڭ ئىعتىبارلراق ئادەملەرى ئىلە ئاۋلاقدا سۆيلەشب، «عىلمدەن» سوز ئاچب، بار بلگەن نەرسەسنى ئانلارعا ساچب، كوب ئادەملەرنى، بىيك مەسجد مەحەللەسندەگى بايلارنى دا ئۆزىنە قاراتدى. ئادەمنڭ بەحتى ئالعا بارعاندا قولىنا توپراق ئالسا ئالتن بولا، دىگەن كبى جىھانشا حەزرەتكەدە بىيك مەسجد مەحەللەسنە ۋيول ئاچلدى: فەخرىددىن حەزرەت ئىبدەش موللاسى برلە دەعوالاشب ئىكىنسنڭ دە ئوقازلارى ئالندى. بزنڭ جىھانشا حەزرەت ۋبو دەعوادان بىيك ياحشى فايدالاندى؛ مەحەللەنڭ بايلارى سەلىم گەرەى حاجىعا، فەتحوللا بايعا مەقسودنى سۆيلەب، ئانلاردا مەسلىحەت كورب تىزگنە پرىعور ياساب، بىيك مەسجدكە ئىمام ۋبولب ۋئول مەحەللەگە كوچدى.

گەرچەسوكۈندان فەخرىدىن ھەزرەتنىڭ ئوفازىي قايتسادا، فەقەت جيھانشا ھەزرەتكە ئىبدەس موللا بولدى. فەخرىدىن ھەزرەت ئىمام بولغانغاقەدەر جيھانشا ھەزرەت بۇ ئارادا ئۇستالىق بىرلە مەدرەسەگەدە كىرب ئوتۇرغان، فەخرىدىن ھەزرەتنىڭ نۇفوزىنى بىترگەن ئىدى. بۇ ئىشلەردەن جيھانشا ھەزرەتنىڭ قەناعەتسىزلىگى تويمازسىزلىغى بىلىندى ئىسەدە، ئول، عەيبىنى بىلىك ئۇستالىق بىرلەگىنە ياپدى: ئوزن ھەزرەتى رەسولىمزگە ئوخشاتىب ئىسكى مەھەللەنى مەككەگە، ئىسكى مەھەللەخالقىنى مەككە مۇشرىكلەرىنە، بىيىك مەسجىدمەھەللەسىنى مەدىنەئى مۇنەووەرەگە، خالقىنى ئەنسارغە ئوخشاتىب دەعواب بىردى. سىيەرى نەبىدەن خەبەرى بولماغان عەوام بىچارالارنى تلەگەنچە ئالدادى.

جيھانشا ھەزرەت خالققا: بىيك مەھەللەدە مەدرەسە بولونى ئوزى شوندا ئالـلا ئۈچۈن دەرس ئيتو دەرتنلە بولنـدىغىنى، دۇنيادا ھىچـدە ئيخلاسى يوقلىغىنى سۆيلەب كوب ئادەملەرنى ئىشاندىردى.

فەخرىدىن ھەزرەت بىرلە بولغان دەعوالاردادا كوب پراشىنىيالار يۈرتب ئاخىردا ئانى تەمام باسدى؛ شولاي ئيتب فەخرىدىن جيھانشا ھەزرەتنىڭ جەفاسىنا بر نيچە يللار توزسەدە ئاخر عۇمرندە چدامايىنچا كۈچك مەسجىدمەھەللەسىنە كوچدى.

جيھانشا ھەزرەت دەرس ئەيتە باشلاب، بۇخارا ئيسمى ئيلە بر ئاز شاكرد جيئلسادا بر نيچە يلغا قەدەر بيك ئارتمادى.

«بەرەو ئولمى، بەرەو كۈن كورمى» دىگەن كبى، بر نيچە يلدان سوڭ ئاول مۇدەرريسلەرنـدەن بر نيچەسى وەفـات بولب؛ جيھانشا ھەزرەتنـڭ مەدرەسەسىنە كوب شاكردلەر وەخەلفەلەر كيلە باشلادى. مەدرەسەلەر تولدى. جيھانشا ھەزرەتكەدە خزمەت جيگل بولدى.

مەدرەسەنى بايلار سالدىرا، تۈرلى ياقدان شاكردلەر كيلە، جيھانشا ھەزرەت شاكردلەرگە بەعزىسىنە شاكرد، بەعزىلەرىنە خەلفە ديب ئيسم بيرە؛ شاكردلەر ئوقى، خەلفەلەر ئوقىتا، جيھانشا ھەزرەت ئوزى ئاوللارغا قوناققا كيتەئيدى.

ئيسكى مەھەللەگە جيھانشا ھەزرەتدەن سوڭ بر مەدرەسەدە خەلفە بولب تۇرغان شەريف ھەزرەت ئيمام بولدى. بـو ھەزرەت ئوزىنىڭ ئوقىتمانلارندان ئوقىتىرغادا قولندان كيلە ئيدى. ئيسكى مەھەللەگە ئيمام

بولعاچ دەرس ئەيترگەدە ئويلاب قارادى ئيسەدە، شەكرد جيبوعا ئشانا ئالمادى. چۈنكى هەر نە قەدەر ئيجتيهاد ئيتسەدە شەكرد جيبوعا جيهانشا حەزرت قارشى كيلەچەك ئيدى. شولاي بولسادا جيهانشا حەزرەت برلە برلەشب، ئانىڭ مەدرەسەسىنە يۈرب دەرسىنەدە ئوتترب، ئانىڭ حەلفەسى كبى شەكرلەردە ئوقتماقچى بولدى. بر واقتدا شەريف حەزرەت جيهانشا حەزرەت مەدرەسەسىنە كرە، حەزرەت برلەدە دوست بولب يۈرىشە. شەكردلەر برلەدە ئوتتۇرۇشا، بەعزى شەكردلەرنىڭ ساباقلارىنىدا ئۈيرەتە باشلاعان ئيدى.

شەريف حەزرەتنىڭ بو ئشلەرىنى كورب: «بو نەرسە شەكردلەرنى ئوزىنە قاراتر» ديب كۈنچىلك تامرلارى حەرەكەتكە كيلب، جيهانشا حەزرەتنىڭ كوزىنى قان قابلادى. نيچە واقتلار، دوست بولب يۈرگەن جيهانشا حەزرەت هيچ بر سەبەبسز دۈشمانلق كورسەتب، يوق سەبەبنى بار ئيدب: «شەريف مولاسى مەدرەسەگە يۈرتمەسنلەر، شەكردلەر ئورنلارىنا ئوترتماسنلار، ئەسلا ريزالىعم يوق» ديب شەكردلەرگە ئەيتب قويدى. شەريف حەزرەتدە مەدرەسەگە يۈرودەن توقتاب، ئاراعا سووقلق تۈشدى. بو حەلدە كوب يللار وە ئايلار ئوتدى، جيهانشا حەزرەتنىڭ ئشلەرى يلدان يل ئالعا كيتدى؛ ئيندى ئوزىنى حالقعا ئيشان ديب كورسەتە باشلادى. ئيشانلىعى مۇدەررىسلككە، مۇدەررىسلكى ئيشانلققا ياردەم ئيتدى. مەدرەسەسندەن كوب مولالار چقدى، كوب ئادەملەرنى ئوزىنە مۇريد ئيتدى؛ كوب مەحەللەر وە ئاوللار ئانىڭ قولىنا كيچدى.

مۇريدلەرنىڭ ماللارى وە بالالارىدا جيهانشا حەزرەتنىڭ ئيركندە ئيدى. ماللارىنى تلەگەنچە سارف قلر؛ تلەگەن قزنى تلەگەن يگتنىنە بيرر؛ مۇديرلەردە ئوزلەرىنى، ماللارىنى وە بالالارىنى بارچاسىنى جيهانشا حەزرەتنىكى ديب بلرلەر ئيدى.

جيهانشا حەزرەت ئەووەل ئوزىنى مۇدەررىس ئيتب كورسەترگە تريشب، ئۇستالىعى ئارقاسندا ئوزىنىڭ تلەگەنىنە ئيرشدى. دەرس ئەيتە باشلاعان واقتلارداعنا باشقا ئاوللارداعى مۇدەررىسلەر وافات بولب، شەكردلەرى جيهانشا حەزرەت مەدرەسەسىنە كيلب يللار ئوتب حەلمە بولب ئيسم حەيدىلەر، ئاحرىدا هەر قايوسى مولا بولب چقدىلار. ئوز ئورنلارىنا،

حەلفەلەر قالدۇردىلار. بۇ حەللەر جىھانشا حەزرەتىڭ ئىسمىنى تارالوغا،
شەكردلەرى ئارتوغا سەبەب بولدى. باشقالاردا مۇنى كورب، ئول حەلفەلەر
جىھانشا حەزرەتدەن ئوقب عالىم بولغانلار دىب بلدىلەر؛ حەلفەلەر كوب
دىب شەكردلەر كيلدى، شەكردلەر كوب دىب حەلفەلەر كيلدىلەر. كوب
موللالار بالالارى وە باى بالالارىدا كيلدى؛ بەعزىسى ئوقىدى، بەعزىسى
ئوقىدى. حالقدا مۇنى كوردى. كوب ئادەملەر جىھانشا حەزرەتكە
ئيەردى. جىھانشا ئوز ئاولنداغى موللالارغا، وە باشقا ئاول موللالارىنىڭدا
ئۈستىن بولدى.

شونىڭ ئۈستىنە ئيشانلىق فلاكتىنىدا كوتەردى. كوب ئادەملەرنى
قارشىسىنا كيتردى. كوكىكە ئۈچردى، جير ئاستىنادا يۈشردى. دىڭگز
كيچردى، سيراتدان ئوزدردى، جەننەتدە گيزدردى. حورىلارنى كورگەزدى:
ئوزىنە ئيەرمەگەن ئادملەرنى شەيتىن يولداشى يحوت مۇنافيقلار دىب،
بۆرىكلەر يانىنا تزدردى. جەهەننەمگە كرگزدى.... بۇنىڭلا بەرابەر
ئورنىنە شەريعەت بولندان تار بر يول توزىدى، ئول يولدان يۈرمەگەن
ئادەملەرنى بەعزى عالىملەرنىدە «ئالار يولدان ئاداشقانلار» دىب سۆيلى
ئيدى. ئوزىنە ئيەرگەن ئادەملەرگە شول يولنى شەريعەت يولى دىب
كورسەتر ئيدى. ئاحرى يللاردا ئوز يولنى ئوزىدە سيماى، ئوز يولندان
ئوزىدە چەب يۈرى باشلادى. فايدانى كيتۈرر ئۈچۈن حەير دۇعا، زارنى
كيتەرر ئۈچۈن بەددۇعا قۇرالى قوللانر ئيدى.

بەددۇعا برلە كوب كشىلەرنى فەقير وە حەستە قلدى! بر نيچە ئادەملەر
ئولدى. دۇشمانلارندان برى حەستا يە فەقير بولسا، يە وافات بولسا، ئاكا
مينم بەددۇعام تۇشدى دىب سۆيلى ئيدى. حەير دۇعا بلەدە كوب ئادەملەرنى
باى قلدى، دەرەجەگە منگردى، دوستلارندان برى بايىسا ياكى دەرەجەگە
منسە، مينم حەيردۇعام بلە بايىدى، دەرەجەگە مندى دىب ئەيتە ئيدى. شول
سەبەبدەن جىھانشاحەزرەتنىڭ مۇريدلەرى براهما (مەجوسلكنىڭ بر تۆرلىسى)
مەزهەبىنە ئوحشاغان بر مەزهەبدە ئيدىلەر: چۈنكى ئالار ئۈچ موجىد
(بار قلوچى)غا ئيشانالار ئيدى: برى بارچا بر بولغان نەرسەلەرنى يارانقوچى
ئاللاه تەعالە حەزرەتلەرى، 2 نچىسى بارچا ئادەملەرگە فايدانى بار قلوچى

حەردۇعا، 3 نچىسى زارارلىق شەيلەرنى بار قىلغوچى بەددۇعا دىب ئىشانلار ئىدى.

حەيردۇعا ئۈچۈن جىيھانشا حەزرەتكە سەدەقە بىرەلەر. حۆرمەت ئىتەلەر، بەددۇعادان قورقىب نەزرلەر ئەيتەلەر، ماللارنى قۇربان ئىتەلەر!.. ئەگەر جىيھانشا حەزرەتنىڭ ياقىن ئادەملەرندەن برى فەقىرلىككە تۈشسە يە حاستا بولسا، بەلالەرنىڭ ئىيك قاتىنى پەيغەمبەرلەرگە، ئالاردان سوڭ ئىيز گىلەرگە بولا… بو ئادەم وەلىيلەردەن دىيە ئىدى. ئەمما دۈشمانلارندان برى باي بولىب راحەتدە عۆمرىنى كىچىرسە، ئالاللاھ تەعالە سۈيمەگەن ئادەمنە بارچا تلەگەن نەرسەلەرنى دۈنيادا بىرر، دىبكنە جلدىرە ئىدى.

ئۈشكىرۇ، تۆكرو بلەدە كوب ئاورولارعاشىيمابىرە، كوب حەستەلەرنى تر گىزە… ئىيدى: ئۈشكرگەن ئاورولارنى بە ئولە، يە ترىلە. ترلسە «مىنم ئۈشكىرۇومدەن ترلدى» دى، ئۆلسە «ئۆلمگە دارو يوق» دىب جەواب بىرە ئىدى.

بر ئادەمدە ئزعنا ئوزىنە برحيلافلق كورسە، ئول كشىگە ئاچولانىب دۈشمان بولىب ئانىڭ مەجلىسىنە بارمى، ئول مىڭا دۈشمان مۇنافىق دىب، دۈشمانلقنى ئانىڭ تارافندان ئىيتب كورسەتە، ئول ئادەمنىڭ كىيب ئوتنگەنىنى كۈنە. كىيلمەسە حانلار كىبك قارعاب يۈرى ئىدى. شوندان حالق «ئول كشى حەزرەتكە دۈشمان» دىب سۈيلى باشلىلار، بۇنى ئىيشىتب نى سەبەبدەن حەترى قالدى ئىكەن! دىب، ئول ئادەمنىڭ ئسى كىيتە، بىچارا ئىحتىيارسز حەزرەت قارشىسىنا بارب عۆزر ئوتىنە ئىدى. بارا تۇرعاچ ئوزىنىڭ ئۈستازى عەبدرراحمان حەزرەت بلەدە كورشمەينچە دۈشمان بولب كىينە تۇتب يۈردى، هامادا دۈشمانلقنى ئنىڭ تارافندا، دىير ئىدى. بەعزى واقتلاردا يوق نەرسەلەر ئۈچۈن ئاچولانب ئىسرك ئادەم كىبك قزب كىيتە، حافىز ئورنلاردا ئادەملەرنى رەنجىتە، قولىنانى ئۆجىراسا، شونىڭ بلە قارشىسىنداعى ئادەملەرگە سوعا ئىدى. ئاچولى واقتلارندا شەكردلەرنى تاياق بلەن قىيناب، تاياعنى سندرادا، شون قىينالمش شەكردەن تولەتە، بەعزى واقتلاردا قۇمعان بلەن سوعب شەكردلەرنىڭ باشلارن يارا ئىدى.

مەحەللە كشىلەرنىدە فەقىر وە يوواشلارنى تاياق برلە قىيناب، بابلارنى وە ئوسالارنى بەددۇعا برلە قورقتا ئىدى.

شون قەدەر ئەحلاقسزلق، تەربییەسزلك، وە دیوانالقی ئیله حالق تلندە «عەیرەتلی» حیساب ئیتەلەر' بر برسنە «قزو، توری کشی» دیب سۆیلیلەر ئیدی.

بەعزی واقتدا کیبتچلەرگەدە ئاچولانب نەرسە ئالودان سەکردەلەرنی بیا، کیبتچلەردە ئشنی «حابلاب» حەزرەتکە سەدەقەدەن چەی یە ئاقچا جیبەرب ئشنی یولعا قویالار ئیدی.

حالقنی، دۇنیا قوماسقا، دۇنیادان قاچارعا بۇیۇرا «دۇنیانی قوساڭ قاچار، قاچساڭ قووار» دییە ئیدی.

جیهانشا حەزرەت بو سوزنی ئەتودە حافسز دەکن... جیهانشا حەزرەت دۇنیادان قاچب یۇری، یۇری بو سوگنی یللاردا دۇنیائنی ئەسیر ئەیلەمش قولنغا ئالمش ئیدی!! جیهانشا حەزرەت دۇنیادان قاچا بلمەدنمی؟! یوق، دۇنیا ئانی ئۇستالق برله قودنمی؟! جیهانشا حەزرەت قاچقان سایی دۇنیانڭ ئورتاسنا کره باردی: یفەکتکە چۇرنالعان بەك ئچندەگی یفەك قۇرتی کبی، جیهانشا حەزرەتدە دۇنیاعا چۇرنالب دۇنیا ئورتاسندا قالدی.

بر ئادەمنڭ ئۈچ ئاتی بولسا برنی سەدەقەگە بیرر گە، ئۈچ سییردان دا برنی، وە باشقاچا ئارتق ماللارنی هامان سەدەقە قلرعا بۇیۇرر ئیدی. مۇریدلەر ئیسە ئاندی زور سەدەقەلەرنی ئۆزی کبی بر ئادەمگە بیرمەس، موللاعا بیروزدە مەعقول کورمەس؛ ئیشان حەزرەتدەن باشقاعا بیرونی تلەمەس ئیدیلەر. شول سەبەبدەن مۇریدلەر ماللاری ئارتا باشلاسا، بۇلای دۇنیا قووارعا یاراماس، بر ئز ئاحیرەتنی دە ئیسکە تۈشۈرر گە، جەننەتدەن بر ئاز ئورن ئالب قالو سارالار سالر ئۈچن، بر ئازنی ئیشان حەزرەتکە بیرر گە دیب ئاتن جیگب، ئاربا باندا بر ئات یە بر سییر تاعب، ئارباسنی بر - ئیکی قوی سالب، ئیگن سانب بر نیچە سوملار ئاقچادا ئالب جیهانشا حەزرەتکە ئیلتەلەر. سەدەقەلەرنی بیرب جەننەت ئاچقچلارنی ئالب کیلەلەر ئیدی!! بەعزلەری جیهانشا حەزرەتنی ئۆیلەرنە قوناقغا ئالدرالاردا، سادەقەلەرنی بیرب جەننەت ئاچقچنی ئالب تلەگەن ئورنلارنا جەننەتدە سارایلاردا سالدرالار ئیدی...

جیهانشا حەزرەت بونڭ ئیلەگنە قالمای مەحەللە حالقنڭ قوشتاللارنى قولغا ئالب، بەعزىلەرنە دۇعا قلب بر نیچە بۇز دیسەتینە ییرلەرنىدە ئۇستالق برلە ئالدى، ئوزنە شاقتای بر دەولەت حاسیل قلدى.

ئیمدى یەش واقتدا ئویلاغانلارى کوبنسى توغرى کیلدى: ئیکى ئۇستابیکە ئالدى. برى موللا قزى، برى بای قزى؛ ئالاردا ئوزى ئویلاغانچا ،تورى کیلدى: برى سیمز بەدەنلى، یۇمشاق تەنلى، قاراقاشلى، قاراکوزلى؛ وەبرىدە نەفیس تەنلى، نچکە بیللى، ئاق یۇزلى، کوکچل کوزلى ئیدى. یەنەدە بر ئورتا بویلى زورغلمت کورلى، قزل یۇزلى و ئالما بیتلى قزغا، کوزى تۇشبیك دەردلەنب ئالرغا یۇردى ئیسەدە ،بو ،یولنى نیکدر تلەگەنى بولمادى. جیهانشاحەزرەت ،شول‌زامانڭ بۇیك برئادەمى بولغاچ، عەوام حالقى وەبەعزى ئاگار ئیەرگەن‌موللالاردا ئاڭا کیکەشکە کیلەلەر. هەر ئشلەرندە ئاڭا کیگەش ئیتەلەر. ئاندان عەقل ئالب کیتەلەردە ئانڭ بلەن‌ئش ئیتەلەر ئیدى. حالقنڭ ئالغا کیتوونى ئویلاغان بر زاماندا، ،ئوب ئالارنى بر نیچە ئادملار ئارتقا قایتارب جیبەرە ئیدى.

جیهانشا حەزرەتنڭ ئیعتیقادندا: مۇسلمان پادیشاهلقلارى ئاراسندا بۇحارادان قووەتلى پادیشالق یوق «بۇحارانى فەرشتەلەر ساقلى، بۇحارا بلەن ئۇرگەنچنى هیچ بر پادیشاهلار ئالا ئالمالار، بۇحارانى قوم ئالر، ئۇرگەنچنى ،سو ئالر» دیب ئەیتە ئیدى.

عۇمرىدە ئۇچ کەررەحاجغا باردى ئیسەدە شوندایىن بۇیك جەمعیەتدە بولسادا، هیچ بر فایدالى نەرسەلەر کیترمەدى. کوزى ئاچلمادى، فیکرى تۇزەلمەدى.

جیهانشا حەزرەت ترکلك ئشلەرندەدە حالققا عاقل بیرسەدە، ئانڭ کەسب تورنسندا بولغان فیکرى: ئیگنچلکدە شەرەفى ئاغاینڭ سوقسندان، ساتودا چوپرەکچى فەتحى ئاغای ئیلە تیمرچى شەحمى ئاغاینڭ‌سەودەسندەن، هۇنەردە، ئۇستالقدا تیمرچى یەعقوب ئاغاینڭ هونەرندەن ئوتمى ئیدى.

بەعزى حالق، قۇیاش وەئاى ،تۇتلونڭ سەبەبلەرن، وە ئانڭ بولاچاغن تلکدەن حەبەر بیروچلەر تورنسندا سوراسەلار «بۇڭا توغوپ کیلسەدە ئشانماغز، بوغائیبدەن حەبەر بیرو بولا، ئول حەبەر بیروچلەر کافرلەر» دیب جەواب بیرە ئیدى.

حەج سەفەرندە واقتدا مۇريدلەرى: «ئيليكتريك فانارلارى ياقتلسندا، ناماز ئوقۇرغا يارىمى؟» دىب سوراغاچ: «ماينىڭ پاكلىگى وەنەجسلىگى بلنمەگەنلك سەبەبلى شۇبهەلندر، ئيحتيياتان ئوقماسقا تييش» دىب جەواب بيرمش ئيدى.

شولوق سەفەرندە، برروس شەهەرندە مۇريدلەر برلە بازارغا چقب، مۇسلمان سويغان ئيت ئزلەب، روسلاردان ئالماينچا، يەهوديلەرنڭدە يەهودى ئيكەنلكلەرى بيلگنلى توگل، دىب ئشانماينچا بايتاق يۆرگەندەن سوڭ بر تۆركچە بلە تۆرغان، باشنا فەس كيگەن ئيتچى ئەرمەنگە توغرى كيلب، تۆركچە سۆيلەگەنن ئيشتب «مۇنە مۇسلمان ئيتى! خۇدا قايدان توغرى كيتردى» دىب ئەرمەندەن ئالمشلار ئيدى.

عەزيتە ئوقوچىلار عيلم وەمەعاريفكە دەلالەت قلالار، ئوقۇرغا قوشالار دىب «شولاى شول، منە بالالارڭزنى ئوقتمز! موللا بولرلار، مۇئەززين بولرلار» دىب هەر كمنى موللاققا ئوقۇرغا قوشا ئيدى.

چۇنكى ئانڭ فيكرنچە عيلم وەمەعريفەت ئارتدرو حالقنى موللاققا ئوقتب، موللا وەمۇئەززين ئيتو برلە؛ هەم دينىنى قووەتلەو، مەحەللە كوبەيتو، هەر مەسجدكە ئيكى موللا بر مۇئەززين قويودان عيبارەت ئيدى. مەحەللەسندە يازابلوچى ئيكى ئادەم بولدىمى كبى، ئيسمن يازب قول قويا بلوچيدە ئۆچدەن ئارتق يوق ئيدى.

ئۆزنڭ يۆرت جيرلەرنە بيك نچكەلەب قاراسادا، مەدرەسە ئشلەرن بيك ئۇسلەن يۆرتە ئيدى. ئانڭ شاكرد جيووى، مەدرەسە قاراوى: جيگەر ئۆچن ئات، ساوار ئۆچن سيير، جۇن ئۆچن قوى ئاسراودان ئايرماسى يوق ئيدى.

مەدرەسەندە قرق-ئيللى يەشلى حەلفەلەر بولسادا، شاكردلەردە كوب بولسادا، نەدۇنيا حالندەن وەنەباشقاسندان حەبەرى ئولماغان بيچارالار ئيدى. ئانلارچا «جيهانشا حەزرەت كبى دۇنيادا عاليم يوق. بو مەدرەسە كبى جير يۆزندە مەدرەسە يوق، جيهانشا حەزرەت كيتكەچ، بۇحاردا هەم ئاندى كشى قالماغان، ئيستانبولدا عيلم يوق. تۆركچەئنە ئوقنلا، مەككە، مەدينەدە تەفسير حەديس كنە، ميسردا قيرائەت كنە، ميسر حەرزدە روس قولندا...

منه بۇحارا حەزردە مۇندا» دیب ئشانالار ئیدی. بوفیكرنی جیهانشا حەزرەت دەرسلەردە سۇیلەب، شاكردلەرنڭ كۆڭلنه ئورناشدرعان ئیدی. جیهانشا حەزرەت شاكردلەردەن، شول فیكردە بولمانلارنی بالاسی كمی سۇیەر؛ باشقا فیكردە بولعانلارنی، «مۇنافیقلار» دیب سوگەر ئیدی. ئارادا بەعزی ئوتكن قابلیبیەتلی شاكردلەر بولسادا مەدرەسەدە یاحشی تەرتیب وە یاحشی تەربیبە بولماعان سەبەبلی، ئلارنڭ ئوتكنلكلەری، قابلیبیەتلەری ئورنسز كیتب، تۇرا بارا تەمام‌بولسز قالا ئیدیلەر. جیهانشا حەزرەت ئانالارنی نانماز، سۇیمەز ئیدی؛ ئوزنه ئیەرگەنەرنی ئوزچە بولعا سالر: بر مەحەللەنی ئیكنگە ئایرر، برمەسجدكە ئیكی شاكردنڭ برنی مولالا، برنی مۇئەززین قلر ئیدی.

جیهانشا حەزرەتنڭ ئیكی ئابستایدان كوب مەحدوملەری، ئوتكن وەقابلیبیەتلی بالالاری بولسادا ئانالارغا تەربیبە بیرب یاحشی تەربیبەلی مەدرەسەلەردە ئوقتب ئادەم ئیتە ئالمادی.

مەدرەسەننی دەتەرتیبكەسالب، وەقفلەر تەعەیین ئیتدرب دائیمی، سورەتدە نیگزنی نارارتب قالدرر عاقولندان كیلمەدی. كوب واقتلاردان بیرو دەوام ئیدب كیلگەن وەقفلی بۇحارامەدرەسەلەرندە ئوقب قایتسادا، ئندان عیبرەت ئلب ئوز مەدرەسەسنی دە، شول مەدرەسەلەر كبی ئیتەرگە هیچلەحاترنه كیلمەدی. باشقا ئشلەر حاقندا بیك كوب تۇشلەر كورسەدە، مەدرەسە حاقندا بر كەررەدە تۇشنه كیرمەدی. حالق فایداسنا سارف ئیدیلەچەك ئاقچالارعا، جەننەت سارایلارنی سیاتب، ئوزنه سارایلار سالدردی براقلار سنب ئاتلار ئالدی، شول سەبەبدەن ئاكا ئیەرگەن كشلەر بارچاسی عیلمدەن مەحروم قالدی. شولای ئیتب جیهانشا حەزرەت برنیچە یللار حالقنڭ مالنی وە ئاشنی، یاحود باشنی راحەت، راحەت ئاشادی ئیسەدە، بەعزی واقتلاردا بوعارننا ئارقنلی كیتروچلەردە بولدی. ئاحری عۇمرلەرندە بەعزی فیكرلی ئادەملەر نارافندان گەزیتە وە ریسالەلەر چەب برئاز حەفا قلا باشلادیلار.

جىھانشا ھەزرەتنىڭ مۇدەررىس بولۇپ، قىرىق دەرس ئەيتىرگە شەكىرد كۆپەيتىرگە، ئاتاقلىلىقىنى ھەيەرگە تىرىشقان ۋاقىتلىرىدا شاكىر مەخدۇم قەشقەردىن قايتىپ ئاتىمەسجىدكە ئىمام خەتىپ مۇدەررىس بولۇپ، بۇنىڭ كۆڭلىنى قورقۇ سالدى. چۈنكى شاكىر مەخدۇم قەشقەر مەدرەسەسىدە ئوقىلا تۇرغان «مەنلەر»نى ھەرقايسىن كۆرگەن: خابىمۇللانى قازى مىرزانى ۋە باشقا خاشىيەلىرىدە كۆرۈپ ئۆتكەن، قارىنىغا تونۇتىرگە ئوبازارلارغا بەھەسلەشىرگە يۈرۈنگەن، مۇجادىلە بىرلە كۆپ ئادەملەرنى يېڭگەن ئىدى. سوپى سەبەبىدىن ئويانسىزلىقى ئۆيرەنگەن، ھېچ بىرەۋدىن قورقمىغا سۆيلەرگە ئادەتلەنگەن؛ ئۆزىنىڭ فىكرىنچە كۆكرەگىنە جەۋھەرلەر تولۇپ كېلگەن ئىدى. شاكىر مەخدۇم موللا بولغاچدا ئۆزىن بىلدۈرگە، خەلققە ئۆزىنى ئالىم ئېيتىپ كۆرسەتىرگە، نېچچەدە بولسا بىر كەررە جىھانشا ھەزرەتنى سۆزگە كىرىشتىرگە، سىلكىتىرگە ئويلاپ يۈرى تۇرغاچ جىھانشا ھەزرەتنىڭ دەرسىنە كىردى دەرس بېرە باشلاغاچ، بىر ئازدىن سوڭ شاكىر مەخدۇم ئانىڭ بىر سۆزىدىن ئېلىپ ئالدىدا سىلكىپ سالدى! جىھانشا ھەزرەت جاۋابقا كىرىشىدى ئىسەدە ئاخىردا ئۆزىنىڭ تەرلەپ قالاچاغىن سېزدى؛ شاكىر ھامانىدا بار قۇۋۋەتى بىلەن قىچقىرىپ، باشىن سىلكىپ، سىلكىپ بارماغىنى جىھانشا ھەزرەتنىڭ كۆزىنە تۈرتىپ، تۈرتىپ سۆيلەي ئىدى.

شوندان سوڭ جىھانشا ھەزرەت بىر ئازدىن سوڭ سەئەتىن ئاچىپ قارادىدا: «چاقىرغان جېير بار، كېتەرگە ۋاقت ئېكەن» دېيىپ دەرسىنى تەمام ئېتمەي چىقىپ كېتدى. شاكىر مەخدۇم جىھانشا ھەزرەتنىڭ ھالىنى بىلىپ كېتىپ باردى. شەكىرد-لەرلىكدە زىرەكلەرى ئىشنى سېزىپ قالدى. جىھانشا ھەزرەت بۇ ھالدىن قىلمان قارارلارىنى، قورغان پىلانلارىنى شاكىر مەخدۇمنىڭ قارشى كېلەچەگىنە تۈشىندى.

شاكىر مەخدۇمنىڭدە ئاتاسىندان قالغان بىر كىچىك مەدرەسەسىدە مەھەللە بالالارىنى جىيىپ، ئۆزىنىڭ قەردەش ئۇرۇغلارىندان بىر نېچچە موللا بالالارىنىدا كېتىرىپ دەرس ئەيتە باشلادى. ئالارغا ئازغىنا نەھۋ ئوقىتىپ، سوڭ مانتىقا تۈشىردى. شوندان سوڭ شاكىر مەخدۇمنىڭدە راھەتى كېلدى: دەرس بېرگەن ۋاقتلارىندا، چېتدىن كېلگەن ئادەملەر بولسا، شەكىردلەرىنە بار بىلگەن

سوزلەرنى سۆيلەب، قازى ميرزادان بەحەسلەر يۈرتىب جەڭلە ئيدى. بەعزى واقتدا جيهانشاحەزرەتنىڭ شەكردلەرىدە شاكير مەحدومنىڭ دەرس ئەيتكەننى قارارغا بارالار، شاكير مەحدوم ئالار ئالدىندا ئوزىنى عاليم كورسەتر ئۈچۈن، ئيساعوجى ئوقوچى شەكردلەرنە قازى ميرزادان موللا جەلالدەن بەحەسلەر يۈرتىب، توبەتدينى سالىب ئيكى قولنى جەيىب - جەيىب، تۈرغان جيرىندەن سيكرىب - سيكرىب؛ باشن سلكىب، بار قووەتى ئيلە تاماغى قارلغانچى قچقرا ئيدى؛ نى بار بلگەنلەرنى سۆيلەب تاماغى قارلغاندان سوڭ: «مينم بو تەقريرلەرمكبى تەقريرلەر وەمينم بەحەسمكبى بەحەسلەر هيچ قايدا بولماس، قشلاقاردا هەم تابلماس، چۈنكى مين ئوزم كيتكەچ ئاندا هەم عيلم قالمادى، منە بو بەحەسنى قازاندا (فەلەن) مۆدەرريسكە قلغان ئيدم بولدا جەواب تابمادى. دەرسندەن توقتادى» ديب سۆيلى ئيدى. سوڭ ئوزىنىڭ بەحتسز-لكندەن زارلانب: «ئاه بەحتم بولمادى، قشلاقاردان جەوهەرلەرنى توتۇرب كيترگەن ئيدم، جەيلب راحەتلەنب دەرس ئەيترگە تورى كيلمەدى، شەكردلەر جيبلمادى، عەجەب ئادەملەر بەحتلى بولا، فەلەنچە ئادەم بۇحارادا ئالتى ئاي تورب قايتب مۆدەررىس بولدى. (فەلەن)لەر شەرحى موللا ئوقب مۆدەررىس بولدى» ديب ماقتانا؛ قسقاسى ئوزىنىڭ بر عاليم ئادەم بولغانن ئاڭلاتر ئۈچۈن بيك مەشەقەتلەنە ئيدى.

شاكير مەحدومنىڭ بو سوزلەرنى سۆيلەودەن مەقسودى، دەرس ئەيتە ئالماغانن ئوكتنودە توگل؛ ئاسلدا دەرس ئەيتوودەن هەم مەقسودى مەدرە-سەسن زوراينب شەكردلەر ئارتدرودا توگل ئيدى. فەقەت ئوزىنى حالققا جيهانشا حەزرەتدەن ئارتق كورسەتو ئيدى. بونڭ ئۈچۈن مەجلسلەردە سوز چقارب برنيچە مەرتەبە جيهانشا حەزرەتنى سوزبلەن جيكدى. نادان حالق ئانى كورب شاكير مەحدومنىدە بر نيچە واقتلارغا حەتلى قەدر حۆرمەت قلدىلار.

جيهانشا حەزرەت هەم بو واقتلاردا تيك ياتمادى؛ يولنى باشقا ياق بلەن قابلادى، ئەلنىڭى ئيشانلق كرييستنى بلەن شاكير مەحدومنىڭ هۆجومندەن ئوزىن ساقلادى. يەنە كوب ئادەملەرنى ئوزىنە مۆريد ئيتدى. ئيشلەرى يەنە ئالغا كيتدى.

شاكير مەحدومنىڭ مۇدەررىسلىگى ئۇزاققا بارمادى. دەرس ئوقۇچى شاكردلەرىدە قالماي، دۇنيا شۇغلى برلە قازى ميرزا بەحەسلەرى حانردەن كيتدى: حاملاردا كوكلەن چقدى؛ ئويلاغان قارازلارى، قۇرغان پلانلارى ھەممەسى جيلگە ئۇچدى. ئاخردا جيھانشا حەزرەتكە يالۇنغا تۇش تۇشدى، چۈنكى شاكير مەحدوم مۇنازارە واقتلارندا عەيرەتبيرە ديب ئيسرتكج ئچە ئيدى. مەحەلله حالقى بو ئشنى سيزب تۇرلى سوزلەر سويلى تيكشۇرە باشلادىلار. جيھانشا حەزرەتدە قۇرساندان بيك ياحشى فائيدەلەندى: سين ئيندى مەحدوم ئەووەل بەڭا مۇريد بول! مين سيني تەوبەئيتدۇريم، حالققادا، ئول حەزرتەوبەئيتدى. «ئول ئشنى تاشلادى ديبرمن» ديدى. شوندان سۇڭ شاكيرمەحدوم جيھانشاغا مۇريد بولدى؛ حالقنىڭ كوزلەرن بويادى. چۈنكى مۇريد بولغان موللالاردان برنچىلك، ئيشان يانندا يۇروچىلك مەرتەبەسندە بولدى؛ شول سەبەبدەن ئاقچادا جيدى بايندى.

جيھانشا حەزرەت ئشنى ئيشانلق برلە تۇزەتدى، شاكير مەحدومنى وە باشقاچا سوزگە ئۇستا، موللالارنى ئوزىنە پاموشنيك ئيدب قووەت حاسيل ئيتب، ئوزىنىڭ زاماندا‌عى ئيشانلارعادا ئۇستن بولدى. شول رەوشدەكوب يللار ئوتدى، جيھانشا حەزرەت ھەرنە ئشلەدى ئيسە، ئول ئشنى كوركەم ئش ديبە گۈمان ئيدلدى، حالقنىڭ نادانلىغندان تلەگەن قەدەر فائيدەلەندى.

تەمام تنجقنا بر واقتدا ئاخرغى يللاردا حەسەن ئيسملى بر موللا جيھانشا حەزرەتنىڭ بولغنغا قارشى كيلدى. حەسەن موللا ئوزىدە ئاچق فيكرلى بر موللا ئيدى. شول سەبەبدەن جيھانشا حەزرەتنىڭ ئشلەرىنى كبلشمەگەن جيرلەرىنى حالققا برەم، برەم كوستەردى. كوب ئادەملەرنى ئوز فيكرىنە ئيبەرتدى. حەسەن موللا يەش واقتدا جيھانشا حەزرەت مەدرەسەسندە ئوقب، ئول مەدرەسەدەگى كيمچىلكلەرنى تۇشنگەچ شەھەر مەدرەسەسنە كيتب ئانداداتلەگەنى رەوشدە قەناعەتلەنمەينچەچيت مەملەكەتلەردەدە گيزب ئاخردا ئاولنغا قايتب ئيمام بولغان ئيدى. حەسەن موللانىڭ ئاولى جيھانشاحەزرەتنىڭ ئاولندان ئوتز بيش چاقىرمدائيسەدە، ئول تارافدا جيھانشا حەزرەتنىڭ

مۇرىدلەرى كوپ بولغانلىق سەبەبلى ئاڭلاپ يۇرى تۇرغان ئاۋللارىدان ئىدى. بو ئاۋلنىڭ ئاتاقلى بايلارىندان بولغان ئىسكەندەر حاجىدا جيهانشا حەزرەتنىڭ مۇرىدلەرىندەن، هەم بيك دوست بولب يۇرۇشەتۇرغان ئادەملەرىندەن ئىدى.

ئىسكەندەر حاجى جيهانشا حەزرەتكە مۇرىد بولسادا، ئوز ئاۋلنىڭ مولّاسى: حەسەن مولّانىڭ ئاتاسى بولغان حافىز مولّانىدا بيك سۆيە، بر برلەرى ئىلە يۇرۇشەلەر. حەسەن مولّانىدا ئوز بالاسى كبى كورە ئىدى.

حەسەن مولّا بالا واقتدا ئىسكەندەر حاجىلەرگە كيلە، ئىسكەندەر حاجى «مينم مولّا كييەوم كيلگەن» ديب كۆلە، حەسەن مولّا ئۇيالب قارشىلارىندان چىقب كيتە ئىدى.

چۈنكى ئىسكەندەر حاجىنىڭ فەحرلبەنات ئىسملى بيك گوزەل بر قزى بار ئىدى. حەسەن مولّا، ئاتاسى ئالدىدا «كييەو» ديگەن سوزدەن ئۇيالسادا، ئاولاق قالغان واقتلاردا فەحرلبەنات برلە باقچادا كوزگە كوز قاراشب، سۆيلەشب يۇرىلەر ئىدى! چۈنكى ئىسكى زامان عادەتنچە فەحرلبەناتنىڭ سيگز ياشندە عەقد نيكاحى، ئون بيش يەشندە زۇفافى بولب، حەسەن مولّانىڭ عۇمرلك رەفيقەسى (ئيبدەشى) بولغان ئىدى.

حالبوكى بو دللەردەن حەبەرسز جيهانشا حەزرەت، ئىسكەندەر حاجىنىڭ قزىنى قزىعب ئۇچنچىلككە ئالرغا ئوزنچە بركتب قويغان ئىدى. فەحرلبەنات ئيسە سيگز يەشندە حەسەن مولّاغا نيكاحى باغلانو سەبەبلى جيهانشا ئيشانىنڭ تۇزاغندان قۇتلغان ئىدى.

مارتنىڭ ئاخرندا قارلار ئرى باشلاب چۇقرلاردا سولار كورنە؛ قار ئاستنداغى چوپلەر سالاملاردا بارچاسى كۈندەن كۈن ئۇستكە كوتەرلە؛ ئورامللاردا جيىلغان سولار يانندا، «قيماق! قيماق!» ديب قچقرغان قاز ناوشلارىدا ئيشتلە؛ هەر نەرسە: قشدان قۇتلامز ياز هاواسنى چامز... ديب، قوۋانچلارىندان بىرى برنى ئوبەرگە ئورلە؛ هەر قايوسى ئوز ئيشنە: سالام سالامغا، چبق چبققا ترولە ئىدى.

بو دەرتلى كۈنلەرنىڭ برسندە ئىدى كى. ئىسكەندەر حاجى هەم ئازبارغا چىقب قولنى كورەك ئالب، جيىلب تۇرغان سولارنى ئاغزب يۇرى ئىدى.

بۇ ۋاقتىدا ئىسكەندەر ھاجىنىڭ قولاقلىرىغا شالتىر شۇلتىر تاۋۇش ئىشتىلدى، قاپقاقنى ئاچىپ قارادى؛ كىلىپ توختىغان تىروبكانى، چاناداا ئولتۇرغان جىھانشا ھەزرەتنى كوردى. ھاجى قاپقاقنى ئاچىپ، ھەزرەتنى قارشى ئالىپ كورۇشكەچ ئۆيگە ئالىپ كىردى. ئىسكەندەر ھاجى، ھەزرەتنىڭ خەۋەرسىز چاقىرىقسىز كىلىۋۇنە ئەجەبسىندى!... ئىسسىقلىق ساۋۇق سوراشىپ چەي ئىچە باشلاغاندا: ئىسكەندەر ھاجى - ھەزرەت! سىزنى نىچۈك بولاي جىل تاشلادى... قايدا بولسا باردىڭزمۇ؟ دىدى.

جىھانشا - يوق... توغرى سىزگە كىلدىم.

ئىسكەندەر ھاجىنىڭ سوراۋۇنا سەبەپ شۇل: ئىسكەندەر ھاجىغا جىھانشا ئىشاننىڭ كىلە تورغان ۋاقتلارى مەعلوم ئىدى. بر مەرتەبە تەكەلەر سىمىرگەچ، برمەرتەبە قاز ئوردەك ئۆلگەرگەچ، برمەرتەبە سوعملار سويغاچ كىلىپ قوناق بولىپ كىتە تورغان عادەتى بار ئىدى.

شوندايىن ئويلاماغا بر ۋاقتىدا جىھانشا ئىشاننىڭ كىلۋۇ ئىسكەندەر ھاجىنى شۇبھەگە توشىردى.

جىھانشا ئىشان، ھامان يۇمرغا سالرغا يۇرگەن تاۋۇق كىبى يورىنر، سويلەگەن ۋاقتىدا ئەيتر بر سوزى بار كىبى بلىنە ئىدى.

جىھانشا ئىشاننىڭ مۇرىدلەرىدە ئىشتىب ئىشان برلە كورىشرگە كىلدىلەر. ئىكىنچى كوننى ئويلەرىنە ئىشاننى كىرترگە ۋەعدە ئالىپ كىتدىلەر.

كىچ بولغاچ يەنەدە چەي ئىچرگە ئوتىردىلار، قوناق بولمەسندە ئىشان بلەن ھاجىدان باشقا بر ئادەم يوق ئىدى. چەي ئاراسندا شۇل سوزلەر سويلەندى:

- ئىشان - . . . ئاعاي مەسجدە كورنمەدى.

ھاجى - يەش كەلەشنى تاشلاب كىتە ئالمى تورغاندر.

- ئول يەشنى ئويلەندىمى؟

- ئول ھەزر يەشەردى . . .

- يەش حاتن يەشەرتە بىت! . . .

- يەش ئابستايغى ئالغاچ سزدە يەشەرگەن ئىدىڭز!

- مىن ئول چاقدا يەشەرگەن ئىدىم دە ھەزردە قارتايا باشلادم، شۇل سەبەبدەن ياڭادان يەشەرگە ئىسەبلەب تورام...

– ھەزرەت! ئالای بولسا يەشەرتیك.... «شەرىعەتدە دورتكە قەدەر دۇرست» دیسز بیت!

– شەریعەتدە ئیكێدەن باشلاپ دۆرتكە قەدەر ئۆيلەنرگە قوشا...

– ئالای بولسا يەشەرتەبز!

– حاجی ئەفەندیۇتوعرىسىنى دیسەم: مینم يەشەرمەكم سینڭ قولگدادر. ئەووەل تۇشمنى سۆيلیمدە ،سۆك ئوزنگزدە ئاگلارسز!

بركۆن رامازان شەریفنڭ ئەووەلگى جۇمماسن ئوقندمدا جۇمعادان ،سوڭ زیارەتلەرگە بارب یاسین شەریف ئوقب قایتدم. ئیكندى واقتى كردى، مەسجدكەباردم. ئیكندى، ئاحشام ئوقلماج ئۆیگە قایتدمدا ئیفتار ئیتب حۆرمە ئاشادم. ،سۆك بر مڭ تەھلیل ئەیتدمدە تەھارەت ئالب تەراويحقا باردم. جەماعەت بلەن یەستو وە تەراويح نامازلارنى ئەدا قلماج ئۆیگە قایتب بر حۆرمە ئاشاب فەقەت بر چناياق ،سو ئچب، ئوفى كیلگەن قۇرئانم بار ئیدى، ،شونى ئوقدم. ئارعاج باش ئۆچنما سرعان جاپانمنى قویبقنا يۇقلارعا یاتدم. سۆك ئۇستابیكەلەر سەحەرگە ئوباتدلار، جەی ئچەرگە چاقردلار. مین تەھارەت ئالدمدا چەی ئچمەینچە قۇرئان ئوقرغا كرشدم. بر ئازدان ،سوڭ تەھەججد نامازنى ئوقب جیتمش مڭ (؟) تەھلیل ئەیتدم. ،شول ئوقلمان قۇرئان كەریم، وە جیتمش مڭ تەھلیلنڭ ساوابنى بۇحارای شەریفدە شەیحمنڭ روح مۇبارەكلەرنەباعشلاب قولم وە تلم ئارعانعا قەدەر دۇعا قلب، ،سوڭ باش ئۆچنما چاپانمنى قویب يۇقلارعا یاتدم. ،شول واقتدا، تۇشمدە: بیكھەیبەتشالتراب ئاعا تۇرعان بر یلماننڭ بويندا يەم يەشل چیرەم ئۇستندە ،بولدم؛ دۆنیابۆزى ياب‌ياقتى، قۇباش كوتەرلب زۇحا نامازنڭ واقتى، یلمادان تەھارەتلندم. ،سووى كۆمش كبی ،ساف ھەمدە تاتلى ئیدى. ،شول واقتدا شەیحم حدزرەتلەرى قارشمدا بولدى. یانندا ئاق ساقاللى، ،نورلى يۇزلى بر قارت‌ھەم بار ئیدى. ھەرئیكێسى بلەن كورشدم. قارتنڭ قوللارى يۇم يۇمشاق ماموق كبی، بارماعندا سۆيەگى یوق ئیدى. شەیحمدن، ،ئول قارتنڭ كم ئولدعنى سۇرادم؛ ،ئول: حۇزۇر عەلەیھیسسەلەم دیدى. ،ئول قارتدا بەنم كم ئولدعمنى سۇرادى. شەیحم: «تاتارلارنڭ شەیحلەرى ئۆستندە باش ئەیح، داموللا جیھانشا بیغی دەولەتشادر...تاتارعالەمنە

سىزنىڭ ئەيىپ ئىرەنلەر ئاراسىدا ئىگى قۇتۇپ مەرتىۋىسىنى ئولان ئادەمدىر! دېمەككى ئاتالارنىڭ قۇتبىدىر. ۋە ھەم ئۇزىمىزنىڭ خەلىفەلەرىمىزنىڭ ئاراسىدا ئىنىڭ سۆيكىلىشى ۋە بۇيۇنگى ئولتۇرغان ئۆزىمىزنىڭ لەقەبىمە، فامىلىيىمە تۇتاشىدۇردىم، ھەمدە... ئاۋۇلنىڭ ئىسكەندەر ھاجىنىڭ دامادى (كىيەۋى) بولاچاقدۇر» دېدى. فارت: بارەكەللا دەپ قىچقىرىپ جىبەردى. شول تاۋۇشقا ئويغاندىم؛ ھامان شول تاۋۇش قۇلاغىمدا ئىشىتىلە. ياتىمدا خوش ئىسلەر كېلە، بۇتۇن جانىم ۋە تەنىم راھەتلەنە ئىدى. بو دۈشىمە بىك ئەجەبسىنىپ سۇبھانەللا دېدىمدە بىك ئۇزاق ئويلاپ ياتدىم. سىزنى بىك دوست كورگەنلىگىم سەبەبلى كەرىمەگىز ۋەھرلىبەناتنىدا بالام كىبى سۆيسە ئىدىم! شول سەبەبدەن ئانىڭ ھاقىندا بىك قايىرتام. ياخشى تەۋفىقلىغىنا بىر يولداش بىرسىن دىب ھەق تەئالادەن سورى ئىدىم. چۈنكى زامانلار بۇزلدى، ياخشىلاردا ئازايدى. خالق ياكا چىققان نەرسەلەرنى ئوقىب قارالا بارالار، ئورس كىيىمى كىيە، ئىشانلارغا تىيە باشلادىلار. بو بۇزۇق زاماندا قىز بالالارغا ياخشى كىيەۋ تاپماق بىك مەشەققەت بولدى؛ ياكا يومرقادان چىققان چىبش كىبى، ئاناسىنىڭ قانات ئاستىنداغىنا ئوسكەن فەھرلىبەنات كىبى بىر قىزنىڭ يات جىرلەرگە كىدىب، بىلمەگەن كورمەگەن بىر ئادەمگە ئۇيرەنمەگى بىك ئاۋىر بولۇر دىيە ئويلى ئىدىم. بەئزى ۋاقىتدا، بو بىچارەغا بىر ئىزگولىك بولسىن، ئۆزىمىنىڭ قانات ئاستىما ئالىب كوڭلىنى راھەت ۋە تىنىچ ئىدىب ھەق تەئالاقاشىندا كوب سەۋابلى بولۇر ئىدىم» دىيە خاتىرىمە كېلە ئىدى.

بەنىم شول فىكرىمە بو تۈش دەھىدە قووەت بىردى، شوندان سۆڭ كوڭلىم ئول ئىشكەبىگىرەكدە مەيل ئىتدى، چۈنكى چىن تۈش پەيغەمبەر-لىكنىڭ بىر كېسەگىدىر دىمىشلەر. شول سەبەبدەن بەن سىزگە كېلدىم، فەھرلىبەنات نىچە يەشدە؟ بو ئىزگى ئىشكە قايچان كىرىشىرگە؟ شونى سىزدەن بىلمەكچى، ئۆزىمىنىڭدە فىكرىمنى سىزگە بىلدىرمەكچى كېلگەش ئىتمەكچى بولدىم.

حاجى ـ حەزرەت! مىنىم قىزىم حەزردە بىك يەش بىت!

ـ شەرىيعەتىمىزدە يەش بولسادا نىكاح دۇرستدىر؛ ئوز ئارامىزدا نىكاح قىلىرمىزدا ۋاقتىنا قەدەر ئوزىنىگىزدە تورىب تورۇر. قوناقىغا كېلگەن ۋاقتلارداغىنا كورىشىب سۇھبەت قىلىرىز. ۋاقتى يېتكەچ زوفاف ئولۇر، ئويىمىزگە بارىر.

تلەگەن واقتندا سزگە کیلر، شول رەوشدە عۇمرۇڭنى راحەتدە ئوتكەرر، بو ئشكە ئەلبەتتە ئوزىڭدە رازى بولر.. . بۇنداى شەيحلەر ئاراسندا بولغان سرلەرنى هەر كمگە سۆيلەرگەدە دۇرست دەگلدر، ئەمما سز مینم ئیك یاقن، ئیك سۆیکملى مۇرىدلەرمدەن بولغانلقدان سزگە سۆیلەدم. حەزرەتى ئەبو-بەکر حەزرەتى رەسولگە نیچك ئیدى، سەندە بەڭا شونك كبى ئیك یاقن دوستلارمدان سڭ! قزىڭز فەحرلبەنات‌دا حەزرەتى عائیشە كبیدر! فەقەت ئارامزدا بر نەرسەگنە قالدى. فەحرلبەنات بەنم نیكاحمدا بولا... بۇندان باشقا ئارافلارىڭنى ئوزىڭزدە بلرسز. یاحشى‌غنا ئویلاب قاراڭز!

حاجی - حەزرەت مین سزگە توغرىسنى دیسەم: مینم قزم سیكز یەشندە ئیكەن واقتدا سۆیکلى بر یكتكە شەریعەتچە نیكاح ئیدلمش، باعلانمشدر! حەزردە ئانڭ نیكاحى ئوز ئیحتیارندادر. شول سەبەبدەن سزگە هیچدە ئەيتر سوزم یوقدر. چۇنكى بەنم ئیحتیارمدان چقمشدر.

ئیشان - ئالای بولسادا فەحرلبەنات ئیحتیارلىدر، بالیعە بولغاندان سوڭ تلەگەن ئادەمنە بارا بلر. سز مینم حەبەرمنىدە ئاناسى ئارقلى ئەيتدىرب قاراغز! مین ئوزمدە ئانى وەعز نەسیحەت قلب بر مەکتوب یازارمن.

حاجی - ئەيتدىرب قارارمن، حەزرتگە سابر ئیتب تۇرىڭز!

ئیشان - شەریعەت ئیزگى ئشدە ئاشقمرعا قوشا.

ئیسكەندەر حاجی جیهانشا حەزرەتكە وەعدە بیرمەدى. شولای بولسادا حەزرەت، فەحرلبەناتدان ئۇمیدنى كیسمەدى؛ حاجی‌دا بر كۆن تۆرب ئۆيىنە قايتب كیتدى.

بیچارا ئیسكەندەر حاجی شول دەرەجەگە كیلگەن ئیدى: ئەگەردە فەحرلبەنات حەسەنگە نیكاح ئیدلمش بولماسا ئیشانغا بیرووندە شیك یوق ئیدى...

باشقا مۇرىدلەرى بولساە «بۈيك دەرەجەلەرگە ئیرشم» دیب حاتننى سۆراسا ئایرب ئیشانغا بیرەچەكلەر ئیدى!...

ھەسەن موللا ئاتاسى ئورنىنا ئىمام بولغاچ، ئاۋۇل خالقىغا كوب فائىدەلى ئىشلەر قىلدى: قائىن ئاتاسى ئىسكەندەر خاجىدان مەكتەب سالدىرىب، مەسجىد ۋە مەكتەب فائىدەسىنە ۋەقفلەر قويدىرىب، مۇعەللىملەر ئالدىرىب يەش بالالارغا تاتارچا ئوقو يازو ئۆگرەتىب، روسچا ئوقىتو خاقىندا ياردەم ئىتدى. چۈنكى بالالار قىش ئايلارىندا جىيدى ئاي مۇسلمانچا ئوقىب، بر ئاي خال جىيىب، سۈڭ ئۈچ ئاي روسچا ئوقىب، يەنە بر ئاي راخەت ئولدىقدان سۈڭ مۇسلمانچاغا ئوقرغا كرىشەلەر ئىدى. ئوقو، ئوقىتو خاقىندا بولغان مەسەلەلەرنىڭ كوبرەگى ئىسكەندەر خاجىنىڭ كىسەسىندەن ئالىنىب، قالغانى مەھەللە خالقىنىڭ بايىراق ئادەملەرندەن جىيىلىب ئالىنا ئىدى.

شول سەبەبدەن ئۇشبو ئاۋۇل خالقى بر نىچە يىلدان سۈڭ باشقا ئاۋۇللارغا قاراغاندا ياخشى غنا ئالغا كىتدىلەر، ياخشى غنا كۈن ئىتدىلەر:

ئىگىن ئىكدىلەر، سەودە ئىتدىلەر.

ھەسەن موللا ھەر جۇمعادا خالقنى عىلم ۋە مەعرىفەت، ھۈنەر ۋە سەناعەت ئىلە قىزقدىرىر؛ بو توغرىدا قرئاندان، پەيغەمبەرىمز (عەلەيھسسەلاتۇ ۋەسسەلەم) نىڭ تەرجەمەئى خالندەن سۆيلەب خالققا ئاڭلاتر ئىدى.

بو ئاۋۇلدا ھەر ئاتنادا بر مەرتەبە بازار، يىلدا بر مەرتەبە يەرمىنكە بولا ئىدى؛ ئىسكەندەر خاجى ھەسەن موللانىڭ مەسلىخەت كوروۋى سەبەبلى بازار يانىندا بر چايخانە سالدىرغان ئىدى. مۇنىڭ ئادى چەيخانە بولسادا ئەسلدا كۈتبخانە ئىدى. بو كۈتبخانەدە تۈرلى كىتابلار بولىنىر؛ بر نىچە روسچا عەزىتەلەر، ۋە بەعزى مۇسلمانچا عەزىتەلەردە كىلر ئىدى. يەرمىنكە ۋاقتلارندا كوب ئادەملەر كرر. تۈرلى جىردەن كىلگەن ئادەملەر بولىنىر. كىتاب، عەزىتەلەر ئوقرلار، برى-برى برلەن كورىشب، سۆيلەشب ئوتىررلار. گوزەل بر عىلم مەجلسى قلرلار ئىدى.

بازار كۈنلەرندە ئول چەيخانەگە ھەسەن موللا ئوزى دە كرر. چايخانەدەگى ئادەملەرنىڭ بارچاسى ئىلە كورىشر. عەزىتەلەردەن كيرەك يىرلەرنى خالققا ئوقر، ئاڭلاماغان يىرلەرنى ئاڭلاتر. خالققا سۆيلەر. خالق دا چەيلەرنى قويب تڭلار ئىدىلەر.

حەسەن موللا: نادان موللالارنى، ريالى سوفيلارنى، يالعانچى ئيشانلارنى سۆيمى. ئۇنلار حاقندا ئاچى وە ئوتكن سۆيلى ئيدى.. شول سەبەبدەن موللالارنڭ كوپنسى حەسەن موللانى ئالدندا مەحدوم حەزرەت ديسەلەردە، ئارتندا: «ئاحر زامان موللاسى، تراقتيرشيك» ديب ئەيتەلەر ئيدى.

كۆنلەرنڭ برندە، يەرمينكە واقتندا، چەيحانەنڭ زالندا، حەسەن موللا وە باشقالارى: برسى بر ئيشان ئوعلى، ئيكنچنسى جيهانشائيشاننڭ شەكردلەرندەن، برسى فرق يەشلك قارت حەلفە، وەبرىدە يەش فيكرلىلەردەن ئولان يەش حەلفە، بۇلاردان باشقالارى قايسى مۆريد، قايسى موللا، قايسى سەودەگير تۆرلى جيردەن كيلگەن ئادەملەر بار ئيدى. حەسەن موللا قولندا بر مۆسلمان عەزيتەسى ئالب ئوقى باشلادى. عەزيتەدە، ئيدارەگە مەكتوبلەر قيسمندە، بر نيچە حەبەرلەر يازلمش ئيدى. حەسەن موللا شول حەبەرلەرنى ئوقى باشلادى. برنچنسى باشدا (جەهالەت سەبەب عەداوەت در.) دييە يازلمش ئولان مەكتوب حەبەرى: «ساراتوف گوبيرناسندا، بر نيچە مەسجدلى بۆيك بر ئاول، بو ئاولنڭ حالقى ئيكى ئيشانغا مۆريد بولو سەبەبلى بر ئيشانغا مۆريد بولعانى، ئيكنچى ئيشانغا مۆريد بولعانلارنى، دۆشمان كورەلەر؛ سەلەم بيرشميلەر، سوز قوشميلار، بر برسنە كۆفر دەرەجەسندە ساناشب، قز ئالشمايلار. يلدا بر نيچە كەررە ئارالارندا سوعشلار بولا، شول رەوشدە ئارالارندا دۆشمانلق هامان ئارتا باراد.

بو يلدادا ئيكى ئيشاننڭ مۆريدلەرى ئاراسندا سوعش باشلاندى. بر ئيشاننڭ مۆريدلەرى ئيكنچى ئيشاننڭ مۆريدلەرن جيڭدلەر. ئيكنچى ئيشان مۆريدلەرىدە مۆنى كورب، بر نيچەسى ئاتقا ئاتلانب باشقا ئاولداغى مۆريدلەرگە: «بزنڭ ئەهل يارانلارنبز جيڭلدلەر، هايدەڭز! ئيشان حەزرەتنمز ئۈچن جاننمزنى قۆربان...» ديب حەبەر بيردلەر. تگلەر ئاتلار ئيلە تيزگنە كيلدلەر، ئۆستن بولعانلارنى جيڭدلەر. بر نيچە ئادەمنى جەراحەتلەدلەر».

ئيكنچنسى، ئۆستندە، «ياڭا كەعبە» دييە يازلمش در. (بزنڭ تارافنمزدا بر ئيشاننڭ مۆريدلەرى: «بزنڭ ئيشاننمز كەعبەمزدر» ديلەر). باشقا ئاوللاردا بولعانلارنى ئيشان ئاولنا قاراب نماز ئوقيلار، قۆربان عەيدندە قۆربانلارنى ئيشان ئاولنا ئيلتب چالالار ئيدى. بو يلدا شول

ئيشان واپات بولدى، مۇريدلەرى قانلى يەشلەر ئاعزدىلار، دەفن ئيدلگەندەن سوڭ قەبر توپراعن ئالب كيتدىلەر. ئيشاننڭ بالالارى بۇنلاردان عاجيز قالدىلار. سوڭ ئيشاننڭ قەبرىنە قاراۋل قويدىلار. بۇندان باشقا دەحيدە بر ئيشاننمز بار. بۇحاراعا بارب ئيشانلق ئالب كيلدى، ئۆزىدە نادانلاردان برى، ئاولدان ئاولعا يۆرب، كوب ئادەملەر ئانكا ئيبەردى. كەرامەتى ئيسە كوب ئاشاب تيز سىگدرمەكدر! » دييە يازلمش.

ئۆچنچىسى: (ئيشان ياحود ش...) عۇنواننىدا ئيدى. «نيژنى گوبيرناسندا . . . ئاولندا كوز ئالدىمزدا توعان ئوسكەن، نە ئاتا ئانا تەربييەسى، نە مەكتەب تەربييەسى كورگەن، بر نيچە ئايولار بييىتب يۆرگەن؛ سوڭندان تلەنە، تلەنە بۇحاراعا بارب، ئاندان ئيشانلق ئالب كيلگەن بر نيژگارود ميشەرى؛ بر نيچە نادان ئايوچىلارنى مۇريد ئيتب، ئۆزىنە ئيبەرتب، ئايولار كبى بيىتب، سيكرتب ئيشانلق قلرعا كرشكەن.

كۆنلەرنڭ برندە شول ئيشان بزنڭ ئاولعادا كيلدى، بزنڭ ئاولدادا بر نيچە مۇريدى بار ئيدى. ئانلارنى يانىنا جييب سيكرتب يۆردى. شول واقتدا بر فەقر ئادەمنڭ ئۆيندە مەجلس بولدى. ئيشان هەم مۇريدلەرى برلە مەجلسكە كيلدى. بر واقتدا ئيشان «زيكر» ئەيتب قزب كيتدى! توروب مەجلسدە سيكرە باشلادى. مۇريدلەرىدە بارچاسى برگە قوشىلب: «هو، هو!» ديب سيكرشدىلەر. بيچارا فەقير ئادەملەر ئيدەننى ييمردىلەر. حوجانڭ بالاسى ئيدەن ئاستندا قالب رەعيفلەندى.»

ئيمزا: حالاتچى ئوعلى

شوندان ئيشان ئوعلى سوزگە كرشدى: «مەن مين ئوزمدە ئيشان بالاسى ئاتام برلە يۆرب، مۇريدلەرى كيلگەن واقتدا، ئاتامنڭ ئانلارنى نيچك ئالداعاننى كوزم برلە كورە كيلەم:

بر كەرە ئاتام مۇريدلەرى ئيلە بر ئاولعا باردىلار. ئاولدان بارچاسى برگە قايترعا يولعا چققاندا يارتى يولعا جيتكەچ، ئاتام مۇريدلەرىنە: «بر نەرسەم ئۆنتلب قالعان» ديب كيرى شول ئاولعا قايتر؛ مۇريدلەرى بلمى تۆرعان بر توعرى يولدان كيتب ئۆيمزگە قايتردا كاراواتنا يانر. بر واقت

مۇريدلەردە بزگە قايتدىلار. ئەتكەمزنىڭ ئايرلب كيرى كيتكەننى ئەيتدىلەر. ئاتلارنى توعارب ئۈيگە كردىلەر. ئيشانلارنى كورب نى دييەرگەدە بلمەدىلەر.

بر كەررە ئاتام برلە، بر مۇريدنىنە قوناققا باردق؛ قايتادان كردك، ئازباردا كمدە يوق؛ بر چبشلى تاوق چبشلەرنى ئيبەرتب يۈرى ئيدى. شول ئارادا ئاتام بر چبشنىڭ موينن بورب قويغا بەردى؛ ئاتامنىڭ بو ئشنە مين دە بيك عەجەبلەندم. سۈڭ بزنى كوردىلەر قارشى چقدىلار. ئۈيگە كردك، چەى حەزرلەدىلەر، حوجا ئوزى چەى ياساب چنايا قلارنى قارشمزغا قويدى. ئاتام بر ئاز چەى ئچمەينچە تۈردى دا «بو چەينىڭ سوونى قايدان ئالدىڭز؟» ديب سۈرادى، حوجا: «قويندان ئالعانلار» ديب جەواب بيردى. ئاتام: «بو سو نەجسدر باشقا سو برلە يا نگادان قويڭز» ديدى. شوندان سۈڭ باشقا سو برلە قويب كيتردىلەر؛ قويننىڭ سوون توكب قاراعاچ، قويندان ئولگەن چبش چقب حالق بارچاسى حەيران قالدىلار.

مينم ئاتام بعزى واقتدا ئيسرتكچ ئچە، كشى مالنى دا ئالودان قورقمى ئيدى. ئەگەردە ئانكا قارشى سۈيلەوچىلەر بولسا: «مينم دەرەجەم بييكدر، هەر نە قەدەر گۈناه ئشلەسەم دە مينم دەرەجەمە كورە يوق حۈكمندەدر!... ديڭگزگە كوبمى نەجس تۈشسەدە پەجسلەنمەگەن كبى مين هەر نە قەدەر گۈناهلار قيلسام دا، دەرەجەمە كورە توزان قەدەرده ئولماز...» دييە ئيدى، ديب سوزنى بتردى.

قارت حەلمە: «سيننىڭ ئاتاڭ يالعانچى ئيشان بولسا بولر، ئيشانلار باردا يالعانچى بولميلار؛ بزنڭ جيهانشا حەزرەت بۈحاراى شەريفدە بييك ئيشانلار بار، دى؛ ئالار ئوزلەرى حاجعادا بارميلار، كەرامەت برلە كەعبەئى شەريفنى بۈحاراى شەريفكە ئوز قارشلارنا كيتترب حاج قللار، دى. بر واقتدا بر شەيح كەعبەئى شەريفنى قارشىسنا كيترگەن، مۇريدلەر كورگەنلەر كەعبە شەيحنىڭ قارشسندا هاوادا تۈرا ئيكەن! شوندان سۈڭ شەيح مۇريدلەرنە باسقچ قويارغا قوشقان، مۇريدلەر باسقچ قويعانلار، شەيحلەرى برلە باسقچدان منب كەعبەگە كرب ناماز قلعانلار... سۈڭ كەعبە مەككەگە قايتب كيتكەن، باسقچ شول نورندا ئوتترب قالعان، شول باسقچنى جيهانشا حەزرەت ئوز كوزى بلەن كورگەن» ديدى.

حەلفە بو سوزلەرنى شول قەدەر ئىحلاس برلەن سۆيلى ئىدى كى، بەعزى جىرلەرندە ئەسەرلەنىب قالتىراب كىتە ئىدى.

يەش حەلفە: «ئول ئىشان ساران ئىكەن: نىچە مىڭ چاقىرىمدان كەعبەنى كىترگەن، جىرگە تۆشىرىب قويارعا ئازعنا كەرامەتنى ئاياعان!» دىدى. ئىشان ئوعلى: «ئول قەدەر جىردەن، شونداين ئاعر نەرسەنى كىترو سەبەبلى ئىشاننىڭ كەرامەتى بەلكى ئارتعان بولعاندر!!» دىب جەواب بىردى.

قارت حەلفە: «شەيحلەردەن كۆلەرگە بارامى، تەحميقى ءۆلەما بولا، جىھانشا حەزرەتكەدە ئىشانمايسزمى؟!» دىدى. ئىشان ئوعلى: «بز شەيحلەردەن كۆلمىبز، يالعان سوزلەردەن كۆلەمز، هەم جىھانشا حەزرەتنىڭ سوزىنە ئىشانابز، باسقچنى كورسە كورگەندر: ئەمما باسقچ حاقندا بولعان سوزلەرگە هىچدە ئىشانمىبز: ئول سوزلەر جىھانشاحەزرەت سوزى توگلدر.»

قارت حەلفە: «سزنى ئىشاندىرعا مىنم قولمدان كىلمەس، قارشى كىشىلەرنى ئىشانلار ئوزلەرىدە ئىشاندىرا ئالماعانلار؛ جىھانشاحەزرەت ئەيتە: بر ئىشان بلەن بر موللا، قۇرئان كەليمەلەرى حاقندا بەحەسلەشكەنلەردە، ئاحردا ئىشان كەرامەت برلە لەوحلمەحفوزدا يازلعان قۇرئان كەليمەلەرن موللاعا كوستەرگەن... لەوحىلمەحموزدا شەيح ئەيتكەنچە يازلعان ئىكەن، موللا كوزى بلەن كورگەن، ئالاى‌دا ئىشانماعان، «ئانى‌داسىنىڭ كبى برنادان فەرشتە يازعان» دىب شەيحقە جەواب بىرگەن» دى.

سەودەگەرلەردەن برى: «بر كۆن بزگە بر شەيحنىڭ مۆرىدى قونارعا كىلدى. كىيىم تىگوچىلەرىبزدە بار ئىدى. ئانلار يانندا قونارعا بۇيردق كىچ بولعاچ تىگوچىلەر كىيىم تىگە، مۆرىد يۇقلار ئۆچن سەندىرەگە مىنگەن ئىدى؛ سەندىرەدە تىگوچىلەرگەنابا قاراب، يۈزتوبەن ياتب، تەسبىحن شلتىراتىب ئارب يۇقىما كىتكەچ، تۆشندە: قارشىسندا بر دىگىز كورە... دىگىزنىڭ يانندا ئوزىنىڭ شەيحى قاراب تۇرا ئىمش! شەيحدەن «بونىندى دىگىز» دىب سۇراى! شەيح: «مەعرىفەت دىگىزى» دىب جەواب بىرە. مۆرىد «چومايمى؟!» دىب قاتى تاوش بلەن ئىلىرە: مۆرىدنىڭ تاوىشن تىگوچىلەر ئىشىتب! چوم! چوم! دىب كۆلەلەر، مۆرىدنىڭ قولاعنا چوم

دیگەن سوزلەری کره؛ مۇرید شەیخدەن ئەمر بولدی دیب گمان ئیدە. شوندان سوڭ مۇرید «یا شەیخم سەندەن مەدەد!» دیب سەندۇرەدەن سیکرۇب یۇزی بلەن ئیدەنگە یعنلب تۇشە. تگوچلەردە مۇنی کورەلەردە ئیدەندەن کوتەرب ئالار، یاشادان سەندۇرەگە مندۇرب ئوف توف! دییەرەك یانقۇرالار. تۇشن ئوزندەن سۇراب سەبەبن بلەلەر».

شول رەوشدە حالقنڭ نادانلقلاری وە بۇزقلقلاری حاقندا کوب سوزلەر سۇیلەندی.

ئاخردا حەسەن موللا سوزگە کرشب: «هەر کم بلە تۇرعان سوز (سو باشدان بۇلعانا!) بو سوز عادەتچە گنە بر سوز بولسادا، بو سوزدەن کوب نەرسە چعاررعا مۇمکیندر: مەسەلەن حەزردە بز چەی ئچەبز، چەینبزنڭ سووی بۇلعانچق بولسا حزمەتچلەرگە میچکەدەن باشقا سو سالب یاگادان سو قایناترعا بۇیرۇرابز؛ ئول سودا ناچار بولسا یلعادان یارب کیتۇررگە قوشابز. ئانسیدا ناچار بولسا یلعانڭ بر ئاز یوعارسندان ئالب کیتۇررگە ئەمر ئیتەبز؛ هاماندا یاراماس بولسا یلعانڭ چعا تۇرعان یيرنە بارب ئاندان کیترمەك نیبش بولادر. ئولدا یاراماسا یلعانڭ چعا تۇرعان یيرن، سونی بۇزا تۇرعان نەرسەلەردەن تەمیزلەمەك پاکلەمەك تیبش بولادر. یوقسا ساماوارداعی یاکی میچکەدەگی سونی ئالشدرۇب ئەن چەی سوون تۇزەتب بولمیدر.

شونڭ کبك ئاوللاردا حالق ئاراسندا بۇزقلقلار کورەبزدە، سوڭندان قاریبز. شول ئاوللارداعی ئیماملارعا؛ بۇلاردا هەم بۇزقلق کورەبزدە توبلیبز. بۇلارعا قایدان کیلگەن؟ سوڭ کیدەبز ئالارنڭ ئوقب تەربییە ئالب چققان یيرلەرنە: مەدرەسەلەرنە وە مۇدەررسلەرنە!.. ئالاردا هەم تەرتیبسزلك وە تەربییەسزلکنی کورەبزدە یەنە بایاعی (سو باشدان بۇلعانا) دیگەن سوزنی قایتارب ئەیتەبز. منە بزور مەدرەسەلەرنبزنی مۇدەررسلەرنبز تەرتیبکە سالسالار ئیدی، شەکرتلەرنی یاحشی تەربییە ئیدب، فیکر بیرر ئۇچن مەدرەسەلەرنە هەرفندەن ئوقتر ئۇچن یاحشی تەرتیب کورگەن مۇعەللیملەر ئالسالار ئیدی.

ئەلحاسیل هەرنە ئولسا ئولسن: یاحشی ئیماملار، وە مۇعەللیملەر حەزرلەسەلەر ئیدی، ئالاردا ئاوللارعا چعب هەر قایسی ئوز مەسلەگندە

ئيجتيهاد ئيتب، فيكرلەرن تۈزەتب بالالارنى ياحشى تەربيبە ئيتب، حالقنى توعرى يولعا سالسالار ئيدى، ئول واقتدا بەلكى بر ئازعنا ئشلەرنبز تۈزەلر ئيدى.

منە ئيك ئەووەل زور حەزرەتلەر هەم ئيشانلارنبزدا، ييتشمەگەنلكلەر كورنب تۈرا؛ مەسەلەن: جيهانشا حەزرەت ئوزنك مەدرەسەسنى تەرتيبكە سالمى، حەتتا مەدرەسەسندەكوبمى شەكرد بار ئيدنكندەن دە حەبەرى يوق؛ كوب واقت دەرسكە كرمى؛ حەلفەلەردە ئوقتمى، بوقمى ئانى كورمى، شولاى بولعاچ ئول مەدرەسەدەن كم چقسن؟ ئانك شەكردلەرندەن نى چقسن؟.. هەمدە بزنك تاتارلار بارچاسى موللا بولا، موللالار ئيسە بارچاسى مۈدەرريس بولرعا ترشا. ئشلەرنبزدەن بار كۆتكەنبز: قۇرساق قايعسى ئولب توعرلق ئۈچن ئشلەگەن ئشنبز هيچ يوقدر. موللا بولابز. بەلش بيەرگە، مۈدەرريس بولابز ئيسم جەبەرگە ئيشان بولابز مال جيبارعا! (ريائيجلاسنك كوپرى) دييلسەدە بزهامان شول كوپر ئۈستندە تۈرابز، كوپردەن هيچدە ئوتە ئالميبز. موللالارنبزنك قايوسننى قاراساقدا، چقاچدا بر كەررە مەدرەسە سالب دەرس ئەيترگە كرشە. لاكين ئوزندە دەرس ئەيترلك قووەت بارمى، يوقمى؟ ئانى هيچدە ئويلامى.

جيهانشا حەزرەت مەدرەسەسندەن كوب شەكردلەر چقب موللا بولدنلار، بر مەسجدلى ئاوللار ئيكى مەسجد، ئيكى مەسجدلى ئاوللار دورت مەسجد سالدنلار. هەر مەسجددە ئيكى موللا بر مۈئەززين قويدنلار، ئوزلەرىدە جيهانشا حەزرەتكە مۈريد بولدنلار. بر مەحەللەنى بيشكە ئايرساق بر موللا ئورننا بيش موللا قويساقدا بزنك بو نادان موللالارنبزدان ئش چقماس. بۈنلار ئيلە ديننك قووەتى ئارتماس. بزنك بو ئشلەرنمز، يەعنى ئوزنبز نادان بولا تۈرب فەقەت نەفسنبز ئۈچن حالق ئۈستندە باش بولماقنمز ياحود ئارامزدان ئوزنبز كبى بر نادان كشننى ئۈستنبزدە باش قيلماقنمز، ديانەت دەگل؛ بەلكى دينگە حيانەتدر.

بر فەقير مەحەللەنى ئيكنگە ئايرب بر مەسجد سالاچاق ئاقچاعا بر مەكتەب سالسالار ئيدى، ئيكنچى موللا ئالاچاق ييرگە بر مۈعەللم ئالسالار ئيدى ياحود ئيكى موللانك برسى مەحەللە ئشلەرنى قاراب، ئيكنچسى

مەكتەبدە مەھەللە بالالارنى ئوقتسالار ئىدى، شول واقتدا بر ئازغنا ماللەرنىز تۆزەلر ئىدى. ئىشان حەزرەتلەرىڭزدە حالققا: سەدەقەلەرىڭزنى عىلم يولىنا بىرىڭگز! ئاولىڭزغا مەكتەب سالدىرىڭز! ئوقوچىلارغا، ئوقتوچىلارغا ياردەم قلىڭز! بالالارىڭزنى ئوقرغا بىرىڭگز! هۈنەر سەنايىع مەكتەبندە تەربىيە ئىتىڭگز! مۇندان ئارتق ساوابلى ئش يوقدر؛ جەننەت، ئاقچاسىنى عىلم يولىنا سارف ئىتكەن ئادەملەرگەدر، دىب وەعز نەسيحەتلەر سۆيلەسەلەر ئىدى، ئىشانلارى ئۆچىن ماللارنى، جانلارنى ئاياماغان مۆرىدلەرنىڭ قەبول ئىتولەرندە شبك يوق ئىدى.

بزدە ئىسە عىلم وە مەعرىفەتكە ئىخلاسلى مۆرىدلەر بالالارنى ئوقتو حافظلا ئىشانلارىنا كىتەش ئىتەلەر؛ ئىشانلار ئىسە هەر كمنى موللا ئىتەلەر. شول رەوشدە بارچامز موللا بولدق. نى قلدق؟ حالق تلندە مەشهور سوز: (سىندە موللا، مىندە موللا، ئاتقا پچەن كم سالا؟!) شونىڭ كبى، بارىڭزدا موللا بولدق‌دا ئاتىڭزغا پچەن سالمادق. ئاتلارىڭز ئارب جەيەولى قالدق؛ تلەگەن جىرىڭزگە جىتە ئالمادق.

حالقنىڭ ئالماكىتووى: عىلم يولىدا ترشقان ئادەملەر، عىلم ئۆچىن وەعز سۆيلەگەن ئىماملار، عىلم ئۆچىن مال بىرگەن بايلار، عىلم ئۆچىن بالالارنى مەكتەبكە بىرووى ئىلە ئولر، ئەمما بزدە بر ئادەم بالالارنى ئوقىترغا كوڭلندە بولسا، ئەلبەتتە حەزرەتكە كىتەش ئىتب موللالققا بىرە؛ بالالاردا ئاتالارىنىڭ سوزىنى تڭلاب مەدرەسەگە ئوقرغا كىتە، ئوقىسا، ئوقىماسادا عۆمرلەرى ئوتە. سوڭ چعب بر ئاولغا موللا، يە مۆئەززىن بولالار؛ ئورن چقماسا بر يالقاو ئشلكسز ئادەم بولب قالالار. ئارالارندا ئەعزى زىرەكلەرى وە ئوتكنلەرىدە بولا، ئوتكنلكلەرىنى بولغا سالوچىلار بولماغانلق سەبەبلى ئورنسز يىرگە سارف ئىتەلەردە ئاداشقان ئادەملەر ئىلە بولسز كىتەلەر. سوڭ ئوزلەرندەگى كىمچلكلەرىنى هەر واقت دۆشىنب، وجدانلارندان ئوز ئوزلەرندەن ئويالب عەزاب چىگەلەردە، شول عەزابنى ئوزلەرندەن كىتەرر ئۆچىن سەفاهەت عالەمندە كوڭللەرىنى ئاچماقچى بولالار...

بالا ئانادان توعار ئىنسان ئولب، ئەگەردە ئىنسان تەربىيەسى ويرلمەز ئىسە قالر حەيوان ئولب. بالا، ساف بر ئىنساندر. ئوگرەتسەڭ هەر نەرسەنى

بلر؛ شولای بولسادا قابیلییەت وەسەلاحییەت تۈرلۈچەدر؛ بارچە ئادەم موللا وەمۇئەززین توگلدر: بەعزئلاری موللا وەمۇئەززین ئیسەدە، ئارادا، ئیگنچی، ساتوچی، یازوچی وە باشقاچا هەر تۈرلی هۈنەرگە سەلاحییەتلی ساللار بیك کوبدر. هەر بالادا ئۆزئنە ئایئرم بر نەرسەگە ئۆستالئعی بولادر. بری ئیگن ئیگوچی بولسا باشقا بری سەودە ئیتوچئدر، بری کییم تکوچی بولسا باشقا بری‌دە ئیتك تکوچئدر. بری کۆیلەرگە ئۆستا بولسا، باشقا بری‌دە سۆیاەرگە ئۆستادر. بری یازوچی بولسا، باشقاسی داورچئدر. بری ئاتقا منوچی بولسا بری سودا یۆزوچئدر. بری سورەت ئالوچی بولسا، باشقا بری‌دە کۆیلەر سالوچئدر.

ئیڭ توبەن دەرەجەدە بولعان ئاول موژبکلەرئنئڭ بالالارئنا نچکەلەب ئویلاب قارالسا، ئانلاردادا هەر هۈنەرگە سەلاحییەت ئۆستالق کورئنر. بر بالانڭ حالئنە وە حەرەکەتئنە بر سەعەت قاراب تۆرلسا کوب نەرسەلەر ئویلاب چعاررعا مۆمکیندر. چۆنکی بالا هەر زاماندا بر نەرسەنی تەجریبە ئیدەر، (سنار) بر نەرسەنی ئوگرەنر: بالا ئۆیدەن چعار، بر جیرگە بارر. ئوتئرب تۆرر، سۆك یاتر، قوللارئنی سوزار، کوزن یۆمار، ئوزندە بولعان حەرەکەتنی سنار، یاراماعان حەرەکەتنی تیز تۆیار؛ سۆڭرا قولئنا برنەرسە ئالر، جیر قازر، توفراقنی قارار. بلرکە ئترئشر؛ بەنەدە سو یانئنابارر. توفراقنی سو برلە قانشدئرر، کیمە ئۆیرەنر، سو ئۆستئنە بر ئاعاچ سالر، ئانی ئاعئزر، یۆرو یۆزدئرونی ئۆیرەنر. قولئنا بر جیگل نەرسەنی ئالر، جیلگە ئۆچئرر، هاوادا یۆرونی ئیستیحراج ئیدەر، کوککە قارار، یۆلدز سانار، باشقالاردان سۆرار. هەیئەتدەن بەحەس ئیدەر، قولئنا ئاعاچلار، تاشلار جیبار، ئۆی یاسار، میعمارلقنی ئۆیرەنر. بەعزی چنایاق واتقلارن جییب ئانی ئاقچا ئیدەب، بەعزی نەرسەلەرنی مال ئیدەب بری برلەرندەن ساتب ئالرلار. سەودە-گەرلك قلرلار. بری قولئنا کەعز تۆتار. کومر برلەسزار، یازوچئلق کورسەتر. وە بری‌دە کەعزگە برنەرسەنڭ سورەتنی تۆشئرب رەسساملق ئیتەر. ئالحاسیل بالالار هەر قایوسی، عیلم وە هۈنەرگە سەلاحییەتلەرئنی، ئۆستالقلارئنی کورسەترلەر.

بر ئورامداعى ئاون بالالارى ئوزلەرنە بر جيپين ،جيپپ، ئيكنچى ئورام بالالارى ئوزلەرنە بر جيپين ،بولب، ئيكى بالالار جەمعييەتى ،ئولب؛ بر ئورام بالاسى ئيكنچى ئورام بالاسنى ئازار ئيتسەلەر ئوزلەرنەبر ئيتتيفاقدا ،بولب كيكەشب برلەشب ئانلارعا بارچاسى قارشى تورلار. ئارالارندا باشلارىدا ،بولر؛ تورلى حەيلەلەر قلرلار. ئانلارعا ئوستن بولرعا ترنشرلار، ئوينىاعان جيرلەرنى ئوزلەرنە ئالرعا، ئانلارنى قووارعا ترنشرلار... ئەلحاسيل: سەياسەت (پاليتيكه) دەن بەحەس ئيتەرلەر.

ئوز ئارالارندا نيزاعلار ڤچقرشلار بولسا، ئارالارندان برنى حوكم ئيتوچى ،بولر، برى عەيبلەوچى ،بولر، ئيكنچنسى عەيبسز ئيتب قلدررعا ،ترنشر؛ «عيلمى حوقوق»دان بەحەس ئيدنلر.

ئارالارندا برسى يعنلب يە بر يېرى ئاورتب جلارعا كرشسە باشقاسى ،بونى كورب، كوكلى يومشاب تيزوك بارب ئانى «ئف تف» ئيتب جوواترعا ،ترنشر، ،بو ئش كوب واقتدا قز بالالاردا كورنر. بوندان ئيسه (ميلا سيردى سيسترالق) يومشاق كوكللى توتالق حاتن قزلاردا ئولدنمنى كورسەتر. بالالارعا بر زارار ئيتەردى نەرسە قارشى كيلسە، ئارالارندان بر نيچەسى قوللارنا ئاعاچ، يە تاش ئالب ئوزلەرنى ساقلارعا ترنشرلار. ،بو ئش كوب واقتدا ئير بالالار تارافندان ،بولر. بوندان ئيسه (موحافيز) ساقلاوچلق ئيرلەر تارافندا ئولدنمنى بلدرر. قسقاچا ديسەك: هەر بر بالادا هەر نەرسەنى بلرگە سەلاحييەت ئيلە بەرابەر، ئارادا بر هونەرگە بر فەنگە بيگنرەكدە ئوستا بولاچاعى كورنر. بونكلا بەرابەر بالادا: بر مەيمون كبى كورگەن نەرسەسنى كوچرمەك هەم باردر. ،شول سەبەبدەن بالا ئوزننك يانندا بولعان ئادەملەردەن دينى عادەتلەرنى هونەر وە سانەعەتنى، ئەحلاق وەتابيعەتنى كوچرب ئالادر، ئيگنچى بالاسى سوقا ياسار، بير سورر، ئورلق ساچەر؛ ساتوچى بالاسى ئالش ويرش قلر، كتوچى بالاسى چبرقى ئيشەر، تگوچى بالاسى كييم بچەر، موللابالاسى چالما چالر، سادەقە ئالر. سالقن سوفيننك بالاسى ،ئوزن كييم كييەر، كوزنى ،يومب باشن ئييەر. تەمەكنچى بالاسى كاعەزدەن پاپيروس چورنار. ئيسركننك بالاسى ،سو ئچكەندە جرلار، ئيسرك ،بولب ئوينار.

بالادا ،شونڭ ئۈستىنە ئۇزۇنىڭ كورگەن ئشلەرىدەن ياحشىراعىنى ئۇزۇنە سايلاب،شونى ئىسنەمەك حاسييەتىدە يوق دەگىلدر: بەعزى سەودەگەر بالاسى ئيگنچى ،بولونى تلەر. بەعزى ئيگنچى بالاسى سەودەگەرلك سۈيەر.بەعزى ئيگنچى وە سەودەگەر بالالارى هۈنەر سەناييەنى باشقالاردان ئارتق كورر. بر بالا، بار چا هۈنەردەن موللالق ئشلەرىنى ئارتق ديب بلر؛ بەعزى موللا بالاسى، سەودەگەرلكنى ئوزىنە ئيحتييار قلر. قسقاسى: هەر بالانڭ ئوزىنە ئاييرم برفەنگە، بر هۈنەرگە دەرتى ،بولر. ئەگەردە بالانڭ دەرتنە توعرى كيلگەن، ئوزى تلەگەن فەن ويرلمەز ئيسە بالانڭ دەرتى يوعالردا، ،ئول فەندەن دە،بوفەندەن دەحەبەرسز ،ئولر ،ئادا سب،يولسز قالر،ئەگەردەبر موللا بالاسىنڭ دەرتى سەودەگەرلكدە بولسا، ئاتاسى ئانى موللالققا ئوقرعا بيرسەدە، دەرسندە ئاسلا كوڭلى ئولماز، جانى تنماز، هامان قايمىدا ،بولر، نادان قالر؛ ،سوڭ ئاتاسى ئوزىنىنا موللا بولسادا، كيبت ئاچب سەودە قلر، موللالق ئشلەرندە، ئوقو، ئوقتو حاقندا، هيچدە قايعرتماز، بازاردان قالماز، مەسجدكە بارماز؛ ئەگەردە ،شول بالانى سەودەگەرلك مەكتەبىنە بيرب ئوقتسالار ئيدى، ،شول سەودەگەرلىگى برلە ئيتكەن حزمەتى ئانڭ موللالق برلە ئيتكەن زارارندان نيچە دەرەجەلەر ئارتق ،بولر ئيدى. ئاز بولعاندا ،ئول ئادەم، حالققا فائيدە ئيتمەسەدە، زارارىدا تيمەس ئيدى. بالانڭ نيندى فەنگە نيندى هۈنەرگە دەرتى بارلىعىنى بلب، ،شول فەن ياحود ،شول هۈنەر مەكتەبىنە بيرىلب گوزەل تەربييەدە ئيدلسە، ،ئول بالانڭ ،شول فەندە برنچى ئادەم بولوو ندا شۈبهەيوقدر.

حەسەن موللا سوزنى شوندا توقتاتدى.

قارت حەلفە: «جيهانشا حەزرەت حاقندا سۈيلەگەن سوزلەرىڭز توعرى دەگلدر، چۈنكى ،ئول قۇرى ئيشان عنا دەگل؛ ئيشان هەم مۈدەررىسدر، نيچە يللار دەرس ئەيتكەن، ميللەتكە حزمەت ئيتكەن، مەدرەسە يوق يىردە مەدرەسە ئاچقان، باشقالار ئانڭ كبى ئش كورسەتسنلەر كورب قارييق» ديدى.

حەسەن موللا: «جيهانشا حەزرەت وەفات بولديسە شاكردلەر تارالر، مەدرەسەلەرى ،بوش قالر؛ مەحدوملەرىدە دەرس ئەيتەرلك توگللەر. جيهانشا حەزرەت مەدرەسەلەرنى تەربييە ئۈچن وەقفلەر تەعيين ئيدب قالدرسا ئيدى، ،ئول واقتدا ئانى ماقتارعادا يارار ئيدى.

بزنڭ مۇندای مەدرەسەلەرنمز ئللك زامانلاردان بيرلى بولا كيلگەن نەرسەلەردر. بو ئەساسلى، تۇبلى، ئىشانچلى شەيلەر دەگلدر. تىچقان ئۆتى كبى: قاراڭعىدا ياقتى، ياقتىدا قاراڭعىدر. جيهانشا حەزرەتنڭ مەدرەسەسندەگى تەرتيب وە ئسولدا ئيسكى زامانلارداعى چىرا ياندرب دەرس ئوقىعان واقتلارداعى ئسول وە تەرتيبدر. ئول زامانلاردا زاهيرى ياقتلقلار چىرا برلە ئولداعى كبى مەعنەوى ياقتلقلارى داشوڭا مۇوافيق ئسول برلە ئيدى. حەزردە چىرا زامانلارى ئوتمش، شەم وە لامپا زامانلارىدا كيچمش؛ ئيليكتريك زامانلارى كيلمش. مەعنەوى ياقتلقلارىدا شول نيسبەتدە ئالغا كيتمشدر. شونڭ ئۈچۈن حەزردە بزگە ئوقىتو حاقندا بولعان ئسول وە تەرتيبلەرنمزنى ئوشبو ئيليكتريك زامانىنا توعرى كيترمەك تيبشدر. جيهانشا حەزرەتنڭ خالق قارشىنداعى دەرەجەسننە قاراعاندا حۆرمەتى هيچ يوقدر. مەحەللەسى جيهانشا حەزرەت كيلگەن واقتدا نيچەك نادان ئيدى؛ حەزردە شولا يوق!» ديدى،

قارى خەلفە: «سز بۇحارا، ئيستانبول، مەدرەسەلەرنى قاريسز! ئانلارنڭ تەرتيبى تەمام باشقا، ئانلارنڭ مەدرەسەلەرندە هەر قايوسندا وەقفلەرى ئلكەن قالا كيلگەن بولا؛ مۇدەررىسلەرنڭ ژالوۋنيالارى كيلب تورا؛ ئەمما جيهانشا حەزرەتنڭ مەحەللەسى فەقير، بايلار ئاز، وەقف قلرداى ئادەملەر يوق، بايلاردا وەقف نى نەرسە؟ ـ بلميلەر. جيهانشا حەزرەتكە ژالوۋنيا يوق، ژالوۋنياسز نيسز شولای دەرس ئەيتكەچ عەيب ئيتب بولمى. حەزرەت ئوزى خالقدان نى فائيدە كوردى.؟ ...»

حەسەن موللا: «جيهانشا حەزرەت بۇحارادان قايتب بو خالققا موللا بولعاچ بۇيوك دەولەت ئييەسى بولدى، دەولەت ئيسە قايدان كيلدى؟ حەزرەت ئيگنمى ئيكدى، يوقسا سەوداگەرمى ئيدى؟ ئەلبەتتە بارچاسى ميللەت ئاقچاسىدر؛ ئەيترگە مۇمكين كى: ميللەت جيهانشا حەزرەتنى ئوستەدى. ئۈيلەر سرايلار سالب بيردى، يوزلەب ديسەتينە جير بيردى. ياخشى كييملەر كيدردى. قۇش ئيتلەرى ييدردى، ترويكادا گيزدردى. قسقاسى: ميللەت جيهانشا حەزرەتنڭ هەر سوراعاننى بيردى؛ مەدرەسەنڭ وەقفى بولاچاق ئاقچالارو ئەبيرلەر بارچاسى جيهانشا قولىنا كردى. چۈنكى دونياسندان وە ئاخرەتندەن

خەبەرسىز ئۇلار نادان مۇرىدلەر جىھانشا ھەزرەتنى مۇرشىد كامىل، يەئنى توغرى يولغا سالغۇچى بىر مىللەت ئاتاسى دېپ بىلدىلەر...

ئۇزلەرىنى ۋە ماللارىنى جىھانشا ھەزرەتكە تاپشۇردىلار؛ ئاندان، توغرى يولنى سورادىلار، ئول نى قوشسا ئانى قىلدىلار!.. ماللارىنى جىھانشا ھەزرەت قوشقان جىرگە بېردىلەر. باللارىدا جىھانشا ھەزرەت نى ئىشلەرگە بۇيرۇسا شۇيلە ئىشلەدىلەر. جىھانشا ھەزرەتنىڭ يولىنى پەيغەمبەر يولى دېپ گۇمان ئېتتىلەر؛ ئىش جىھانشا ھەزرەتتە! تىلەسە ئالارنى ئۆز نەفسى ئۈچۈن قۇربان ئەيلەسۇن، تىلەسە ئالارغا توغرى يولنى كۆرسەتىپ، ئالاردان مىللەتكە خىزمەت ئېتتۈرسۇن!...

قارى خەلفە: «ھەزرەتدە سۆيلەۋچىلەر بولسادا ئىشكە كېلگەندە ئىشلەۋچىلەر كۆرۈنمەي» دېدى.

ھەسەن موللا: «ئەۋۋەل سۆيلەرگە خالقنىڭ فىكرلەرىنى تۈزەترگە كېرەك، فىكرلەرى ئۆزگەرگەچ ئىشكە كېلگەندە ئىشلەۋچىلەردە بولۇر. فىكر ئۆزگەرمەگۈنچە ئىش ئىشلەنمەيدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈندە خالققا فىكر بېرمەك بۈيۈك خىزمەتدەن ھىساب ئېتىلۇر؛ ئەڭ بۈيۈك ئادەملەردە: خالققا فىكر بەرگەن ئادەملەردۇر. پەيغەمبەرلەر (ئەلەيھىمۇسسەلام) بارچاسى ئۆزلەرىنىڭ ئۈممەتلەرىنى، ئەۋۋەل ئىمانغا ئۈندەپ، بۇزۇق فىكرلەرىنى ۋە ئىئتىقادلارىنى قالدۇرۇپ، خالقنىڭ فىكرلەرىنى تۈزەترگە تىرىشدىلار؛ بەئزى پەيغەمبەرلەر بىك قارشى ۋە غايەتدە بۇزۇق فىكرلى ئادەملەرگە پەيغەمبەر بولۇپ بىر ئۈممەتنىڭ فىكرىنى تۈزەتۈر ئۈچۈن نېچە ۋە نېچە پەيغەمبەرلەر كېلىپ كېتتىلەر. رەسۇل ئەكرەم ۋە نەبى مۇھتەرەم ھەزرەتلەرى (ئۈممەتىمنىڭ ئالىملەرى، بەنى ئىسرائىلنىڭ پەيغەمبەرلەرى كىبىدۇر) دېيە بۇيۇرمىشدۇر. ھەدىس شەرىفدە ئەيتىلگەن ئالىملەردەن مۇراد: خالققا توغرى يولنى كۆرسەتىپ، خالقنىڭ فىكرىنى تۈزەترگە تىرىشقان ئالىملەردۇر. يوقسا، خالقنىڭ فىكرلەرىنى ۋە ئىمانلارىنى بۇزۇپ، تروېكالارغا ئوتۇرۇپ، قارىن تويدۇرۇپ، كىسە تولدۇرۇپ ئاۋلادان ئاۋلاغا گېزگەنلەر بولۇ ئېھتىمالى يوقدۇر» دېدى.

قارى خەلفە: «ئۇل فىكر بېرۈۋچىلەرنى، جىھانشا ھەزرەت دەمىشلەر-دى» دېپ قارشى تۈشدى.

حەسەن موللا: جيھانشا حەزرەت ئاللارنى كورب سۆيلەشكەنى، فيكرلەرنى بلگەنى يوقدر. بلمى تۇرب، دەھرى دييە حۆكم ئيتمەك خاقسزلقدر. ئاتا بابالارنىڭ زور چالماللارغا قويلار كبى ئييەرب يۈرونى ئوزلەرنە عەدەت ئيتكەن موللالارغا قارشى بر ئادەم سوز سۆيلەسە، فيكرندە وە ئشندە ئاللارغا ئييەرمەسە، تورندان توری پەيغەمبەرلەرگە وە شەريعەتكە عاقلى وە فيكرى بلەن ئويلاب ئييەرسە، ئول كشنى خاقندا ئاللار، دەھرى وە دينسز ديمەك كبى خاقسز سوزلەرنى سۆيلەمەك ئاتا بابالارندان ئيشان وە ئۇستازلارندان قالمش عادەتلەریدر. بو عادەت ئيسە بيك ئيسكى زامانلاردادا بار ئيدى. ئلك زامانلاردا، خالق توری يولدان چعب، كوڭللەرى قارالب، ئاتا بابالارنىڭ ئييەرب، تەمام حەيوان بولب جيتكەن واقتلارندا، ئارالارندان برسى ئوتكن وە زيرەگى كوڭلى بلەن ئويلاب توری يولنى تابب ئاللارنى توری يولغا ئوندەمشدر؛ خالق ئيسە شول ئادەملەر خاقندا: «توری يولدان ئاداشقان، ئاتا بابا يولندان چققان، ديوانا بولغان ديب ئويلاغانلار».

حەسەن موللا سوزن تەمام ئيتب ئاندان مۇندان بر ئاز باشقا سوزەر سۆيلەب ئوترغاندان سوڭ، ئاللار بلەن كورشب چعب كيتدى.

حەسەن موللانىڭ ئاولندان ئۆچ چاقرم يراقدا، تۆشلك تارافندا، تۆشلك تارافندان تۆن تارافنا ئاغا تۆرغان سو بويندا، ئيسكەندەر خاجينىڭ سو تگرمەنىدر. سونىڭ قۆياش باتش تارافندا، تگرمەن تورسندا، سودان يراق توگل، نارات ئاغاچلارى ئاراسندا ئيسكەندەر خاجينىڭ داچاسى، داچادا نارات ئاغاچندان بيك گوزەل ئيتب، تۆشلك تارافندان تۆن تارافنا ئۇزايتب سالغان، توبەلەری تيمر بلەن يابلغان، بەشل توبەلى ئۆيلەرى كورنر. سونىڭ قۆياش چعش تارافنداغى يەشللكلەر، ئيسكەندەر خاجينىڭ يچەنلك وە بۆلنلاریدر. ئۆيلەرنىڭ قۆياش چعش تارافندا، وەھەم تۆشلك تارافندا، چعب ھەر تارافنى كورب ئوتررغا، چەی ئچەرگە، كۆيلى ئوينلار ئويناب، قۆشلار سايراغاننى تڭلاب كوڭل ئاچارغا بيك گوزەل بالخونلاریدا باردر. ئۆيلەرنىڭ تۆشلك تارافنداغى ئۆچندا، تۆشلك ياغندا ئۆچ تەرەزە، قۆياش باتشندا ئۆچ تەرەزەلى قوناق بولمەسى، قوناق بولمەسى برلە يەنەشە تۆن

قارافندا بر تەرەزەلى، فەخرلبەناتنىڭ بولمەسىدىر. يوغارىدا سۆيلەگەن ئيدىك: جيهانشا حەزرەت فەخرلبەناتدان ئۈمىدىنى كيسمەدى. فەخرلبەناتقا وەعەز نەسيحەت قلب بر مەكتوب‌دە يازدى.

حەزرەتنىڭ مەكتوبى بيك ئۇزۇن، ئۇقرغا دەرتسز بولعانلىق سەبەبلى ئۇزۇننى يازمايىنچا، فەقەت مەكتوبدەن ئاڭلانعان نەرسەلەرنى گىنە، يازابز، جيهانشا حەزرەت مەكتوبندە: حەمت سالاوات سوڭندا بارچا عيبادەتنى، روزا وە نامازلارنى، تەسبيح وە تەهليللەرنى، تەهارەت ناماز سوڭندا ياتقاچ كورگەن تۈشلەرنى، تۈشندە: ئۇزىنىڭ ئيكنچى قات كوكدە بولب، حۆزر عەلەيهيسسەلەم فەخرلبەنات برلە ئيكنىسىنە نيكاح ئوقىلدىعىنى، ئۇزىنىڭدە پەيعەمبەر ئورنندا بر ئادەم ئولدىعىنى، فەخرلبەناتنىڭدا شونداين بۈيۈك ئادەملەرگە زەوجە بولرعا تييشلى بىر قىز ئولدىعىنى... يازمش. ئەلحاسيل: مۆريدلەرى برلە ئاولاق قالعاندا، ئانلارنى ئۇزىنە قاراتر ئۈچن ئالداعاندا سۆيلى تۇرعان سوزلەرى برسىدە قالماعان ئيدى. فەخرلبەناتقا جيهانشانىڭ مەكتوبى تابشىرلماسدان ئلك، حەسەن موللا ئيلەن فەخرلبەناتنىڭ زۇفافلارى بولعان ئيدى.

فەخرلبەناتنىڭ جيهانشا حەزرەتكە يازعان مەكتوبى:

«شەيخ جيهانشا حەزرەتلەرىنە! مەكتوبىڭزنى ئوقىدم. ئۇزىڭزنىڭ پەيعەمبەر مەقامندە بر ئادەم ئولدىعىمزنى بەيان ئەيلەمشسز. وە بزنىدە بيك يوغارى كوتەرمشسز! بزدە ئانداي حاسييەتلەر يوقدر، عادەتچە گىنە بر كشىبز. بزدە سزنىڭ كبى ئيكنچى قات كوكلەرنى سەير ئيتكەن ئادەملەر ئيلە سۆيلەشرلك عيلمدە يوقدر. نيچك بولماسن، بەن ئۇزىمە حەسەن ئەفەندىنى ئيختييار ئەيلەدكمنىڭ سەبەبنى سزگە يازام: بەنم ئەتكەم ئيلە حافيز حەزرەت ئيكنىسى دوست ئيدىلەر. حافيز حەزرەتنىڭ ئوعلى حەسەن مەحدوم ئيلە بردە يەش واقتبزدا برگە ئويناب يۈرى ئيدك، هەر واقتدا بىر برىبز ئيلە بزدە كورىشب، حالىبزنى بلىشب، قەرندەشلەر كبى يەشى ئيدك؛ بەن ئانى ئاعام كبى، ئولدا بەنى ئۇزىنىڭ سڭلى كبى ياقن كورە ئيدى، ئول بەندەن ئالتى يەش بۈيۈك ئولدىعندان بەندە ئاڭا قاراعاندا كچك بر بالا ئيدم.

حەسەن مەحدوم ،ئون دورت یەشکە ییتدی، مەدرەسەگە ئوقرغا کیتدی.
بر ئازدان حەسەن مەحدومنی قایتارب، حەسەن ئەفەندیلە ئارابزدا عەقد
نیکاح ئیدب، ئاتالارنبز بزنی بر برنبزگە باغلادنلار؛ فەقەت یەشلکنبز
سەبەبلی زوفافنبزنی ئوز ئیحتییارنبزغا سالدنلار؛ چونکی بەن ،ئول واقتدا
سیگز یەشندەگنە ئیدم. ،سوڭ ،بو ئشنی هەر ئیکنبزگە بلدردنلەر، حەسەن
ئەفەندنگەدە بزگە کیلرگە بەنم ئیلە برگە ،وررگە رخسەت بیرلدی.
شوندان ،سوڭ بز یزرنشە باشلادق. ،ئول، مەکتەبدەن قوناقغا قایتا،
کورنشرگە کیلە، برگە چەی ئچە ئیدك، سر سوزلەرنبزنی سویلەب ئوتنرا
ئیدك. ،شول رەوشدە ئلکدەنوك بر برنبز ئیلە گوزەل تانشدق.

بر واقتدا حەسەن ئەفەندم شەهەر مەدرەسەسنە کیلب بر نیچە یللار
،تورب قایتدی؛ کوب واقتلار ئایرلب تورساقدا مەکتوبلەر یازنشب
حاللەرنبزنی بلنشب تورا ئیدك. منە ،بو ،یل ئەتکەم ئیلە ئەنکەم حافیز
حەزرەتلەرگە کیگەشب حەسەن ئەفەندمنی قوناقغا چاقردنلار؛ ئانام هەمدە
ئاتامنڭ قز فەرندەشی هەر ئیکەونبز یولداش وە سردەش ،بولب عومر
ئیتەچەگنبزنی سویلەدنلەر. فەقەت بەنم ئوچن حەزردە حەسەن ئەفەندنی
ئوزنمە ئیحتییار ئیدب تەجدید نیکاح قلدرماق تییش ئولدنمنیدا
سویلەدنلەردە تەبریك ئیدب حەیردوعا ئیتدنلەر.

،شول حالدە، ئەتکەم هەم ئەنکەم بەنی حەسەن ئەفەندی ئیلە کورشد
دنرب، حەزر داچاغا ئوزاتاچاقلارنی سویلەدنلەر. شوندان ،سوڭ حەسەن
ئەفەندم برلە ئیکەو ئارباغا چەب ئوتردق. ئەتکەم ئیلە ئەنکەم، ئاللاغا
تابشردق دیب ئوزاتب قالدنلار. ئوزاقدا ئوتمەدی، داچابزغا ییتدك، داچاداغی
ئویلەرنبزنڭ قوناق بولمەسی یانندا بر بولمە بزنڭ ئوچن حەزرلەنب قویلمان
ئیدی. قوناق بولمەسنە کردك، بالحونغا چەی حەزرلەگەنلەر ئیدی، حەسەن
ئەفەندم برلە بالحونغاچەی ئچەرگە ئوتردق. قویاش چەش تارافنا بر ئاز کوزنبزنی
سالدق: تگرمەن بووواسی کوزگی کبی یالتراب کورنە، تیرەسندەگی
یەشل تاللاریدا ئاقرن ئیسکەن حیل برلە ئیرنبکنە سلکننەلەر ئیدی.
،سو ئوستنەگی قازلار، ئوردەکلەر حەتفەدەن یاسالمان یومعاقلار کبی
بالالاری ئیلە ،سونی هیچدە سلکتمەینچە ئاقرنغنا راحەت، راحەت یوزەلەر

ئىدى. سونىڭ ئارىغى ياغىنداغى يەشىل چىرەملەر وە پىچەنلىكلەردە كوكلىگە شادلىق بىرەلەر ئىدى. سوداغى باقالار، قورىنداغى بودەنەلەر وە تارتارلار، بارچاسى بىزنىڭ قوۋانىچىمىزنى كورۇپ، قوۋانىپ قىچقىرىشالار؛ ساندۇغاچلاردا كويگە ئوستالىقلارى سەبەبلى ئانلارنى ئوزارىغا ترىشالار ئىدى. چەى ئىچىدىك، چەيدەن سوڭ تۇشلىك تارافىنداغى بالحونغا چىقىپ، قوياش باتىش تارافىنغا قاراپ ئولتۇردۇق، قوياش باتا تۇرغان يىردە سىيىقىنا بۇلۇت بار ئىدى. زور ئالتىن شارغا ئوخشاغان قوياش، بۇلۇت ئاستىنا كرگەچ، غايەتدە ئولۇغ، ئال قىزىل ئالما كىبى بىگرەكدە گوزەل بولۇپ كورۇنمە ئىدى.

حەسەن ئەفەندى، قوياشنىڭ يىردەن نى حەتلى يىراق ئولدۇغىنى، يىردەن نىچە دەرەجە زورلىغىنى، قوياش بىزنىڭ كوزىمىزدەن يوغالغاچ ئامىريكادا قوياش چىقىپ كون بولاچاغىنى، بىزدە قوياش چىققاچ، ئامىريكادا قوياش باتىپ تون بولاچاغىنى بەگاسويلى ئىدى. بەندە بوكىبى سوزلەرنى تىڭلارغا سويگەنلىگىمدەن، ھەملە بو سوزلەر گوزەل بىر يگىتنىڭ قارا يىپەك كىبى مىيقلارى ئاستىندان، قىزىل گول چەچەگى كىبى ئىرنلەرى ئاراسىندان چىققانغا، چىن كوڭلىم بىرلە تىڭلى ئىدىم. قوياش بىزنىڭ بىرلە ئىسەنلەشىپ ئامىريكاغا كىتتى... بىزدە يوقى بولمەسىنە كردىك.

سىزنىڭ كورگەن تۇشلەرىڭىزگە بىزنىڭ كىبى قىسقا عەقللى ئادەملەرنىڭ عەقلى يىتىشە ئالمىدىر. — بىز ئويلاغانچا تۇشىڭىز، چىن تۇشكە ئوخشامىدىر. تەھەججۇد نامازىندان سوڭ ئىسەدە، ئول كون كوپ ئاشدا بولغانلىغىڭىز سەبەبلى ئاشىڭىز سىڭىپ بىتمەگەن، كوڭللەرىڭىزدە سافلانىپ بىتمەگەن بولۇرغا كىرەك! چۇنكى سىزنىڭلە بىزنىڭ ئارامىزدا نىكاح بولغانى بوقدىر ھەم بولاچاق دەگىلدىر.

بولغان نىكاح ئىسە حەسەن ئەفەندىلە بەنىم ئارامىزدا ئولمىشدىر. جەناب حەق تەعالەبارچامىزنىڭ كوڭللەرىمىزنى ساف، فىكرلەرىمىزنى توغرى، فىعللەرىمىزنىدە توز ئىدىپ، كىچە وە كوندۇزلەردە وەسوەسە بىروچى شەيتانلارنىڭ شەررىندەن، يالغان تۇشلەردەن مۇحافەزا ئەيلەسىن! ئامىن! دىيەرەك سوزىمنى بىتردىم.

فەحرلبەنات.

فەھرلبەناتدان ،بو مەكتوبنى ئالعاچ، جيھانشاھ ھەزرەتنڭ ئۇميدى بتدى. شوندان ،سۇڭ بر نيچە يللار ئوتدى. فەقەت ئيكى ئابستاى برلەگنە عۇمر ئيتدى. فەھرلبنات‌دا ھەتىرندەن چقدى. مەحدوملەرى وە مەحدومەلەرىدە كوب ئيدى. ئانلاردا برى ئارتندان برى‌جيتدى؛ جيھانشاھ ھەزرەت ئۇچنچى ئۇستابيكەئالونى تەمام ،ئۇنتدى. كوڭلننە باشقاچا قايعنلار تۇشدى: مەدرەسەلەرننڭ تەرتيبسزلنگى، شاكردلەرنڭ، مەحدوملەرننڭ تەرتيبسزلنگى، ھەزرەتنڭ باشنا كوب بەلالار كيتردى. . . نيچە مڭلەب ئادەمنى يولما سالماق دەعواسندا بولعان جيھانشا ھەزرەتنڭ ئۆى ئچندە گنلەرنىدە بولما سالرعا قولندان كيلمى تۇرعان بر بولدفسز ئادەم ئيكەنلنگنى زامان كوستەردى. ھەزرەتنڭ ئوزى ياساعان تار ،يولى ،بو زامانعا ياراماز ،ئولدى؛ سوڭندان ،بويولعا ھەزرەت ئوزىدە سيماز،ئولدى. جيھانشاھ ھەزرەت ئوز يولننا سيمى‌باشلاعاچ ئاقرن، ئاقرن ،يولنى كيكەيتە ئيدى! كيكەيتە، كيكەيتە بەعزى ئشلەرى شەريعەت يولندان‌دا چعب كيتە ئيدى.

مەحدوملەردە برى ئارتندان برى ئوسب يكت بولدىلار. مەحدوملەرنى ئازدىرالار ديب بر نيچە شاكردنى مەدرەسەدەن قووب‌دا قارادى. ئالاى‌دا دونيا تۇزەلمەدى. مەحدوملەرى هاماندا ئازعان ئۇستننە ئازدى. ھەزرەتنڭ باشنا كوب بەلالەر كيلدى. مال وە دەولەتكەدە ئورنلار كوبەيدى: بر مەحدومى ئيسترب‌قايتقاندا ئورامدايعنلب ئانى موژيكلەر،تۇتب كيترگەنلەر؛ ئيكنچى مەحدوم ئيسرگەن‌دە برموژيقنى قيناب، ،ئول موژيق مەحدومنڭ ئۇستندەن پراشينيا بيرگەن؛ وە برى‌دە بر شاكردنى‌سوعب باشنى تيشكەن. شاكردلەر ئيسە ،جيينلب‌مەحدومنڭ ئۇستندەن ھەزرەتكە شيكايەتكە كيلگەنلەر؛ بر تارافدان ئاسراو قز يۇكلى بولعان!.. ئيكنچى تارافدان مەحدومەگە بر شاكرد مەكتوب يازعان، ئانى ئاسراو قزدا بلگەن! ھەزرەتنڭ‌دە باشندان تەمام عەقلى كيتكەن ئيدى!

مەحدومنى ئورامدان كيترگەن موژيقلارعا نى ئەيترگە؟ شاكردنى قيناعان مەحدوم ئۇچن نى سۇيلەرگە، ژالباعا كيلگەن شاكردلەرگە نيچك جەواب بيررگە؟ شاكردلەرنى مەدرەسەدەن قووارعامى، يوقسا شاكردلەرنى وە

مەحدومنىڭدە عەيبسز ئىتەرگەمى؟ ئاسراو قزنىڭ نيندى حەيلە برلە چعارب يىبەررگە؟ مەحدومگە مەكتوب يازعان شاكردنى نى ئشلەرگە: ئول شاكردنى قووارعامى؟ يوقسا ئول ئشنى تيكشرب بلوچى شاكردنى مەدرەسەدەن قووب يىبەررگەمى؟ بارچا بو كوڭلسز حاللەرنى ئويلاب بيك قايعرتا ئيدى.

بر تارافدان حەسەن موللا، جيهانشا حەزرەتنىڭ مەدرەسەلەرنىڭ تەرتيبسز، شاكردلەرنىڭ تەربييەسزلگندەن، بەحەس ئيدب حالققا سۆيلەمەكدە، بەعزى شاكردلەرىدە عەزيتە وە ريسالەلەر ئوقب، ئوزلەرنىڭ كيمچلكلەرنى تۆشنب، قاچب كيتمەكدە. ئابلاردان: «بزنى عيلمدەن مەحروم ئيتدىڭ، يولدان ئاداشتردىڭ!» ديب يازلعان مەكتوبلەر كيلمەكدە ئيدى. ئوزنىڭ مەحدوملەرىدە: «بزنى ئينسان ئيتمەدىڭ! كيرەك قەدەر تەربييە بيرمەدىڭ! بزنى بوعلتدىڭ! ئاللا سەنى يوعالتسن...» ديە دەعوالەشمەكدە ئيدىلەر.

تۆرا بارا جيهانشاه حەزرەت ئاحر عۆمرندە بر مەحدومنى ئوز ئورننا مۆدەررىس ئيتدى، وە برسنە ئيشانلق بيردى. ئوزنىڭدە باشندان ئوتكەن ئشلەرنى تۆشندى، ئازعنا بولسادا جەزاسنى دا كوردى! ئاحيرەتدە حالم نيچك بولر ئيكەن ديەرەك قايعرتا، قيعرتا دۆنيادان دا كيتدى. مەحدوملەرى قايسى ئيشان، قايسى موللا بولدى؛ باشقالارى قايسى ئاندا قيسى مۆندا تارالدى. نادان بولسادا ئاتاسى ئورننا مۆدەررىس ئولعان ئوعلى، شاكردلەرنى ئاتاسندان قالعان حەير دۆعا برلە جوواتب بەددۆعا برلە قورقتب بر نيچە يللار تۆتدى، سۆڭ ئول حەير دۆعا، وە بەددۆعا قۆشلارىدا قارتايدى؛ شاكرد تارالدى؛ مەدرەسەلەرنىڭ ئيسكى بينالارى قالدى... جەوكەلەر، كوگەرچنلەر ئۆيا ياسادى؛ توبەلەرندەن ياعمور ئوتب پۆچماقلارى ييمرلب توبەلەرى ئيشلب، بتووى مەحەللەنىڭ يەمنى كيتەرب، كورگەن كشلەرنىڭ كوڭللەرنە قايعى كيترب تۆرالار ئيدى.

قارانعى تۆنلەردە بەعزى ييرلەرى بردەن ييمرلب، ئوتوچلەردە ئانى ئيشدب، قايسى بر قورقاق ئادەملەر قورقنب حەستە بولالار، بەعزى ئادەملەردە تۆن زامانلارندا، قورقنب قاراعاچ، تۆرلى نەرسەلەر كورەلەر «جنلەر ئيپەلەشكەن» ديب گۆمان ئيتەلەر ئيدى. بالالار ئيسە، مەدرەسە

حاقندا سۇيلەنگەن سوزلەرنى ئيشئتب، مەدرەسەنى جن ئۇياسى ديب گۇمان ئيتەلەر. . . ئانالارى: سزنى مەدرەسەگە بيبەرەبز! ديسەلەر، ,شول سەعەت بالالارنڭ حيياللارئنا جيهانشا حەزرەتنڭ مەدرەسەلەرى كورئنب بردەن قور-قئنب كيتەلەر ئيدى. ,شول سەبەبدەن ,بوئاول حالقى بالالارئنى كۇچ بەلا برلە ئاقرتب باقرتب مەكتەبكە ئيلتەلەر ئيدى.

مدعسوم

I

تۈشلك ياعندان تۆن ياعىنا زورعىنا بر ،سو ئاعادر. ،.ونىڭ بەزى جيرلەرى ساى، بەعزى جيرلەرى تيرەندر. ،سونىڭ ،ئوڭ ياعندا پچەنلك ،بۆلن، ،سول ياعندا ئورمان هەم تاولقدر. تركلك ئۆچن ياحشى بر ئورن بۆلدىعندان تاو ئيتەگندە ،سوبويندا نزنلب كينكەن، ئۆزن‌عنا ئورامنى بر ئاول ،ئوترمشدر. ،بو ئاولنىڭ ئورامى بر گنە ئيسەدە، عايەتدە ،ئۆزندر. ،يۆرت جيرلەرى هەر قايوسى ئوزلەرنىڭ بايلقلارىنا قاراب تۆزلمشدر. ئۆى توبەلەرى: بەعزنسى تيمر بلەن، بەعزنسى تاقتا بلەن يابلعان ئيسەدە سلام وە قابق‌بلەن يابلعانلارىدا ئازدەگلدر. بر ياعندا ئورمان بولدىعندان ،بو ئاول قارارعا كيلشلى وە گوزەل كورنشلىدر. ئاولنىڭ ئورتاسندا يەشل توبەلى بييك مانارالى مەسجد ئاولنى بەملەندىرر. مەسجديانندا واق‌قنا ئاعاچلار ئوترتلعان باقچا ئچندەگى قزل توبەلى مەكتەب كوڭلەلەرنى راحەتلەندىرر ئيدى. ،ئوشبو بر ئورامدان عيبارەت بولعان ئاولنى «،ئۆزن ئاول» ديبە يۆرتنلر ئيدى. ئورامنىڭ قۆياش چقش ياعندا مەسجد توعرىسنداعى يۆرتقا نچكەلەب‌قارالسادا، حالىمە تۆشنلسە بيك ئايانچلى بر حەلندە كورنر ئيدى. ،يۆرتنىڭ ئورام ياعنداعى قۆيماسى، ساب سارى نارات ئاعاچدان ياسالعان قاپقاسى، قاپقادان كرگەچدە ،ئوڭ ياقدا تۆرلى، تۆرلى ئاعاچلار ئوترتلعان باقچاسى، ،يۆرتنىڭ ئورتالىعندا قارا قارشى ئيكى ئۆى، كلەت، ساراى، ،مونچا كبى نەرسەلەرنىڭ هەر قايوسى ئوز ئورنلارندا بولىماقى، يۆرتنىڭ ئيەسى ميكرلى وە ئيجنيهادلى بر ئادەم بولدىعنى بلدىرر ئيدى. ،يورتنىڭ ئارت ياعى سوعا تابا تۆزايب كيتكەن، ،سو يارىعا بارب ترەلگەن، چيتەن بولسادا، بيك بييك ئيتب تال چبىعندان ئورلگەن، چيتەن بويندا

نارات ئاعاچلارى، سوعا ياقن جيرندە تاللار ئوتترتلعان، بەعزى جيرندە كەبستە وە كيشر كبى نەرسەلەر ئوتوترعادا ،ئورن حەزرلەنگەن ئيدى.
كۇنلەرنڭ برندە ئيرتەگى چەيدەن ،سولڭ سەعەت توعزدا، قۇياش بۇتن دۇنيانى نورلاندرماقدا، هەر نەرسەنى عەفلەت يۇقۇسندان ئويانررماقدا، ئاعاچلار وە ئولەنلەر يەشەرمەكدە، كۇندەن كۇنگە يوقارى كوتەرلمەكدە، ئاو ئۇستندەگى ئورمان بيگنۇەكدە گوزەل ،بولب كورنمەكدە، ئادەملەرنڭ عيلم وە هۇنەردە بەعزىلارى ئالعا كيتب، بەعزىلارى ئارتدا قالدقلارنى كوز ئالدنا كيترمەكدە ئيدى. ئاعاچلارنڭ بەعزىلارى چەچەك ئاتقان، بەعزىلارى يۇمارلانعان، بەعزىلارى ياڭا يافراق يارعان، بەعزىلارى ياڭا يارا باشلاعان، بەعزىلارى قۇرب قالعان، وە بەعزىلارىدا تەمام چرب ئاوعان ئيدى.

چۇنكى ماينڭ ئەووەلكى كۇنلەرى، يلنڭ ئيڭ دەرتلى واقتلارى، هەر نەرسەنڭ حەرەكەتدە وە ئوزگەرمەكدە بولعان زامانلارى ئيدى. مەسجد توعرىسنداعى يۇرتنى كورسەتكەن ئيداك، ،شول يۇرتنڭ ئارت بولمندە، نارالار، تاللار ئوترتقان جيرندە، ،ئوتزبيش يەشلەر چاماسندا بر حاتن، يانندا ئۆچ - دورت يەشلەرندە بر ئير بالا، ئيكىسى برگە يۇرمەكدەلەر ئيدى. ،بو حاتننڭ ئاياعنداعى شيبليتى، ئۇستندەگى كولمەك وە كامزولى، ميرزا حاتننمى، ديەگنمان ئيتدرسەدە، باشنا بۇركەنگەن چاپانى، قازان سەودەگەرلەرندەن برنڭ حاتننى توگلمى، ديە كوڭلگە شبك كيترمەكدە ئيدى. بالانڭ باشنداعى فەسنە، ئۇستندەگى يەشل كامزولنا، ئاياعنداعى چينك كەوشنە قارالسا، بر ياقدا حۇكم ئيتلميچە قالر ئيدى. حاتن: ئورتا ،بويلى ئاق يۇزلى، ماتور كوزلى، هەر ئەعزاسى بيك كيلشلى، گوزەل كورنشلى، قارا حزمەتدە بولنماعان پاكيزە بر حاتن ئيكەنلگى بلنسەدە، كوزنڭ بر ئاز باتقانلنمى، بيتندەگى ئازعنا جيىرلعان جيرلەرى، تەننڭ بوشايعانلنعى، يۇرگەندە هەر واقت فيكرلەب يۇرمەگى، ئەووەلدە راحەتدە ،بولب، حەزردە قايعىلى برحاتن بولدنعنى كورسەتمەكدە ئيدى. بالا: ئاق تەنلى، قارارعا يەملى،كوب جەمەتدەن حاتنعا ئوحشاعان ئيسەدە، ئوحشاماعان جيرلەرىدە بار ئيدى.

حاتن، بالانڭ قولندان ،تۇتب ،يۈرتنڭ سوعا ترەلگەن، ئاللار ئوترتلعان جيرنە بارب، سوعا يۈرى تۇرعان كچكنە قابقاعا تـايانب، ،سو بوينداعى نەرسەلەرنى كوزدەن كيچردى‌دە ئوف! ديب بر ،ئۇزن ،سولش ئالدى. تۇرعان جيرندە قوزعالميچا بايئاق واقتلار فيكردە قالدى. چۈنكى هەر نەرسەدە شادلق، قووانچ كورلدنگى حالدە، ئوز حالنە قاراب ئوزننى هەر نەرسەدەن بەختسز وە ئايانچ حالدە كوردى. قوياش قووانچندان كۆلب، بۈتن جير يۈزندەگى نەرسەلەرنى كۆلدرب تۇرا، هاوا شادلقندان ئاچق يۈزە وە يۇمشاقلق كورسەتە، ،سوكەيفلەنب ئيكى يافقا بۈرنلا، بۈرنلا ئاقرن‌عنا ئاعب بارعاندا، كەيفنە چدامىچا شرقلداب كۆلب جيبەرە. بـالقلار شادلقلارندان چدامايىنچا كوكـكە ئۇچماقچى ،بولب، سيكرب يەنە سوعا تۇشە. يار، راحە تندەن ،سو ئۈستنە يعلب تۇشەدە، حزور قلب ،سو برلە ئاعب كيتە. يـا ئيسە سوعا واق تۇفراقلارنى تۇشرب ،سونى شرق، شرق كۆلدرە، ئولەنلەر هەر قايوسى بەشل كييملەرنى كييب بەعزلارى تۇرلى چەچەكلەر كورسەتب شادلق وە قووانچ بلدرە. ئاعاچلاردا هەر قايوسى قووانچندان بەشل ملاكلار سلكە. ئاتا قاز، ئانا قاز جەبلك ئاق كييملەرنى كييب، بالالارنا بارچاسنا بر تۇسلى سارعلت حەتمە كييملەر كيندرب، ،سو بويندا يۈرمەكلەرى، ،سو ئۈستندە يۈزمەكلەرى، شەهەر بايـلارننڭ ئۆى جەماعەتلەرى برلە داچالاردا سەير وە تاماشا ئەيلەمەكلەرنى ئيسكە تۇشرە، قارا قارعانڭ تال ئاعاچنداعى چبقلاردان ياسالعان ئۇياسى، ئۇيادا ،زور ئاوزلى ،جۈنسز بالاسى، قارقلداب تۇرعان قاب قارا ئاناسى، ئاتا قارعا برلە ئانا قارعانڭ ،شول بالالارنا قاراب قووانماقلارى، برى برنە مەحەببەت كوزلەرى برلە قاراشب قارقلداماقلارى، بزنـڭ گوزەل تاوشلارمزدان باشقالاردا مەحروم بولماسن، ديب هەر واقت قچقرب تۇرماقلارى، ئيك توبەن دەرەجەدە ترككلك ئيتكەن ئاول موژيكـ لارننڭ حەللەرنى سالام توبەلى چيتەن ئالدنلى ئۆيلەرنى، ئيرتە تۇرعاچ دا حاتنلارى برلە تالاشماقلارنى، چەى حەزر بولعاچ حاتنلارى برلە ،ئوتترب هيـچ نەرسە بولماعان كبى ئوزلـەرننڭ حزمەتلەرنى سۆيلەشب، كيگەشب چەى ئچمەكلەرنى قارشلارنداعى مانقالى بالالارنا قاراب قووانماقـلارنى، بەعزى ئادەملەرنى ئاباب، ئوز حاللەرنە شۆكرانەدە بولنماقلارنى حـاترگە

کیتتۇرە، تال باشىداعى سېير جىقنىڭ بالا ئۇچرماعى. ئانا ئاناسىنىڭ ئىكى ياقدا ئوتتۇرب قاراب قوواناقى دۈشمان كېلگەندە هەر ئىككەوى برگەلەشب دۈشمانعا قارشى تۇرماقى. قوواناچ وە شادلقدا، قايعۇ وە حەسرەتدە، هەر ئىككىسىنىڭ برگە بولماقى، دۇنيانىڭ راحەتى مەحەببەتلى بر يولداش ئىيە پار بولماقدا، مېحنەت وە مەشەقەتى يالعزلقدا بولدىعنى كور ئۆلدىدا كورسەتە ئىدى. حاتم شول نەرسەلەرنى كورب، ئوز حالىنى تۇشۇنب يۈرەگى ياندى. ئوف! دىب كوزىدەن يەشلەرى تامدى. شوندان سوڭ بالاسىنى قولىنا ئالدى، يۇزىنە قاراب بالانىڭ كوزلەرندەن ئوبدى. بلا مەحەببەتى برلە حەسرەت ئوتىنى سوندردى. حاتم ئارتقا قايتب يەشل چيرەمگە ئوتردى. قولىداعى توگەرەك قزل شارنى ئاتب جىبەرر، بالاعا، بار! مىگا كىتر، دىبە بويىرر. بالا: يۈگۈرە، يۈگۈرە بارب شارنى ئالر، ئاناسىنا كىتىرر. ئاسنىڭ موينىنا ئاسلىنر؛ ئاناسى: ماكعايىندان، كوزلەرندەن ئوبەر. شونىڭ برلە يوواناب قايعۇسى كېتەر. حەسرەت ئوتى سونەر ئىدى.

بو حاتم بز ئويلاعانچا مىرزا حاتمنى، ياكى قازان حاتمنى توكل. ئۇشبو ئاولنىڭ واقات بولمش ئىمامى فەحرى حەزرەتنىڭ حاتمنى حەيات ئابستاى ئىدى. فەحرى حەزرەتنىڭ وافات بولووى حەيات ئابستاى ئۈچۈن ئاور بولدىعى كبى ئاول حەلقى ئۈچۈندە جىگەل توگل ئىدى. فەحرى حەزرەت: يىگت تابىعەتلى، بەهادىر قىيافەتلى، ئاچق يۈزلى، تاتلى سوزلى، هەر نەرسەدەن حەبەرلى، وەعز نەسيحەتى بىك تەسىرلى، هەر ئىشدە تەدبيرلى بر زات ئىدى. بەعزى موللالارىمز كبك مەجلسلەردە عىبرەت كورسەتەم دىب جىكرمەس، عىلم كورسەتەم دىب ماقتانب سىكرمەس، توقلق كورسەتەم دىب كىكرمەس، موژيكلارنىڭ حەتىرى ئۈچۈن فايداسز سوزلەر سويلەمەس. ئاشنىڭ تاتلىلىعىندان، بالشنىڭ ياحشىلعىندان، ئىتنىڭ سېمزلىگىندەن، ئەتەچلەرنىڭ ئولگەرووندەن بەحەس ئىتمەس ئىدى. هىچ بر واقتدا ئوزىنىڭ حالىندەن زارلانب، باشىنى تۈبەن سالب، جلاعان تاوش چعارب، ئاه! واه دىب ئوزىنى مىسكىن كورسەتمەس. عوشر، فىتر وە باشقا سادەقالاردان بەحەس ئىتب ئوترماس ئىدى. سويلەگەن سوزلەرىنى قۇرئان،

ھەدیس، حیکمەت کیتابلاریندان ئالب سۆیلەر، ئاچیق عیبارەلەر ئیلە تەرتیب ئیتەر. موژیکلاردا ئانىڭ سوزلەرن ،چن کوکۆل بلەن تىڭلار، ھەم بیك ئاچیق ئاڭلار، ئاڭار ئیحلاسلارى ئارتر. کوز قاراشندان ئۆیالرلار ئیدى. ،مۆنىڭ ئیلە بەرابەر ئیسکىدەن قالعان ناچار عادەتلەرنى قالدردى، حالقنى جەماعەت نامازنا یۆرگە عادەتلەندردى، ئۆزى ئیجتیهاد ئیتب مەسجد وە مەدرەسە سالدردى. مەکتەبدە بالالارنى تەرتیب برلە ئوقتا باشلادى. ،شونىڭ کبى نیچە تۆرلى ئاور حزمەتلەرنى باشقاردى. فەحری حەزرەت قرق یەشندە وافات ،بولدى. مەحەللە ئیمامسز، یۆرتى حوجاسز، مەعسوم ئاتاسز، حەیات ئابستای‌دا یالعز قالدى. فەحری حەزرەتنىڭ یۆرتندا حەیات ئابستای یەتى حاتن بولسادا، فەحری حەزرەت برلە ئارالارندا مەحەببەت کامیل بولدىعندان، ئانىڭ ئەیتکەن وەسیەتلەرنى تۆتارعا، مەعسومنى تەربیە ئیتب، ،شول یۆرتندا تۆررعا، ئیرگە بارماسقا کیسب قویعان ئیدى. فەحری حەزرەت یۆرتندان چقماسقا، مەعسومنى زورایعانچا ئوقترعا، مەحەللە حالقى کۆتسەلەر ئۆز ئورننا ئیمام ئیتەرگە ئەیتب قالدرعان ئیدى. فەحری حەزرەتنىڭ ئاعاسى شەیحی مۆئەززین ئوکازلى بولدىعندان، ئیماملق ئشلەرنى ،ئول ئەدا قلماقچى ،بولب مەحەللە حالقى‌دا مەعسومنى کۆتمەکچىلەر ئیدى. حەیات ئابستاینىڭ‌دا نیەتى: قولندان کیلگەن قەدەر مەعسومنى تەربیە ئیتب، زورایعانچى ئوقتب، ئاتاسى ئورننا ئیمام ئیتب، بر تەزکیرە (ساعنماقلق)، ئوزلەرنە بر سادافالى جاریە قالدرماقچى ئیدى. حەیات ئابستاینىڭ قالعان عومرى، قولنداعى بر تیین ئیکى تییندەن جیعان دەولەتى، ،شول ئۆچ یەشلك مەعسوم ئۆچن بیلگىلەنب قویلعان ئیدى. دۆنیادا بار قایعىسى وە حەسرەتى ،شول مەعسوم ئۆچن بولدىعى کبى، نی بار کۆتب تۆرعان ئۆمیتى‌ هەم قوواننچى‌دا ،شول مەعسوم ئیدى.

II

حۆرمەتلى ئوقوچىلارىمزعا ،ئۆزن ئاولدان ئیللى چاقرم یراقدا یەنە بر ئاولنى تنتماق تیوشلیدر. چۆنكى حیکایەمزنىڭ ئاسلى، تۆبى ،شول ئاولدان باشلانر. کوبەرەك ،شول ئاول برلە ،ئۆزن ئاول ئاراسندا یۆرلر، ،بو

ئاولنىڭدا يۇرت يېرلەرى باشقا ئاوللارداغى كىبىك بولسادا، گوزەل مەسجىدى، زور مەدرەسەسى، شەھەر فورماسىندا سالىنغان مىرزا يۇرتلارى بىرلە باشقا ئاوللاردان ئايرىلىق كورىنىر. بىزنىڭ ئۆچىن كىرەكلىسىدە مەدرەسە بىرلە مىرزا يۇرتىدىر. قۇياش چىقىشىدان قۇياش باتىشىنا قاراپ كىتكەن باغىدا، چىتەن بىرلە ئىحاتا ئېتىلمىش يۇرت ئىچىندەگى تاقتا توبەلى ئۆيلەر، شول ئاولنىڭ مەدرەسەلەرىدىر.

شولوق ئورامنىڭ قۇياش چىقىش تارافىندا، ئىك ئۆچىدا، ئاولغا يالغىز تۈزلگەن يۇرت، يۇرتنىڭ ئورام بويىنا قاراپ سالىنغان، ئاستى تاش، ئۈستى ئاغاچ، ئىكى قاتلى، سىگىز تەرەزەلى، يەشىل توبەلى ئۆى مىرزا يۇرتىدىر. ئۆينىڭ ئاول تارافىندا، شەھەر فورماسىندا ياسالغان تۆرلى، تۆرلى بوياولار بىرلە بويالغان بىك گوزەل قاپقاسى كورىنىر. يۇرتنىڭ ئىچىنە شول قاپقادان كىرىلىر. قاپقانىڭ ئۈستىندەگى يازوغا قاراپ، مىرزا يۇرتى ئىكەنلىگى بىك ئاچىق بىلىنىر. مەدرەسەلەردەن بىزگە كىرەكلىسى دەرس خانەدىر يەعنى: مۇدەررىسنىڭ دەرس بىرە تورغان ئورنىدىر. تۆشلىك ياغىندان تون ياغىنا قاراپ سالىنغان، ئورتاسىندان بورەنە بىرلە بولىنگەن، ئىكى بولمەلى تاقتا توبەلى ئۆى، قاپقادان كىرگەچ، ئوڭ ياقدا، قاراغان كىشىگە بىك ئاچىق كورىنەدىر. ئورتالىغىندا ئىشىك، شول ئىشىكدەن كىرگەچ يەنە ئۆچ ئىشىك كورىنىر. ئوڭدا، سولدا، قارشىدا. ئوڭدا دەرس بىرىلە، سولدا كىتابلار تورا، قارشىدا بىر حەلفەنىڭ ئورنىدىر. حەلفەنىڭ بولمەسى: تاقتا بىرلە بولىنمىش ئىكى تەرەزەلى عادى بىر چۇلاندىر. بولمەنىڭ ئىچى: ئىشىكدەن كىرگەچدە ئوڭ ياقدا ئىشىك توبىندە پىچ، سول ياقدا ئىشكاف، ئىشكافدا كىتابلار، توردە ئىكى تەرەزە، بىرى ئىشىك توغرىسىندا، بىرى ئازغىنا ئوڭدا. ئىدەننىنە كىيىز جەيىلگەن، ئىستىناسىنا چىۋار كاغەز ياپىشدىرىلغان، ھەر ئىكى تەرەزەنىڭ توغرىسىندا تەبەنەك ئۈستەل قويىلىب، ئۈستەل ئۈستىندە كىتابلار قويىلغان ئىدى. شولوق بولمەدە، كىچلەرنىڭ بىرندە، سەعەت ئون ئىكىندە حالق بارچاسى يوقىدا، ئوڭ ياقداغى ئۈستەلدە بىر شاكرد كىتاب قاراب ئوتىرا ئىدى. شاكرد: زورغىنا گەودەلى، قارا تۆكلى ئوتكىن كوزلى قىزىل يۈزلى، ساقالى قىرغان، مىيىغى بورلغان، قولىنا بىر كىچىك كىتاب توتقان، شول كىتابغا قاراب دۇنياسىنى ئونتقان ئىدى.

بر واقتدا شاكردنڭ يۈزى ئۆزگەردى، كوزى يەشلەندى‌دە ئۇف! ديب كيتابنى ئۈستەل ئۈستىنە قويب: «بزدە ئينسان بولب، ئۆزىمزنى ئادەمدەن حيساب ئيتب دۇنيادا تۇرامز. ئون بيش، يگرمى يل واقتمزنى مەدرەسەدە ئۆزدۇرامز؛ تەمام جەهلى مۇرەككەب بولب يتيشكەچ، موللالققا ئورن تزلەب يەنەدە بر نيچە يلنى ئۆتكەرەمز، شوندان سوڭ بر تاولعا موللالققا ئورن چقسا قايدان چقدى بوبەحث ديبەرەك كيلەنب يارابز. موژيكلارنى عۇشر فيتر، فيديە وە باشقا سادەقەلارمزنى موللاعا بيرىڭگز، ديب ئۆگت وە نەسيحەت قلابز، وەعز نەسيحەتلەرمز تەئسير ئيتب سادەقەمزنى بيرسە مەدرەسەدە ياتونڭ فايداسى چقدى، ديب قووانابز. شونڭ ئۈستىنە ئۆزمزنى ميللەت حاديملەرى ديب ماقتانابز». شول سوزلەرنى كوڭلندەن ئەيتدى.. شاكردنڭ قولندا ئيسماعيل بەكنڭ (ئيكى بەهادر) ئاتلى ريسالەسى ئيدى. شاكرد ئەفەندنڭ قەلبنە ئەسەر بيرگەن، كوڭلنى ئوياتقان نۇقتاسى: ئەحمەت ميدحەت ئەفەندنڭ رۇدوس ئاتاسندا مەحبوس بولب، شول واقتدا حەبستە بولعان ئادەملەرنى برلەشدرب، ئالارعا وەعز نەسيحەت ئيتەرەك بر بۈيۈك مەدرەسەنڭ بينا ئيتلمەسنە سەبەب بولماقى شوندايين واقتدا حۇدادان ئۆميدنى كيسمەيب، تەوەككەل ئيتب، حۇداعا تابشرب، ئينسانييەتكە بۈيۈك بر حزمەت ئەيلەدىگى ئيدى. شاكرد ئەفەندى سەعەتكە قارادىدا ئورندان تۇرب تشقا چعب كردى. ئەووەلگى ئورننا ئولتىرب، ئۈستەل تارتماسنى ئاچب بر مەكتوب ئالب ئوقرعا كرشدى. ئوقىعان واقتدا شاكردنڭ ميڭلارى سلكنر، ئاوزى جلماير، كوزى كۈلەر كوڭلى: «ئاه نيندى گوزەل يازووى، يازووندان گوزەل مەعنەسى بارچاسندان گوزەل ئيبەسى» شول سوزلەرنى ئەيتر ئيدى.

مەكتوب:

«ئەفەندم! مەكتوبڭگز ئيلەمينى قووانديردڭز! بارچا حيسسياتمنى ئوياندردڭز، مەكتوبڭگزنى بر تلسم برلەمى يازدڭز؟ يوقسا ئچنە بر جازيبەلى نەرسەمى سالدڭز؟ مەكتوبڭگزنى ئوقب تويا ئالميمن، ئوقودان ئوزنى تييا ئالميمن. ئاولاقدا قالسام، قولمدا سزنڭ مەكتوبڭگز، ئوزمنى

بۇمسام كوز ئالدمدا سز. بر كۈن چەي ئچكەندە ئاڭلاعان مەعنالەر هەر قايسى حەق، جەوابلارمدا ,شول واقتداعى جەوابلار، تەكرارعا حاجەت يوق، باشقا سوزلەرمزنى ئوزڭگزنى كورگەچ سوئيلە شربز.»

«بەدەركەى»

,شول ئاولدا ميرزا ئۆيندە، ئورتالقدا ئورام ياعندا، قاپقا تاراپندا ئۈچ تەرەزە قالدرب، دورتنچى، بيشنچى، ئالتنچى تەرەزەلەر، ميرزانڭ قوناق بولمەسنڭ تەرەزەلەردر. قوناق بولمەسنڭ ئچدەن كورنشى: ئيشكدەن كرگەچدە ,ئوڭ ياقدا تورگە قارشى زورعنا ئشكاف قويلعان، ,سول ياقدا ئشينا سەعەتى، ئوڭ ياق ئستينادا نۇرلى رامكلار، ,سول ياق ئستينادا ,زور كۆزگى، كۆزگى ئاستندا ئستيناعا ترەلب قويلعان كچك ئۆستەل، ئۆستەل ئۆستندە چەچەكلەر، قزل، يەشل توسدە شەملەر، شارلار لامپالار. توردە ئيشك كبى ,زور، ,زور تەرەزە تورسندا كەنەفى، كەنەفى ياننداا ,زور ئۆستەل، ئۆستەل تىرەسندە ئورندقلار (ئستوللار) تزلگەن، ئۆستەل تورسندا، ئورتالقدا، زورعنا لامپا ئاسلعان. كيچلەرنڭ برندە ميرزا ئۆيندە، قوناق بولمەسندە، سەعەت ,ئون بردە، ئۆستەل تورسندا ئاسلعان لامپا عايەتدە ياقتىرب يانماقدا، بۆتن بولمەنى نورلاندرماقدا، ئۆستەل ياننداا ئورندقلارنڭ برندە، لامپا تورسندا بيك گوزەل بر قز توترماقدا، قولندا بر مەكتوب ئالب بيك نچكەلەب ئوقماقدا ئيدى. گۆل چەچەگى توسلى كولمەك گويە تەننه يابشدرلعان، بيلنى قسقان، كوكرەگى قالققان، چەچ تولملارى ئارتدان سالنعان، يۈزى ئاي كبى تولعان، بيت ئورتاسى قزل ئالما كبى بر ئاز باتقان. ئيرنلەرى: ياڭا چەچەك ئاتا باشلاعان قزل گۆل كبى، ئازعنا ئاچلعان دا قزل چەچەك كورنگەن. كوزلەرى: فەيروزەمى، زۆبەرجەتمى، بزگە مەعلوم بولماعان قيممەتلى جەوهەردەن ئشلەنب قويلعان، قاشلارى ياڭا ,تومش ئاى كبى سزلعان، ئۆستەل ياننداا گويە بر قۆدرەت بوكينى قويلعان، لامپادا موكار عەجەبلەنب ئاوزنى ئاچقان، بارچا ,نورنى ئۆستننه چەچكەن ئيدى.

مەكتوبنى ئوقعان واقتدا يۈزننه شەفەق قزللعى كبى قزللق كيلر، قزللق بتەر، ئاقلق كيلر كبى دائيم ئوزگەرر ئيدى.

مەكتوب:

« خانم! بر كۈن چەي ئچكەندە ميندەن كيتاب سورادڭ، شول واقتدا مڭا مەحەببەتلى كوز بلەن قارادڭ. مين ئيسە: «سزنڭ قاراوڭزدان» مين سينى بيك سۈيەمن ديگەن مەعنانى ئاڭلادم. شوندان سوڭ مين سزگە «ميندە سينى بيك سۈيەمن» ديگەن مەعنانى ئاڭلاتب جەواب بيردم. ئەگەردە مين ئشمدە خەتا قلغان بولسام عەفو بۇيۇرۇڭز. بەندە خانادان حالى توگل، ميني شول تەشويشدەن قۇتقارر ئۈچن بر مەكتوب يازماقڭزنى ئوتنەمن».

«ئيسلام»

بو يۇرت ئۆچ يل ئلك وافات بولمش بر ميرزانڭ يۇرتى بولب، يۇرتنڭ خوجاسى شول ميرزانڭ خاتنى. ئالتمش يەشلەرندە بر قارتبيكە ئيدى. ميرزانڭ ئوتز يەشلەرندە بر قز بالاسندان باشقە بالاسى يوق ئيدى. قارت بيكە جومارت تابيعەتلى، فەقير وە يەتيملەرگە مەرحەمەتلى، ئەهلى عيلمگە مەحەببەتلى، مەسجد وە مەدرەسەلەرگە ياردەملى ئيدى. بەعزى يەتيمە قزلارنى ئوز يۇرتنا ئالر، ئوزلەرنە مۇناسب خزمەت بيرر. مۇعەللىمە ئالب ئالارنى ئوقتدرر. ئوز قزلارى كبى تەربيە ئيتب، باليغە بولغاندان سوڭ ئوز تەربيەسندە كيەوگە بيرر ئيدى. مەكتوب ئوقوچندا شول قزلاردان برى، ئەووەلدە بر موللانڭ قزى، ئاناسى وافات بولب، ئاناسى بيكەگە مۇعەللىمەلككە كيلب، بر نيچە يل مۇعەللىمەلك ئيتب ئاناسىدا وافات بولب، بو قز قارتبيكە يۇرتندا قالدى. بو قز بەعزى واقتدا يەش قزلارغا مۇعەللىمەلك قلر. بەعزى واقتدا قارتبيكەگە خزمەت ئيتەر. قارتبيكەدە ئوز بالاسى كبى سۈيەر. هەر واقت بەدەركەى، بەدەركەى ديب سۆيلەر ئيدى. قارتبيكە بر جيرگە بارر بولسا، بەدەركەيدەن باشقا بارماس، سۈيگەن قوناقلارنى ياننا بەدەركەيدەن باشقە ئوترماس. مەجلسدە بەدەركەى بولماسا، قارت بيكەنڭدە كەيفى تابلماس ئيدى. قارت بيكەنڭ يەتيمە قزلارغا، تۇل خاتنلارغا ياردەمى بولدغى كبى؛ شول ئاوىلنڭ مەدرەسەشەكردلەرندە ياردەمى تيەر. كوب شەكردلەر بيكەنڭ كييمنى كييەر، ئاشنى ييەر ئيدلەر.

قارتبيكەنڭ قوناق بولمەسى بر مەكتەبخانە قەبيلندەن بولب، كيلگەن قوناقلارغا ئيشنگى ئاچق، ئوقتغن كشگە كيتابلار، گەزيتەلەر حەرر،

چەی‌ئچكەنگە ساماوار حەزر، قوناق بولمەسندە هەر واقت قوناقلار كوپ بولر، شول تیرەدەگی موللالار، مەدرەسەدەگی شەكردلەر كیلر، چەی‌ئچلر، كیتاب گەزیتە ئوقلر. ئارادا بەعزی چەی‌ئچەر ئوچن گنە كیلگەن ئادەملەردە بولر ئیدی. قارت بیكەنڭ عادەتی: هەر پەنجشەنبەدە قوناق بولمەسندە چەی‌حەزرلەتر، بر شەكردنی چاقرتر، قورئان ئوقتر. حیكایەتلەر سویلەتر ئوزی تڭلاب ئوتر. چەی یانندا ئوز قزی... بیكە برلە بەدەركەی‌دە بولر، شول شەكرد بیكەنڭ گویە ئوی جەماعەتندەن حیساب ئیتلر ئیدی. بو ئشنی ئەدا قیلوچی: میرزا، مۇناسەبەتلی بر موللانڭ بالاسی، شول ئاولنڭ مەدرەسە شەكردلەرندەن ئیسلام دیمەكلە مەشهور بولمش بر حەلفە ئیدی.

ئیسلام شول مۇناسەبەت بلەن هەر واقت بیكەنڭ قوناق بولمەسنە یورر، توری كیتابلار، گەزیتەلەر ئوقر، فیكرنی ئاچلر، حالنی نوشنر. كیلەچەكنی قایغرتر، ئوزنڭ ئاحردا ئیمام بولب جماچاعتنی ئویلار، ئیمام بولماق ئاو كیسمەك، دیگز كیچمەك كبی ئاور كورنر ئیدی. ئیسلام هەر پەنجشەنبە كون بیكە ئویینە بارر. قورئان ئوقر، سوڭ چەی ئچەرگە ئوتنرر، قارت بیكەدە كرر. بەش‌بیكە برلە بەدەركەی‌دە بولنر. حیكایەت سویلەر، قارت بیكەنی ئاناسی، بەش‌بیكە برلە بەدركەینی سڭلسی دیە گمان ئیتەر، بەدركەی حاقندادا هیچ نەرسە ئویلاماس، یوزنەدە نچكەلەب قاراماس، بەدەركەی حاقندا سورار بولسالار، جەوابقادا قادیر بولماس، هیچ نەرسە بلمەس ئیدی. بەدەركەینی ئیسلام نیچك بلدی ئیسە، بەدەركەی‌دە ئیسلامنی شول رەوشدە بلر. ئوزنڭ بر توعان ئاعاسی دیب، شول كوز بلەن ئیسلامغە قارار ئیدی. شول رەوشدە كوب كونلەر ئوتدی. ئیسلامنڭ ئویلەنر واقتلاری جیتدی. ئویلەنو حاقندا یازلعان كیتابلارنیدا قارادی، ئالاچاق قزنی كورمەك، ئەحلاق وە تابیعەتنی بلمەك مەسئەلەلەرندە كوزدەن كیچردی. ئوزنە كورب ئالرعا بر قز ئزلی باشلادی. لاكین بەدەركەیدەن باشقانی تابمادی. ئیسلام ئەووەلدەگی كبی بیكە یورتنغا یورر، چەی ئچەرگە ئوتنرر. بەدەركەی‌دە چەی یاندا بولنر. ئیسلام بەدەركەینی كوزلەر، ئوزنە مۇناسیب بر زەوجە ئزلەر. لاكین ئیسلامدا باشقا كوز، بەدەركەی‌دە بو واقتدا باشقا قز ئیدی. بەدەركەینڭ‌دە فیكرسز واقتلاری ئوتكەن، یەشی ئون ئالتی تولب،

،ئون جیدنچنگە کیتکەن. بارچا ئاغزالارنی ،تولب جیتکەن. ئیزدیواج مەسئەلەلەرنی مۇتالەئە ئیتکەن، ئوزنە مۇناسیب بر یولداش ئزلەرگە کرشکەن، ئیسلامنی ئوزنە مۇناسیب کورب مەحەببەتی توشکەن. ئیسلام ئابزی! دیەچەك ئورندا، ئیسلام جانم! دیەرلك دەرەجەگە جیتکەن ئیدی. شوڵای بولسادا، ئیسلامغا بلدرودەن جیگنر. هاوائی مەحەببەتکە حەمل ئیتلر، دیب مەحەببەتنی بارلقنی یەشرر ئیدی. بر واقتدا بیکەنك قوناق بولمەسندە، ئیسلام، بەدەرکەی، بیکە برگە چەی ئچەلەر ئیدی. ئیسلام ئیسە بەدەرکەینك هەر ئشنی، یۆرمشنی سۆیلەمشنی کوزدەن کیچرر ئیدی. بەدەرکەی میرزا فزلارنچا کیینگەن، بشنی کچکنە شەل یابنغان، قونمر حەج تولملارنی ئارتدان سالنغان، گول چەچەگی توسلی کولمەك تەننە سلانغان ئیتەگی جبردەن سۆبرەلگەن، بیتی قزل ئالما کبی تیرلەب قزارغان، کرپکلەری ئازغنا چلانغان، هەر ئشندە ئورتاچا، ئاقرن یورر، ئشنی تیز کوندرر، شارقلداب کولمەس، قچقرب سۆیلەمەس، جلمایب قنا کولەر. نچکە گنە تاوش بلەن ئاقرنغنا سۆیلەر، هەرکمنی ئوزنە جەلب ئیتەر، قایغلی ئادەم کورسە قایغسنی کیتەر ئیدی. ئیسلامنك بار ئویلاغانیدا بەدەرکەیگە مەحەببەتنی ئاڭلاتماق وە ئندان بر جەواب ئالماق ئیدی. سوزدەن سوز کیتدی. حیکایەتلەردە سۆیلەندی، ئیسلام سوزنی مەقسوتقا یۆرماقچی ،بولب، حیسامتدین موللا حیکایەتنی سۆیلەرگە کرشدی. حیکایەت تەمام بولغاچ قارت بیکە: «،بو حیکایەت عیشق، مەحەببەت حاقندا یازلغان کبی کورنسەدە، میللەت حاقندا بولغان نەرسەلەردە کوب ئیکەن» دیدی. ،شول واقتدا بەدەرکەیدە بر مەعنالی قاراو برلە ئیسلامغا قاراب. «،ئول کیتاب سزدە بولسا، بر بالا برلە جیبەرسەگز ئیدی» دیب نچکە تاوش بلەن ئاقرنغنە ،شول سوزلەرنی ئەیتدی.

ئیسلام بەدەرکەینك کوز قارامشندان وە هەم ،بو سوزنی بیك ،زور سوز ئیتب کەمال ئیلتیفاتلار ئیتووندەن «مین سینی سۆیەمن، لاکین بلدررگە قییا ئالمیمن، سزدەن بر حەبەر کۆتەمن»، شول مەعنالەرنی ئاڭلادی. ئیسلام بەدەر-کەینك کوزنە قاراب بیك چنلق کورسەتب: «ئورم ئالب کیلرمن» دیدی. بەدەرکەیدە

ئىسلامنىڭ كوز قاراشىندان: «سىن مىنىم قارشىمدا بىك قەدرلى وەسۆيۈكلۈكسىڭ سىزنىڭ حۆرمەتىڭىزنى بىز زات (بالذات) ئۆزۈم كۆندۈرۈرمەن» دىگەن مەنەلارنى ئاڭلاغاچ، يۈزىنە شەفەق قىزىللىقى كىبى قىزىللىق جەيلەندى دە «ئالىب كىلسەگىز بىكىدە قووانار ئىدىم» دىب جەواب بىردى. ئىسلامدە بەدەركەيىنىڭ جەوابىندان وە هەم كوز قاراشىندان: «سىزنىڭ كىبى زاتنىڭ سۆيۈكلىسى بولماق، مىنىم ئۈچۈن بىك زور قووانچ وە شادلىقدىر» دىگەن مەنەلەرنى ئاڭلاب بىك قووانىدى.

چەيدەن سوڭ ئىسلام مەدرەسەگە قايتىب كىتدى. ئىككىنچى كۈن يوغارىدا ئەيتىلگەن مەكتوبنى يازىب كىتاب ئىچىنە قويىب، بىر بالا ئارقىلى بەدەركەيگە جىبەردى. مەكتوبكە قارشى بەدەركەيدەن مەكتوب كىلىب، ئىسلامنىڭ شول مەكتوبنى ئوقۇغانى يوغارىدا بەيان ئىتىلدى. ئىسلام كىلەچەك يەكشەنبەنى كۈتەب قالدى. يەكشەنبە كۈن جىتكەچ، بىكە يۇرتىنا باردى. بەدەركەيدە ئىسلامنى قارشى ئالدى. ئارادا مەحەببەتكە دائىر ساغىندىم، سارغايدىم كىبى سۆزلەردە سۆيلەشدى. بىر-بىرىنە عۆمرلىك يار بولماق، قوشىلماق مەسئەلەلەرىدە تىلگە كىلدى. بەدەركەيدە بو خوصوصدا بىكەبىلەن مەصلەحەتلەشىركە وەعدە بىردى. مەجلس قىزىلدى، چەي ئىچىلدى، حىكايەتلەر سۆيلەندى. مەجلس تەمام بولغاچ، ساماوار تەمام سوونغاچ ئىسلام مەدرەسەگە قايتىب كىتدى.

ئىسلام ئىلە بەدەركەيىنىڭ ئىزدىواجلارىنا، قوشىلىشلارىنا قارشى توشەچەك ئادەم كۆرىنمى. ئىسلام ئىلە بەدەركەيگە ياڭا بر ئىش كىبى كۆرىنسەدە، قارت بىكەنىڭ كۆب واقتلاردان بىرلى ئويلاب يۈرگەن فىكرى ئىدى.

III

حەيات ئابستاى قولىندا كىلگەن قەدەر مەعسومنى تەربىيە ئىتەر، تىلگە ئۆيرەتىر، دىن ئانىتىر، خۆلقىنى ئورەتىر، ئۆقىرىن هەر نەرسەگە توشندىرۇر، فىكرىنى ئاچار، هەر واقتدا ئۆزى بىرلە يۈرتىر. كىچىك سەكىزدە دەرس بىرگەن مۆعەللىمە كىبى سۆيلەب يۆرر ئىدى.

مەعسوم ئىسە كۆرگەن بىر نەرسەنى سۆرار، حەقىقەتىندەن بەحس ئىتەر. حەيات ئابستاى تىلگەنچە سۆيلەۋدەن كىرى تۇرماس. سۆزلەرى جەوابسىز قالماس ئىدى. حەيات ئابستاى مەعسومنى جىبارى يەشىندەن ئۇن ئىككى

بەشكەچە ئۇزىنى ئوقىتتى. تۈركچە ئوقۇرعا وە يازارعا ئۆيرەتتى، ئۇزىنى ئوقۇغان عەرەبچە وە فارسچا كىتابلاردان دا بىر ئاز بىلدىردى. مەعسومنىڭ زور مەدرەسەگە بارىب موللالىقا ئوقۇر واقتى جىتتى. حەيات ئابستايعادا بىك زور قايعى توشتى. چۈنكى حەيات ئابستاى ئۇزى مەدرەسەلى ئاولدا ئوسكەن فەحرى حەزرەتلەرنىڭ دە مەدرەسەحەللەرنىڭ ئىشتكەن، مەدرەسەدەگى تەرتىبسىزلىكنى بىلگەن ئىدى. حەيات ئابستاى كىبى بالا بىرلەگىنە حووانىب تۇرعان بالىعز بىر حاتىنعا، يۈرەك پاراسى كىبى بالاسىندان ئايىرىلىب تۇرماق بىك ئاور كورىنە ئىدى. يۇمرقا ئىچىندەگى جىبش كىبى مەعسومعا ئاناسىندان ئايىرىلىب، قامچى توتقان، چرايىنى سىقان حەلفەلەر، قازىلار قولىنا تۆشمەك جىڭل شەيلەردەن توگل ئىدى. حەيات ئابستاى قارشىندا مەعسومنى زور مەدرەسەگە ئوزاتماق، دىڭگىز سەفەرىنە جىبەرمەك بىرلە بەرابەر ئىدى. شولاى بولسادا حەيات ئابستاى كوب ئويلاعاندان سوڭ، مەعسومنى ئاتاسى فەحرى حەزرەت قايدا ئوقىغان، شول مەدرەسەگە جىبەرمەكچى بولدى. حەيات ئابستاى، مەعسومعا ئاتاسىنىڭ ئىسكى چاپانىندان بۆزىب، ئۆز قولى بىرلە يەشل بىشمەت، يەشل كامزول تىكدى. توبەتەي سىردى. ئىكى تىيىندەن جىيلعان ئاقچاسىنا ياڭا چىتك، ياڭا كەوش ئالدى. تىكمەك، كومەچ، سومسالار پىشردى. كىچەدەن هەر قايسىنى حەزرلەب ئىرتەگە ئوزاتماقچى بولدى. كىچ بىرلە حەيات ئابستاى مەعسومعە يورن توشەدى. مەعسوم ياتقاندا ئىرتەگە كىچ يورن توشەوچى ئاناسى بولمى، ئۇزى ياڭى باشقا بىر ئادەم بولاچاعىنى ئويلاب ئازعنا جلاب ئالدى. تۈرلى فىكرلەر بىرلە يوقلامىچى ياتدى. تاك ئالدىندان عنا يوقىعا كىتدى.

تاك ئاتدى، مۈكلى تاوش بىرلە قىچقرعان سەعەت كوكنسىنىڭ تاوشىنا مەعسوم ئويانىدى. شوندان سوڭ مۈكلى عنا تاوش بىرلە ساماواردا ساولارعا كرشدى. چڑ - پڑ ماى تاوشلارى، شلتر، تاتا تاوشلارى، مەچى بالالارىنىڭ مىياو - مىياو دىب ئانالارىنا قىچقرماقلارى، مەعسومنىڭ قايعىنى كوڭللەرىنە ئسەر بىرمەكدەلەر ئىدى.

شەفقەتلى ئاناسىنىڭ جەيگەن ئورنىندان تورىاسى كىلمىچە ياتاق واقتلار ياتدى. سوڭ بىر ئاز عەيرەتكە كىلىب سىكرەب تۇردىدا قولىنا

قوّمهان ئالـب تشقا چقدى. تشـدا ئايق ناستى بلچىراق، كوك يۈزى بۇلتلى قارانمى وه قابعلى بر كۈن ئيدى. مەعسوم تشقا چققاح، حەيوانلار ياننىا باردى، هەر قايسىنى كوزدەن كيچردى. ئالاردا مەعسومنىڭ كوز ئالدىنا كيلـ، باشلارنىڭ ،سوزب، مەعسومعا قاراب: «ساو ،بول، بزنى قالدىرب كيتەسلىڭ» ديگەن كبى مۈڭايىشب تۇرالار ئيدى.

مەعسوم ئۈيگە كردى. ئاشياولق جەيلـكەن، يادنوسلار، چينايافلار قويلعان، قيماقلار حەزرلەنگەن، چەى يانىدا شەيحى مۈئەززين، حەيات ئابستاى حزمەتچى حاتن ئوترعان ئيدى. مەعسومدا چەى يينىغا ،ئوتردى. قارشىسنداعى بارچا نەرسەلەرنى كوزدەن كيچردى. ساموار ،مۈڭلى تاوش برله شاولاب تۇرا. مەجى ئيكى بالاسى برله مۈڭايب قاراب تۇرا. ئاناسى حەيات ئابستاىدا مۈڭايب ئوتىرا. شەيحى مۈئەززين بارماقلارنى يالاب ناماق تـويدىرا، مـەعسوم ئاشار ئاشاماس، ئاناسندان ئايرلاچاعىنى، بلمەگەن هەم كورمەگەن يات ئادەملەر برله تۇراچاعىنى ئويلاب ئوترا ئيدى.

چەى ئچلدى. فاتيحه قلندى، مەجلس تەمام ،بولدى. شولاى بولسادا مەعسومنىڭ قارشىسنداعى نەرسەلەر مەعسومدان ئايرلماقنى تلەميلەر ئيدى.

شەفقەتسز حزمەتچى حاتن هەر قايسن ئايىرب ئالب كيتدى. مەعسوم ئارتلارندان قاراب قالدى. ساماوار ،شلتر، ،شلتر ديەرەك ئيسەنلەشدى. چنايافلاردا چلتر، چلتر ديه ئيسەنلەشدىلەر. مەچنلەرده حزمەتچى حاتن قوعاچ بۇرنلا، بۇرنلا مەعسومعا قاراب كيتدىلەر.

حەيات ئابستاى ،تۇرب ،زور ساندىقنى ئاچدى. ساندىقدان بر زورعنا تۈينچك چعاردى، ،زور تۈينچكنى سوتب ئچندەن يەنه بر كچكنەرەك تۈينچك ئالدى. ،ئول تۈينچك ئچنده ياولق، ياولق ئچنده واق تۈينچكلەر واق تۈينچكلەرنىڭ ئچنده هەر قايسندا تۇرلى، تۇرلى ئاقچالار، قايسندا ئيكى تيينلك، قايسندا ئۈچ تيينلـكلەر قويلعان ئيدى.

،شول داروعا يارارلق ئاقچالارن مەعسومعا كيرەگىنه تۇتارلق، حەزرەت بلەن حەلفەگە ساداقالق، بر نيچه ،سوم ئاقچا ساناب بيردى.

ئاقچا بيرگەندەن ،سوڭ: «بالام! يات ييرلەرگە باراچاقسىڭ، يات كشىلەر بلەن قاتشب برگه تۇراچاقسىڭ، كوب كشىلەر ئاراسندا: ،زور، كچك،

ياخشى، يامان كبك تۆرلىسى بولر، سين ئوزڭدەن ئۇلغلارغا ئيتاعەت كچكلەرگە شەفقەت وە مەرحەمەت، ئوزڭ بلەتيڭدەشلەرگە ئۇلفەت وە دوسلق قل! هەر كمگە فەرزەندەش كبى بول! ئۇستازڭنى حۆرمەت ئيت! ئانڭ ئەيتكەن سوزلەرن تۇت! ياخشلار ئيلە قاتنشرغا، ئالار كبى بولرغا، يامانلاردان ساقلانرغا، مۇمكين قەدەر ئالاردان قاچارغا تىرش! هيچ كم بلەن ئچقرشما كشى حالن تيكشرمە! ئوزڭدەن باشقانى بلمە! ساباغڭنى ئوقى! ئوين كۆلكى بلەن واقتنى ئوتكەرمە! ئاقچاڭنى ئورنسز يېرلەرگە بىرمە! كشى نەرسەسننە قول تيبرمە! كييملەرڭنى ساقلا! ساو وە سەلامەت بارب جيتسەڭز، ئول مەدرەسەدە كورشى ئاول شەريف موللانڭ بالالارى حەميت بلە وەليت بولر، شەريف موللا ئوزى بزگەكيلە تۇرغان ئادەم، حەميتدە ئاناسى بلەن بزگە كيلگەنى بار. مەدرەسەگە بارغاچ ئالارنى سوراب ئالار يانننا كررسڭ. ئەگەردە مۇمكين بولسا ئالار بلەن ئورنداش بولرسڭ، چۆنكى ئالار برنيچە يل تۇرغان، مەدرەسە حالن بلگەن، سيڭادا بەلكى باردەملەرى تييەر» شول سوزلەرنى ئەيتب وەعەز نەسيحەت قيلدى.

مەدرەسەگە باراچاق نەرسەلەر بارچاسى داچەب بتدى. مەعسوم كوردى كى نەوبەت مەعسومغا ييتدى، شوندان سوڭ سەعەتنڭ كوكسى قايغۇلى تاوش بلەن واقتنى بلدردى. مەعسوم بلەن ئيسەنلەشب كرب كيتدى. مەعسومنڭدە ئۇيدە تۇرودان ئۇميتى بتدى، ئاناسى بلەن كورشب، دۇعا قلب كرپكلەرى چلانب، چەب ئارباغا ئوتردى.

كوك ئالاشادا ئايانچ مەعسومنى سۆيكلى ئاناسندان ئايرغا ئوكايسزلانب بر ئاز واقت توقتاب تۇردى. شەفقەتسز شەيحى چبرقى بلەن قابرغا بويننا سزدى. حەيوان چاراسز بولاراق بيچارا مەعسومنى ئاناسندان ئايرب ئالب كيتدى.

شەيحى كوك ئالاشانى چبرقلاب يۆگرتە، ئاربا تەگەرمەچلەرى قازندلارغا تۈشب سيكرب، سيكرب كيتە. مەعسوم ئيسەكيلەچەك كۆنلەرنى فيكر ئيتە. ئانا تەربييەسندەن چەب، يات ييرگە بارب، يات ئادەملەر بلەن تۇرونى ئويلاب قايغرا، مەدرەسەنڭ پۆچماغى، بو دۇنيانڭ ئۇجماغى ديگەن سوزنى ئويلاب، ياخشى ئورن بولسا كيرەك ديب كوڭلن يوواتا ئيدى.

كۆن ئورتاسندا بر ئاولغا كرب ئات ئاشاتب چقدىلار. كيچ برلە ئاخشامدان ,سوڭ مەدرەسەلىك ئاولغا ييتدىلەر. مەدرەسەگە كرمەي، ,شول ئاولدا زاريف ئاغايغا كرب قوندىلار. يەستودەن ,سوڭ مەعسوم يۇقلارغا ياتدى. تۆرلۈك فيكرلەر برلەن يۇقى ئۆلميچا تاڭ ئاتدندا ئۇيقۇغا كيتب ئويانىدى. بات ييردە بولدىغىنىنى، ئاناسندان ئايرلدىغىنىنى خەترلەب جلادى. ,سوڭ ,تۇرب تشقا چقب تاھارەت ئالب ناماز ئوقىدى.

نامازدان ,سوڭ شەيخى، زاريف ئاغاي، مەعسوم برگە ,ئوتىرب چەي ئچدىلەر. چەيدەن ,سوڭ مەعسوم برلە شەيخى مەدرەسەگە كيتدىلەر. مەدرەسەدە خەميت برلە ۋەليتنىڭ سۇراب ئالار بانىڭ كردىلەر. ئالاردا يافداش ديب قارشى ئالدىلار. ئوزلەرنىڭ ئورنداش، هەم قازانداش قلماقچى بولدىلار. مەعسومنىڭ ئۈست باشى پاخشى هەم پاكيزە بولدىغىنىنى كورب، بر باي موللانىڭ بالاسى، ,مۇنىڭ ئارقاسندا بر ئاز سيلانىرغا بولاديب ئويلادىلار. مەعسوم شەيخى برلە حەزرەتكە بارب، ساداقاسىنى بيرب حەزرەت برلە كورشدى. حەزرەتدە خەميتلەر برلە ئورنداش بولرغا، شەفيعوللا خەلفەدەن ئوقرغا قوشدى.

شەفيعوللا: مەدرەسەدەن مەدرەسەگە يۇرگەن، كوب مەدرەسەلەر كورگەن، ئاخردا ,بو مەدرەسەگە كيلگەن. حەزرەتكە خزمەت ئيتەرەك نادان بولسادا، خەلفە ئيسمنى بيرلگەن. كوب شەكردلەرنىڭ يەش واقتلارىنى جيلگە جيبەرگەن ئيدى، شەفيعوللا خەلفە خاتن وە ,يۇرت برلە ,تۇرر. كۆندە بر مەرتەبە مەدرەسەگە كرر، شاكردلەرنە دەرس بيرر. نيچك توغرى كيلسە شولاي ئوتەر، هەر ئابدا بر جۇمعا ساباقسز كۆنلەردە ,بوار ئيدى. دەرس ئاراسندا ,مۇدەررىسلەر حيكايەتنىڭ ئيشانلار كەرامەتنىڭ سۆيلەر، سەباق ئوقتمىغا فاتيحەسز ,بولب، دەرەجەسز قالغان عالىملەرنىڭ ريۋايەت ئيتەر، كۆزلەرنە تۈكرەك سۇرتر. يا كى كۆچەنب يەش چغارر، يغلار، ,شونىڭ ئيلە دەرسنىڭ تەمام ئيتەر ئيدى. شەفيعوللا خەلفە شاكردلەرنىڭ ئافترلىق برلە ئوقتر، هيچدە ئاڭلادرماس واقتى ييتكەچ توقتاتبدا تۇرماس، حاشيە ئوقتماس، مونازارە قلدرماس ئيدى. چۇنكى شەفيعوللا خەلفە پروگرامدا دەرس ئۆلشدرو بر فەننى تەمام ئيتكەچ، ئيككىنچى فەنگە كوچرودەن

عيبارەت توگلدر. بەلكى شاكردنڭ بەشىنە، ياكى بويىنىدا قاراب يورتىلر. برلك رقمنڭ ،سول ياعىنا ئيكى ،سيفر قويىلردا، حيسابدان حەبەرسز ئادەملەرگە يوزلك ديب كورسەتر. مەسەلەن، شاكرد قارارعا يەتش بولسا سارف نەحو تيرەسندە، تيە ساحراسندا ئاداشقان يەهوديلەر كبى ئەيلەندۇرر. شاكرد پريزەدان قالسا، ياكى بويىعا ئوسب كيتسە، موللا جامىگە تۆشىرر، مۇحتەسەر ئوقۇتر، ئيساعوچى باشلاتر، عەزابى قەبردەن عەقابيد كوسەتر. فاتيحە برلە تەمام ئادەم ئيشب مەدرەسەدەن چقارر ئيدى. ،شول سەبەبدەن بەعزى ئوتكىنىرەك شاكردلەرى، باشقا حەلفەلەرنڭ دەرسلەرىنى تڭلاب ئوستازلارىنڭ حەبلەسىنە تۆشىرلەر ئيدى. شەفيعوللا حەلفەنڭ حاشييە ئوقودان، مۇبازارادان تيماقىدا باشقا بر سەبەبدەن توگل، بەلكى ئوزىنىڭ ئارتىنا تۆشەرلەر ديب قورقاندان ئيدى.

شەيحى مۇئەززين قايتب كيتدى. مەعسوم مەدرەسەدە قالدى. حەميت هەم وەليت برلە ئورنداش هەم قازانداش ،بولدى. حەميد ئبلە وەليت ئيكى حەيوان ئيسەلەردە ئارالارندا ئايىرملق كوب ئيدى، حەميت ،يورت حەيوانى، بر سعر كبى زارارسز بولدىغى حالدە، وەليت دەتەمام ،مۇنڭ كيرىسى. عايەتدە زارارلى يرتقچ بر حەيوان ئيدى. حەيات ئابستاى كبى بر شەفقەتلى ئابادان ئايرىلب، وەليت كبى بر يرتقچقا يولداش بولماق، مەعسوم ئۈچن بەختسزلك دييلسەدە توعرى ئيدى.

مەعسوم شەفيعوللادان دەرس باشلادى. دەرس توعرىسندا ئاورلق كورمەدى. ئورنداشلار برادە بر جۇمەكەچە بيك ياحشى قوناق كبى ئوتكەردى. وەليت ئاش پشىرر، ساماوار قويب كرتر، مەعسوم قوناق، حەميت ئاعا ،بولر؛ چەى يانندا ياحشى ئاشلار حەزرلەنر، حەميت سعر كبى، وەليد بورى كبى مەعسومنڭ ئۆيدەن كيلگەن ئاشلارىنى ئاشار مەعسوم ئيسە چبش كبى چوپلەنب قالر ئيدى. مەعسومنڭ ئۆيدەن كيلگەن ياحشى ئاشلارى بتدى. ئارش ئيكمەگىندە نەوبەت جيتدى، مەعسومنڭ دەفتەرى كيتدى. وەليدە مەعسومنى حزمەتكە جيكدى، وەليت مەعسومدەن ،سو كيترتر، ساماوار قويدىرر، ئاش پشرتر، مەعسومنڭ عۇمرندە بر مەرتەبە كورمەگەن ئشنى بولدىعندان بيك مەشەقەت كورر ئيدى.

ۋەلىي ئەۋۋەل مەئسۇمدەن كۆلەر، سوڭرا ئۇرۇشۇر. بىر ئاز بولۇشۇر، ئاچچىقى كېلسە سوقار، مەئسۇمنىڭ نەزىك تابىئەتى كۆتەرمەس، چىدامايىنچا يىغلار ئىدى.

مەئسۇم، بەش كۈيچەك مەشەققەتلەر كۆرۈر، ئاناسىنى ئىسكە تۈشۈرۈر، ئۆيدەگى راھەتلەرنى ھەتىرىنە كېتىرۈر. بۇ دۇنيانىڭ ئۇجماخى، دېيىلمىش مەدرەسە جەھەننەم كىبى كۆرۈنۈر ئىدى. كۈندەن كۈنگە شاگىردلەر كوبەيىر، ئورۇنلار تارايىر، مەئسۇمغادا تۇرمۇشلار ئاۋرايىر، يۈزى سارغايىر، موينى قارايىر، بېشمەتى مايلانىر. قايغۇ ۋە ھەسرەتدەن باشى ئەيلەنىر ئىدى. شاگىردلەر ئارتدى. مەدرەسەلەر تولدى. مەئسۇم ئۈچۈن مەدرەسەدە تۇرمۇشلارى بىكلە ئاۋۇر بولدى. چۈنكى شەرىف بىرلە ئارىفدا كېلدى. ئالار ئىسە حۇلقدا ۋەلىيدەن كەم تۈگىل، بەلكى ئارتۇق ئىدىلەر. ئالار ئاش پىشىرگەندە، ساماۋار قويغاندا مەئسۇمغا زىيان ئىتدىرۈرلەر. مەئسۇمنىڭ سۇۋۇنى سالۇرلار، كۆمۈرنى ئالۇرلار، ئاش پىشىرگەندە قازاننى ئورنىدان ئالىب چېتكە قويارلار، قارشى بىر سۆز ئەيتسە، تۈتەب قىنارلار، قازىغا كىرسە بىرى بىرىنە شاھىد بولىب مەئسۇمنى ئەيبلى ئىتەرلەر ئىدى.

بۇ حۇسۇسدا ۋەلىينىڭ بىر ئازغىنا ياردەمى تىيەر. مەئسۇمغا بولۇشۇر. ۋە شەرىفلەر ئارىفلەر بىرلە سوگۈشۈر. قولىنا يەتكۈ تۇتەب، قارشى تۇرىب سوغۇشۇر. ئوساللىغى بىرلە ئالارنى يېڭەر، مەئسۇمنىدە قول كىبى بىلەر. ئوزى كىبى بولۇرغا ئۈگەت ۋە نەسىھەت ئىتەر ئىدى.

ۋەلىينىڭ بۇ تارافدان فايداسى بولسادا، ئىككىنچى تارافدان مەئسۇمنىڭ جاننىنى تىنىدىرماس كىيىملەرىنى ياخشى ئورنىغا قويدىرماس، ئاياق ئاستىنابەرۈر. شۇل سەبەبدەن مەئسۇمنىڭ كىيىملەرى ئاياق ئاستىندا ئاۋناب قالۇر، بەئزىسى بۈتۈنلەي يوغالۇر ئىدى. مەئسۇمنىڭ كۈندەلىك بېشمەتى يىرتىلانىب كىيەرگە يارامسىز بولدى. ئىسكى كەۋش يوغالدى، ئىسكى چېتىكدە ناچارلاندى. ياڭا بېشمەت، ياڭا چېتىك، كەۋشلەرنى كىيىب خىزمەت ئىتە باشلادى. تۇرا - بارا ئول كىيىملەردە ناچارلاندى. چېتىكلەرنىڭ ئاۋزلارى ئاچىلدى، كەۋشلەرنىڭ ئورنلارى ئۈزۈلدى، ياڭا بېشمەت مايلانىب قالدى. ئوزىدە بېشمەتدەن كىم

بولمادى. كومرچى ياخود تىمرچى قىيافەتىنە كردى. ۋەلىدنار افەندان مەعسومغا تىمرچى دىب ئىسم بىرلدى. شەرىفلەر، عارىفلار ئارقىلى بۈتن مەدرەسەگە تارالدى. مەعسوم ئىسمى تەمام ئۇنتلدى.

حەيات ئابستاي بر ئاي ئۆتكەچ، مەعسوم تۇرا تۇرغان ئاولغا باردى. ئاولغا جىتكەچ ئورامدا مەدرەسە قاپقاسى ئۆبندە ئاتنى توقتاتب، مەعسومنى چاقرب چىقارب ئوزى ئىلە قوناقغا ئالب بارماقچى بولدى. مەدرەسە قاپقاسى ئۆبندە قوۋۇشب ئويناب يۈرۈچى شاكرد مالايلاردان مەعسومنى سوۋرادى، ئالار بلمەدى، باشقالاردان سوۋراغاچ باشقالاردا بلمەدى. شول ئارادا شەرىف برلە عارىف چقدى. ئالاردان سوۋراغاچ ئالار بر برىنە قاراشب: «تىمرچى ئاناسى بولرغا كىرەك، ئانىڭ ئىسمى مەعسومدر» دىب سوۋيلەشدىلەر. شوندان سوڭ شەرىف: «تىمرچى! تىمرچى! سىنى بر خاتن چاقرا» دىب قچقرا، قچقرا كرب كىتدى. حەيات ئابستاي مۇنى ئىشتب، بر ئاغاردى، بر قزاردى، خزمەتچى خاتنغا ئىشتمەسن دىب تۇرا ئىدى.

بر ئاز واقتدان سوڭ مەعسوم چقدى: يۈزى سارغايغان، موينى قارايغان، بىشمەت مايلانغان. بەعزى يىرلەرى يانغان، چىتكنىڭ ئاوزى ئاچلغان، كەوشلەرنىڭ ئورتلارى ئۆزلگەن، قنغر باسلمان، ئوزى دە تلەنچى مالاي قىيافەتىنە كرگەن ئىدى. مەعسوم ئاناسى برلە يغلاب كورشدى. ئاناسى دا مەعسومنىڭ حالىنى كورب بىك ئايادى. لاكين ئوزىنە ئەيتمەدى. باشقالارغادا بلدرمەدى. چىتكە چاقرب: «بر ئاز يوونب، كشندەن ئالب بولسادا ياخشراق كىيم كىيىنب، مىنم يانمغا بار» دىب تاقرن عنا قولاغنا ئەيتدى، ئوزى ئارباغا ئوترب كىتدى.

مەعسوم بر ئاز يووندى. ساباقداشلارندان ياخشراق كىيملەر ئالب كىيلدى، ئاناسى يانىنا باردى، حەيات ئابستاي مەعسومنىڭ حالىنى سوۋراشدى، كىترگەن نەرسەلەرنى بىردى، مەعسوم نەرسەلەرنى زارىف ئاغايلارغا ئىلتە قويدى، كىچ برلە حەيات ئابستاي قايدا قوناقدا بولسا، شوندا قوندى، ئىرتە تۇرغاچ حەيات ئابستاي قايتب كىتدى. مەعسومغا چىتك كەوش تۈزەتدىرگە ئاقچا بىرب قالدردى، بازارچىلار ئارتندان بىشمەت يىبەرمەكچى بولدى. ئون بىش كوندەن سوڭ قوناقغا قايترغا قوشدى. مەعسوم مەدرەسەگە قايتدى.

وەليددە مەعسومنى ئاچيق چراى برلە قارشى ئالدى. چۈنكى مەعسومنىڭ قولندا ئاز تۈينچەك بار ئيدى. مەعسوم چيپتەك كەوشلەرنى تۈزەتدى. برجۇمعادان سوڭ بازارچىلار ئارتندان بيشمەت وە باشقا نەرسەلەردە كيلدى.

مەعسوم ئەووەلگى حزمەتلەرنى كوندۈرر، حەميد بيرر، وەليد قاراب يۈرر. جەفاسى ئەووەلگى جەفا، حەفاسىدا شولوق حەفا، شولاى بولسادا مەعسوم بر ئاز چنقدى. قازى قامچىسىدا بر ئيكى مەرتەبە ئارقاسىغا تۈشدى. دۈنيا ئۈجماحىنىڭ بيمشلەرندەن هەر تۈرلۈسىنى تاتدى.

بر واقتدا مەعسومنى ئۈيلەرىنە ئالرغا كيلدىلەر. ئۈيگە قايتام ديب پيك قووانىدى. قووانىچى زور بولسادا بر ئاز قايغۇلى بولدى، چۈنكى شول واقتداغنا بورگى ئيلە كەوشلەرى يوغالب، بوركسز، كەوشسز ئۈيگە قايتب كيرگەبيكدە ئۇڭغايسز ئيدى. نى ئيشلەسن، بيچارا مەعسوم تلەسەتلەمەسەدە، بر ساباقداشندان ئيسكى گنە بورك ئالب كيدى، كەوشسز چيتكدەن گنە قايترغا چقدى. مەعسوم ئاولنڭ ئۈچىنغا يتكەچ ئاولنى چققاندا، مەدرەسەگە ئالرغا كيلميلەرمى، ديب ئارتنا بۇرلب قارادى، ئاولنى بر ئاز چەب كيتكەچ، يەنە بۇرلب قارادى، ئارتندان كيلب، يەنە مەدرەسەگە ئالب كيتەرلەر كبى تۈيلا ئيدى.

شوندان سوڭ بر ئاز بارغاچ ئاول كورنمى باشلادى، مەعسومدا بر ئۈزن سولش ئالغاندان سوڭ قۈتلدم، ديب كوڭلى راحەتلەنب كيتدى. كوب كۈنلەردەن بيرلى يانب تۇرغان حەسرەت ئۈتى، سالقن هاوا برلە ئاقرن، ئاقرن سونەر، هاواغا تارالب كيتەر، مەعسومدە ئۈزنى باشقا بر دۈنيادا ديب گومان ئيتەر ئيدى.

مەعسوم ئيكندى واقتندا ئۈيلەرىنە يتدى، حەبسدەن قۈتلغان كبى ئيركنلەب كيتدى، ئاحشامدان سوڭ ئاتاسى ئيلە ئۈترب بيك راحەتلەنب چەى ئيچدى، چەيدەن سوڭ ئاش كيلدى. مەعسومدە عۆمردە ئاش كورمەگەن كبى لەززەت برلە ئاشارغا كرشدى. ئاش تەمام بولدى. فاتيحە قلندى، فاتيحەدان سوڭ بر ئازغنا ياسدققا ياتب تۇردى. يەستودەن سوڭ مونچاغا باردى. بيك ياحشىلاب سابن برلە يووندى. مەدرەسە توزانندان

حاسىل بولغان قابىغىنى ساللى. تەنلەرى يېگىلەپ قالدى. مونچادان قايتقاچ يەنەدە ئاناسى برلە چەي ئچدى، چەيدەن سوڭ ئاناسى جەيگەن ئورنغا ياتىپ، بۇتۇن تەنلەرى راحەتلەنىپ يۇقۇغا كىتدى. تۇشىدە مەدرەسەنى كورىپ بر ئاز قورقدى ئيسەدە، ئويانغاچ ئۆيدەلىگىنى بلىپ قورقوسى بىتدى. بر جۇمعە قوناق بولغاندان سوڭ، حەيات ئابستاي مەعسومغا قشلق كيىملەر حەزرلەدى. ياحشى ئاشلار پشردى. قش كۆنلەرندە، كۆن ساين زاريف ئاغايلارغا يۇرو مەشەققەت بولر، دىپ مەدرەسە باشندا ئازق قويارغا بيكلى ساندق، ئاياق كيىمى قويار ئۈچون بيكلەنە تۇرغان كچك ئشكاف ياساندى. بر كۆن ئېرتە برلە، تاغى نيندەيىن مەشەققەتلەر كورر ئيكەن بالام، دىيەرەك يەشلى كوزلەر ئيلە مەعسومنى مەدرەسەگە ئۇزاتدى. مەعسومدە يەشلى كوزلەر، قايغىلى كوڭللەر ئيلە ئاناسندان ئايرلدى. يولدا بارغاندا، ئانا شەفقەتىنى، مەدرەسە مەشەققەتىنى ئويلار، تۆتنسزگنە يانغان ئوت كبى يۇرەگى يانا، يول بويلارنى تاماشا ئيتەرەك كوڭلىنى باسار ئيدى.

بر واقتدا مەدرەسەلى ئاولنڭ مانارەسى كورندى. مەعسومنڭ يۇرەگىنە گويە ئوت قابندى. ياحشىغنا سۆيلەپ بارغاندا، سوزنى بولىپ توقتاپ قالدى. يەنە بر ئۆزن سولش ئالدى. لاكين بو سولش ئوت يالقنى كبى ياندرر، بېزگەك زەحمەتى كبى بۆتن تەننى قالتراتر ئيدى.

ئاواغا جيتكەچ توغرى زاريف ئاغاى يۇرتىنا كردىلەر. مەعسوم بر كۆن بولسادا تىچ يوليم، دىپ ئول كيچ زاريف ئاغايلاردا قوندى. ئېرتە تۇرغاچ مەدرەسەگە باردى. مەعسومنڭ مەدرەسەدە نى ئيشلەتەسى، نى كورەسى مەعلومدر. مەدرەسە قابقاسندا شەريف ئيلە عاريف ئۈچرەپ: «تيمرچى كيلە تيمرچى!» دىپ قىقرغان تاوشلارنى ئيشتىپ، كوزنى ئالارتىپ وەليدە كيلىپ [illegible]دە گويە حەبس خانەگە قابول ئيتلدى. مەعسوم حەيات ئابستاي [illegible] ياحشى ئازقلارنى ساندققا بيكلەپ، مەدرەسە باشنا قويدى. ئاياق [illegible]چن ئيشك تۆبندە، كچك ئشكاف قاداقلادى. ئاياق كيىملەرنى [illegible]لەر، كوڭلى تنچلار ئيدى. مەعسوم ئەووەلگى حزمەتلەرنى كوندە [illegible]ىن، ئاقشن مەدرەسە ئشلەرىنە ئۆيرەنر، ئشلەودەن

قورقماس، ئارتۇق قايغۇرماس ئىدى. ھاي! بۇ ۋاپاسىز دۇنيا، بىر ياقتىن تۈزەلسە، ئىككىنچى ياقتىن بۇزۇلۇر بىر ياقتىن قايغۇ بىتسە، ئىككىنچى ياقتىن قايغۇ چىقا. بىر كۈن مەئسۇم چەي يانىدا بەزى نەرسەلەر تۈشۈرمەكچى بولۇپ مەدرەسە تۈۋەسىنە مىندى. ساندۇقنى ئاچىپ جىللەر ئىسدىلگەننى كوردى. ھەمىد ئىيە ۋەلىد تىللەرىنى ئالاپ كۈتۈپ تۇرغاندا مەئسۇم بوش كېلدى. مەئسۇم ئالارغا سۆيلەدى. ئالارنىڭ كېڭەشلەرى، مەسلىھەت كورۇۋلەرى سەبەبلى قازىغا كىردى. ئىش تەكشۈرۈلدى. شەرىف ئىلە عارىفنىڭ جىنايەتى مۇسبەت بولۇپ قازى تاراپىدان ئالارغا جەزا بېرىلدى.

بۇ ۋاقىئەدان سوڭ، شەرىف ئىلە عارىف مەئسۇمغا ئىككى دۈشمان بولدىلار. قوللارىدان كېلگەنچى ئەزا ۋە جەفا قىلدىلار، بىر كۈن شەرىف، مەئسۇمنىڭ ئىشكاف ئورنىنى ئوزىنىكى دېيە دەئۋا قىلىپ، ئىشكافنى ۋاتدى. كەۋشلەرىنى ئاياق ئاستىنا ئاتدى. شول ئورنغا ئىشكاف ياسادى. مەئسۇمنىڭ ئاياق كىيىملەرى بىر نېچە كۈن ئاياق ئاستىدا يۈرۈپ يوغالدى، چىتىلگەن يۈرۈرگە ئىش قالدى. عارىفدا مەئسۇمنىڭ ھەياسىنا توقۇناچاق بىر سوز چاردى. شول سوزنى حالق ئالدىدا ئەيتىپ مەئسۇمنى ئۇيالتىر، يۈزىنى قزارتىر، مەئسۇم بىچارا باكادان قازىغا كىرگەدە قورقار. ئاقىتىسىز بولۇپ ئاۋلاققا چىقىپ يىغلار ئىدى. ۋەلىد ئىيە: «ئىت تالاشىردا، ئىسنەشىر» دېگەن كىبى ئەۋۋەلگىنچە ئالار ئىلە دوست بولۇپ يۈرۈر. بىر كەلەشىپ مەئسۇمدان كۈلەر. ئاۋلاقدا مەئسۇمنىدا ئوزلەرى كىبى بولۇرغا، سوغىشىرغا، قچقىرىشىرغا ئۆيرەتىر ئىدى.

بىچارا مەئسۇم چوللىكدە قالغان گۈل كىبى بولۇپ قۇرۇدى. قۇرى سۆيەككىنە قالدى. بىر كۈن ئاش پىشىرگەندە سالقىن تىيىپ سىرحاولادى، مەئسۇم سىرحاو بولۇپ بىر جۇمعا ياتدى. حالىنى بىلدىرىپ ئاناسىنا حات يازدى. بىر كۈن شەيحى مۇتەززىن مەئسۇمنى ئالۇرغا كېلدى. مەئسۇم بارچا نەرسەلەرىن ئۆيگە ئالىپ كېتدى. نىيەتى بۇ يىل مەدرەسەگە كېلمەسكە ئىدى. چۈنكى (مەدرەسەنىڭ پۇچماعى بۇ دۇنيانىڭ ئۇچماعى) دېگەن سوزنىڭ بۇ مەدرەسەلەرگە تورى كېلمەدىكىنى ئاڭلامىش. بۇ مەدرەسەنى دۇنيا جەھەننەمى دېيىپ ئىنانمىش ئىدى. شولاي بولسادا ئۆيدە تۇرىپ سەلەمەتلىنگەچ، ئوگىت ۋە نەسىحەت ئىيتىپ، ھەيات ئابىستاي مەئسۇمنى يەنە مەدرەسەگە ئوزاتدى.

ئاپريل كيلدى، يۇز كيتدى، قار يتدى، جير كيبدى. يلنڭ ئيلك دەرتلى ئايلارى هەر نەرسە ترنلب باش كوتەرەچەك زامانلارى كيلدى. دۇنيادا قش كۇنلەرىنە قاراعاندا باشقا بر دۇنيا بولدى. دۇنيانڭ ئوزگەرمە ئيلە بەرابەر مەعسومدە ئوزگەردى. ئولدا دۇشمان بولعان وەليد، شەريف، عاريفلەر بلەن قولعا قول تۇتنب، مەدرەسە تيرە قوشب يۇرر. قچقرب كۇلەر. ئاوزنى كيلسە شونى سۇيلەر، ئوزندەن كچكنەلەرنى سوعار، ئوزندەن زورلارعا قارشر ئيدى.

مەدرەسەدەن قايچان قۇتنلرمن، ديب يۇرگەن مەعسوم «ماى ئايندادا يۇرر ئيدم» ديب ئاناسنا حات يازعان. ئاناسىدا مەعسومنڭ مەدرەسەگە كوڭل ئوترتوونعا بيـ ـ قووانعان. رۇحسەت ديب حات يازعان، يورنى حاتا قلعان ئيدى. مەعسوم سرحاولانب ئويگە قايتقان واقتدا ياڭادان مەدرەسەگە بارماسقا ئويلادى. لاكين حەيات ئابستاى ئيرك بيرمەدى. تۇرلۇچە ياحشى سوزلەر بلەن ئوگتلەب يەنە مەدرەسەگە حيبەردى. شوندان سوڭ مەعسوم ئاناسنڭ فيكرنى ئاڭلادى. مەدرەسەدەن قۇتلماق ئۇميدنى قلمادى. مەدرەسەدە يۇرونى موينىنا ئالدى. نيچك بولسادا مەدرەسەگە كوڭل قويارعا، شونداعى ئادەملەر كبى بولرعا، ئيركەلكنى تاشلارعا، عەرسزلككە ئويرەنرگە (كمنڭ چاناسنا ئوترساڭ، شونڭ جرن جرلا) ديگەن قاعيدە بلەن عەمەل قلرعا، ئوزنچە ترنشب ئوقرعا ئادەم بولرعا ئويلادى. مەعسوم مەدرەسەدە يۇرر، مەدرەسە عادەتلەرنە ئويرەنر. شەريف عاريفلەر بلەن برگە يۇرر. ئالارنڭ سابرانييەلارندادا بولر. ئالاربلەن برگە ئش قلر. ساف ديماعى بزلر. كوڭلى قارالر، وجدانى يوعالر، شول ئشلەرنە ئوزى قووانر ئيدى. بر واقتدا مەعسومنڭ قوناق ئويى (كۋارتيرى) زاريف ئاعايلار قوناققا كيتب، ئويلەرى ئاولاق قالدى. زاريفنڭ ئولى سابيت مەعسومنى ئاولاق ئويگە چاقردى. بر نيچە يولداشلاردا ئالب كيلرگە قوشدى. مەعسومدە وەليد، شەريف، عاريفنى ئالب باردى. ئالار يەش بولب تۇرلى ئوينلار كورسەتدىلەر. كەعەزگە چۇناب تۇتنلەر چيكدىلەر هەر بر ناچار عادەتلەرنى بگنلكدەن حيساب ئيتب ماقتاب سۇيلەشدىلەر. «مەدرەسەدە حەلفەلەر، قايسى تەمەكى چيگە، قايسى واق سالا، قايسى... قايسى...» ديب سۇيلەدىلەر. تۇن بوينچا

يۇقلامى قۇتۇرب چقدىلار. تاڭ ئالدندا يۇقلارغا ياندىلار. ئېرته تۇرب
چەى ئچكەندەن سوڭ مەدرەسەگە قايتدىلار.

شول واقيعەدەن سوڭ مەعسوم ئالار بلەن دوسلاندى، وەليدنىڭدە كوڭلى
خوشلاندى. مەعسومدە بو واقتلاردا بر ئاز باشقاردى: كيينب، ياسانب
نازلانبقنا يۇرى باشلادى. وەليدە مەعسومنىڭ قەدرن بلر، يۇمش قوشقاندا
يۇمشاق سۆز بلەن گنه بۇيۇرر. ئاور ئشلەردە ئوزى بولۇشر. مەعسوم ئۆچن
باشقالار بلەن سوغشر ئيدى. مەعسوم شول رەوشدە قشنى ئوتكەرب
جەيگە چقدى. ماى ئايىنى مەدرەسەدە ئوتكەردى. يولداشلارى: وەليد،
شەريف، عاريف بولدى. ئالاردان بايتاق دەرس ئالدى: تەمام وەليد بولرغا
ئازغنا قالدى. ئييون باشندا ئۆيلەرىنە قايتدى. مەعسوم ئۆيگە قايتقاچ، بر
جۇمعاغا قەدەر ئۆيدە يەم تابمادى. يولداشلارىنى ساغندى. يالغز بولغاچ
ئويندادا قزق يوق. موژيك بالالارى بلەن ئويناررغا حەيات ئابستاى جيبەرمى
ئيدى. حەيات ئابستاى، كيتاب قارا ديگەچ، مەعسومدە بوز يگت، جان،
زۇهرە، مەعشوق نامە كيتابلارن ئوقرغا كرشدى.

ئالارنى ئوقب چققاچ، شەيخى مۇئەززيفدەن سەيد بەتتال، فان قەلعەسى،
كيتابلارىنى كيتردى. مەدرەسەدە واقتدا شەريفلەردەن ئيشتب بلگەن ئيدى.
مەعسومنىڭ ئاتاسندان قالغان تۈرلى حيكايەلەر، ئەدەبى وە ميللى رومانلار
ءەزيته وە ژورناللار كوب بولسادا، مەعسوم ئالارنى قولنا تۇتماس. ئالاردان
لەززەت ئالماس هەم سۆيمەس. حەيات ئابستاى نى قەدەر ئوگت وە نەسيحەت
قلسادا ئانىڭ سوزىنى تڭلاماس ئيدى.

حەيات ئابستاى سۆيكلى مەعسومندەن بەعزى يامان حۇلقلار، وە قار-
شىلقلار باشقاچا ئوزگەرولەر سيزسەدە سەبەبىنى بلمەس. قش كۆنلەرندە
سرحاوندان سوڭ شولاى سولب بۇزۇلب قالدى ديبە گۇمان قلر ئيدى.

چقلاب ئويلاغاندا، ميللەت حاديمەلەرى تەربييە ئيتىلە تۇرغان، مەدرەسە
دينىلەن دۇنيا ئۇجماحى، ديب ئيسم بيرلگەن باقچادان ئالنغان ييمشلەر،
ميللەت رەئيسلەرى، باشلارى بولاچاق ئادەملەر ئيلە ئولتردائش بولودان
حاسيل بولغان كورنشلەر ئيدى. جەى ئوتدى، كۆز ئايلارى كردى. مەد-
رەسەگە بارر واقتلار جيتدى. مەعسومنىڭدە كوڭلىنە قايغى توشدى. چۈنكى،

بو ۋاقتىدا مەعسومنىڭ تابىعەتى سافلانعان، دىماعى پاكلانعان، مەدرەسەدەكى يولداشلارى، ۋەلىد شەرىفلەرنىڭ دوستلقلارى ئۇنتلعان، دۇشمانلقلارى ئيسە حەترده قالعان ئىدى. بوزىگىت كىتابلارنى ئوقۇب تويعان، ئاتاسندان قالعان كىتابلارنىدا ئوقۇعان، كوڭلى بىر ئاز ئويانعان، ئىنسانىيەتىدە ئەۋۋەلكى حالىنە قايتقان ئىدى.

حەيات ئابستاى كىرەك نەرسەلەرنى حەزرلەب «قولىڭدان كېلگەن قەدەر زورلار ئاراسىنا كىرگە، ياحشىلار ئىلە قاتنىشىرعا، يامانلاردان قاچارعا تىرش!» دىيەرەك ئوگت وە نەسىحەت قلب مەعسومنى يەنە مەدرەسەگە ئۇزاتدى.

مەعسوم مەدرەسەگە باردى، بو يلدا ۋەلىد، حەمىد، شەرىفلەردەن ئايرلرعا توعرى كېلدى، چۈنكى شەفىعوللا حەلفەنىڭ شاكردلەرندەن بەعزىلارى باشقا ئۆيگە چقدىلار. مەعسومدە ئالار ئىلە بىرگە چقدى. باشقا ئادەملەر بىرلە ئورنداش بولدى. ۋەلىدلەردەن ئايرلعانلىعندان بىك قوواندى. چۈنكى بو ئۆيدە مەدرەسەنىڭ حۆرمەتلى ئادەملەرندەن، جيهانشا قازى ئىلە حەزرەتنىڭ ئىكى مەحدوملەرىدە بولىنر. وە بۇلار ئىلە بۇتۈن مەدرەسە حالقنا ئىفتىحار ئىتەلر ئىدى. مەعسومنىڭ قوانرعا حاقىدا بار، چۈنكى بو ئۆيدە تۇرعاندا مەدرەسەنىڭ ياحشى ئادەملەرى ئىلە مۇناسەبەت حاسىل ئىتەرگە، ئاناسىنىڭ وەسيەتلەرىنى جىرىنە كىتىرىرگە مۆمكىن ئىدى. مەحدوملەر ئىككىسى ئىكى ئابستايدان بولب، ئىككىسىدە ئون سىگز يەشلەرندە، بىرىنىڭ ئىسمى ئەمىرجان ئىككنچىسىنىڭ ئىسمى سۇلتان مۇراد ئىسەدە حالق تلندە ئەمىر سۇلتان دىيب يۇرىيلەر ئىدى. بو ئىكى مەحدومنىڭ هەر نەرسەگە ئىستىعداد وە قابىلىيەتلەرى ئىلە بەرابەر، قىرائەتكە بارابىز دىيەرەك سەياحەتكە كىتب، قازان، سمبر، سامار كبى شەهەرلەرنى كورب، زىيارەتگاهلارنى زىيارەت ئىتب، تۇل حاتنلارعا، يەتىم قزلارعا، نەفل سادەقالارنى بىرب، ئىستىعداد وە قابىلىيەتلەرى سايەسندە بەعزى نەرسەلەر كەشف ئىتب قايتمشلار ئىدى.

سۇلتان مەحدوم تۈركىيەدە ياكى قرمدا بولماعان بىر ئادەم بولدىعى حالدە، قرم تاتارلەرندان دا ماهىرانە تەمەكى چىگەرگە ئۆگرەنمش، ئۇستازلق دەرەجەسىنى كەسب ئەيلەمش ئىدى. ئەمىرجان مەحدومنىڭ بۇحارادا بولمى، تۇرب، بۇحارا عادەتلەرىنە: ئەفيون قابارعا، واق سالرعا، مەمارەتى مەحدومنىڭ

ئیستیعداد وە قابیلییەتینە بۆیك دەلیل ئیدی. شول سەبەبدەن بو مەدرەسە شاكردلەری ئاراسیندا، ئیكی مەزهەب بولوب: بری سۇلتان مەزهەبی، ئیكینچیسی ئەمیرحان مەزهەبی ئیدی. حۆررییەت وە جەسارەت ساحیبلەری سۇلتان مەزهەبینی ئیحتییار ئەیلەدكلەری كبی مۇرائی وە مۇداهین سالقن سۆفیلار ئەمیرحان مەزهەبینی ئوگرەب شەهادەت نامەئالب، ئانقا مەدرەسەلەرگە كیتب ئەمیرحان مەزهەبینی نەشر ئیتب، كوب مەدرەسەلەردە شایع ئەیلەمشلەر ئیدی. حەمەنشا قازی ئیكی مەخدومگەدە شاكرد بولدیغندان ئیكی مەزهەب برلە عەمەل قلر ئیدی.

مەعسومدا مەخدوملەر برلە مۇناسەبەت حاسیل ئیتدی. وە ئورنداش تۇرمانچا ئاناسینڭ وەسییەتلەرینی یبرینە كیتوردی. یاخشیلار برلە قاتیشدی. ئالار ئیلە ئورنداش هەم چەیدەش بولدی. بو خۇسوسدا مەعسومدا مەشەققەت كورمەدی. توغریسی مەعسوم ئالارغا قارشی تۇرسادا، ئورلەری ئزلەب ئالاچاقلار ئیدی.

بو یل مەعسومنڭ ئشی ئلغا كیتدی. وەلید، شەریف، عربیەلەرگەدە ئیلتیمات بتدی. مەعسومنڭ مەجلسدەسلەری: مەخدوملەر، قاریلار، گەرەی حەلقەلەر بولدی. كیچ برلە شاكردلەر یانقاچ، ساماوار قویدیلار. مەخدوملەرنڭ چۆلانندا، ئورن حەزرلەنر، ئیكی مەخدوم یانلارندا جیهانشا قازیدا بولۇر. مەعسوم چەی یاسار، چەی ئیچیلر، كوكللەر ئاچیلر. قاییلار تارالر. ئەمیرحان مەزهەبیلە عەمەل ئیتیلر. سۇلتان مەزهەبندەن دەرس بیریلر. كوب سوزلەر سۆیلەنر. ئیستانبولغا باریلر. بۇحارا كوریلر. قازانغا كریلر. ئاۋن قزلارندان باشلانب قاران قزلارینا یتیلر. بۇحارا... نلاری... ملارندا زیكر ئیتیلر ئیدی. مەعسومدە یاخشی ئادەملەردەن یادشی سوز ئیشیتر، تۆكلاب ئوتیرب، دۇنیا كورمەگەن بالاغا لەززەتلی توییلر. فیكری بوزیلر، ئیستیعدادی جوییلر. ساف دیماغینا چوب چار، توزان توپراق یوتر ئیدی. مەعسومنڭ یەش عۇمری عالەم خیبالدا ئوتەر. واقتلار، ئیسكەن حیدەك كیچەر. مەدرەسەگە نی ئوچن كیلگەن، كیلەچەك كونلەری ئوچن نیلەر حەزرلەگەن، ئاخری نی بولر، كم بولب مەدرەسەدەن چقار، شونداین نەرسەلەرنی تۇشنمەس، خاترینە كیلمەس، توشندیرەچەك ئادەملەردە كورنمەس ئیدی.

مەعسوم قىش ئايلارىنى مەدرەسەدە ئۆتكەرىپ، جەي ئايلارىنى كىرگەچ ئۆيگە قايتدى. ئۆيدە ۋاقتدا مەعسوم مەدرەسەنى سېغنەر. مەدرەسەدەگى ئىبادەتلەر ئىسكە تۈشەر، ئىچى پۇشار. ۋاق سالر، شونىڭ ئىلە باشىنى كىللەندۈرر. قايعۇسىنى تاراتر. كوكسىنى يۇۋاتر ئىدى.

بىر ۋاقتدا (ئالدىرر كۆنلاردىر) دىگەن قەبىلىدەن بولاراق، مەعسومنىڭ ساونى بىرلە ۋاعىز ئۈزۈلۈپ قالدى. حەيات ئابستاي ئانىسى ئالدىدا ئىسىدىن قارادى، بۇرىج ئىسى كىبى قووەتلى ئاچى بىس بىزىنى كىرىپ تۇچكىردى ئىسىدە بەدە ئۇلمادى، شوندان سوڭ حەيات ئابستاي: «بونەرسە ئىچىمىزنىڭ بولىعاكىرەك، نى نەرسە بۇ، ئەللە بىرەر دارومى؟» دىب مەعسومدان سوراتى. مەعسوم نى ئەيتىرگە بىلمى بىر ئاز ئويلاعاندان سوڭ «تىش دارووى بول، بەعزى ۋاقتدا تىشم ئاورتقاندان ئالمان ئىدىم» دىب جەواب بىردى.

حەيات ئابستاي: «مىنىمدە بەعزى ۋاقتدا تىشم ئوورناپ، مىڭدا بىر ئۇرعىنا بىرمەسە» دىگەچ، مەعسوم سوزىنى راستقا چىقارر ئۈچۈن، بىر كاعزغە چۈرناپ حەيات ئابستايعادا بىردى. بىرنىچە كۈندەن سوڭ شەيحى مۇئەززىن تىلدە تىنى ئاورتىپ حەيات ئابستايعا كىلىپ دارو سوراتى. حەيات ئابستاي مەعسومدەن ئالمان دارونىڭ قالعانىنى شەيحى مۇئەززىنگە بىردى. شەيحى مۇئەززىن ئىسىدىن قارادىدا «بو . . . ئىكەن باشقا كىشىگە بىرمە» دىب قايتىپ كىتتى. حەيات ئابستاي قالعانىنى ئوتقا ياندوردى.

بو ۋاقىعەدەن سوڭ حەيات ئابستايعا مەعسومنىڭ حالى بىك ئاچىق بىلىندى. بار ھىممەتىنى سارف ئىتىب، زور ئۈمىدلەر كۈتۈب تۇرعاندا، كوڭلىنە بىك قورقىنچلى فيكرلەر كىتتردى.

مەعسوم شول رەۋشدە قىشنى مەدرەسەدە، جەينى ئۆيدە ئۆتكەرر، بىلىم، بىلما ئەحلاقى ئۆزگەرر، ئىككى مەحلۇمدەن ئەحلاق دەرسى ئۆگرەنر. ئۆيدە ۋاقتدا تەكرار ئەيلەير. حەيات ئابستاي قورقو ئىلە ئۈمىد ئاراسىندا ئىدىلەر ئىدى. مەعسومنىڭ مەدرەسەگە باروونى سىگز يىل بولدى. زور عەقىدەلى بىر يىگىت بولدى. شەفيعوللا حەلفەنىڭ پروگرامنچا دەرسلەر ئالىشىدنى سەرحى مۇللا بىشلادى. مۇحتەسەر كوردى. عەقايد بىتتىب بۇردى. شەيحى مۇئەززىننىڭ تەدبيرى ئىلە پرىعواردا حەزرلەندى. بو سوڭغى يىللاردا

مەعسومنڭ يولداشلارى، مەدرەسەدەگى مەجلسلەرگە قەناعەت ئيتمەسلەر، كيچ برلە چعب سەير ئيتەرلەر، بەعزى واقتدا روس ئاوللارىنادا كيتەرلەر، تۆرلى ئورنلاردا گيزەرلەر. مەعسومنىدا ئوزلەرىنە يولداش ئيتەرلەر ئيدى. ئەپريل باشندا مەعسوم حافندا بر سوز چقدى. ئيكى مەحدوم ئيلە مەعسوم، كيچ بلەن فزلار يانىنا بارعانلار. ئالارنى موژيكلار ساقلاب تۆرعانلار، مەعسومنى توتب ئالعانلاردا قيناعانلار. مەحدوملەر قاچب قوتلعانلار، ديب شەكردلەر ئاراسندا ئاوزدان ئاوزغە سويلەنر، ئافرنعنا تارالر ئيدى. بو سوزگە كيسب ئشانرلق بر ئاچق يول كورنمەسەدە، بر ئاز كوڭل ئاوشرلق يول كورندى. چونكى شول كونلەردەگنە مەعسوم بيك ئاور سرحاو بولب ئويلەرىنە قايتب كيتدى.

مەعسوم ئويدە بر ئى ياتب تۆردى. سوڭ بر ئاز جيڭلەيگەن كبى بولدى. ئوتىرب تۆرر. ئافرنعنا چعب يۆرر. ئارت ئاراقداعى باقچاعا بارر. ئاعم سوعا قاراب يوواتر. سوڭ ئويگە كرر. ئاتاسندان قالعان كيتابلارنى، ئەدەبى وە ميللى حيكايەلەرنى ئوقر. باشندان ئوتكەن ئشلەرنى برەم، برەم توشنر. كوز ئالدنا كيترر، جەوهەردەن قيممەتلى يەش عومرنڭ زاييع بولدىعنى ئوبلاب ئوكنر. كوزلەرندەن يەشلەر توگلر ئيدى. ئەووەللە دوست بولب يۆرگەن مەحدوملەرنى، حەزردە دوشمان كورر، ئالاردان ئويرەنگەن ئشلەرىنە تەوبە ئيتەر. ئوتكەن ئشلەرى ئوچن چن كوڭلدەن ئوكنب: «... تەبارەكە وە تەعالە سەلەمەتلك بيرب، ئانامدان رۆحسەت ئالب بر تەرتيبلى مەدرەسەگە بارب، بر نيچە يللار ئوقب ئادەم بولعاندان سوڭ ئاولمزعا قايتب، حالقنى وەعەز نەسيحەت، بالالارنى تەعليم ئيتب، ئانامنڭ روحنى شادلاندرب، ئانامنى قووواندرب، دونيادان كيتسەمدە ئوكنمەس ئيدم» ديگەن سوزلەرنى كوڭلدەن سويلەر ئيدى.

IV

مەعسوم ئوزلەرىنڭ ياحشى ئويلەرندە، قايسنسى قوياش چعشنا توعرى، شول ئويدە تۆرا باشلادى. ئوينڭ ئچى ئارتق تەكەللملى بولماسادا، جەى كونلەرندە تەرەزەلەرى ئاچلر، هاواسى سافلانر، بارچا تەرەزەلەرندەن قوياش

نورى كرر. ئچى ياقتىرر، كوڭلگە شادلق بيرر. مەعسومەدا بر ئازغنا بيگلىلك بيرگەن كبى تۇيغۇلر ئيدى. ئۇينڭ ئچى: ئيشكدەن كرگەچدە ئيشكنڭ سول ياغندا تورگە قەدەر تاقتا بلەن بولۇنب، تور تەرەزەلەردەن برنى سول ياقداغى بولمەدە قالدۇرلمشدر. ئيشك تۇبندە يان تەرەزەلەردەن برنى قالدۇرب، تور ئيلە ئيشك ئاراسنى يەنە تاقتا بلەن بولنمش، تورگە ئوتەرگە ئورتادان ئيشك قالدۇرلمشدر. ئۇشبو ئيشكدەن كرگەچ ئوڭ ياقدا ئيكى تەرەزە، سولدا هەم ئيكى تەرەزە، دورت تەرەزەلى يافتىغنا بر بولمە كورنر. بولمەنڭ سول ياغنداغى ئيشكدەن مەعسومەنڭ ياتا تۇرغان بولمەسنە كرلر.

ئۇشبو بولمەدە ئۇينڭ سول ياق ئستيناسنا ترەلب كراوات قويلمشدر. كراواتقا توشەك جەيلب، باش قوياچاق بيرنە زور مندەرلەر قويب، ئۇستلەرنە ئاق جەيمە يابلمشدر. كراواتنڭ تيرەسنە ئاق تۇسلى ئازغنا قزلغا مائيل چبلدق قورلب، چبلدقنى ئورتاسندان ئيكى ياققا ئايرب، كرب ياتر ئۇچۇن ئيشك حەزرلەنمشدر.

زور بولمە: بولمە ئيشگندەن كرگەچدە ئوڭ ياقدا بۇچماقدا زور سندق، ساندق ئۇستندە مەعسومەنڭ ناماز كييملەرى، كييملەر ئۇستندە نامازلق، نامازلق ئۇستندە قزل فەسكە چۇرنالغان چالما، شولوق تارافدا، تۇردەن ئيكنچى تەرەزە توغرسندا ئۇستەل، ئۇستەل ئۇستندە بوديلنى سەعەت هەم كيتابلار، شول ئيكى تەرەزە ئاراسندا زورغنا كۆزگى، كۆزگنڭ تور ياغندا چيسلالق، شول نەرسەلەرنڭ هەر قايسى ئوز ئورنلارندا بر زيننەت بولب تورمافدادر. توردە ئيكى تەرەزە ئاراسندا زورغنا رامكا قويلمش، رامكانڭ ئيك يوقارى سەترندا (يولندا) كەليمەئى شەهادەت، ئاندان توبەن ئيكنچى سەترندا (محمد سيدالكونين والثقلين) ئۇچنچى سەترندا (هوالحبيب الذى ترجى شفاعته ..) قالن، قالن حەرفلەر بلەن شول عيبارەلەر يازلمشدر.

مەعسومەنڭ عادەتى: ئيرتە تورر، تەهارەت ئالر، ناماز ئوقر. نامازدان سوڭ دوغا قلر، تورب نامازلغنى، چالماسنى ساندق ئۇستنە قويار، سوڭ

كۆزگۈنگە قارار (الحمدلله) دېير، چىسلالقنى ئۆزىنىڭ عۆمرى دىيە گۇمەن
ئېتەر، ھەر كۈننىڭ كاھەزىن يىرتىپ ئالغاندا، عۆمرىمنىڭ بىر كىسەگىنى يىرتىپ
ئالدىم، بىر كۈن عۆمرىم كېمەيدى دىيىپ ئويلار ئېدى.

ئاندان سوڭ تورغەگى رامكاغا قاراپ، كەلىمەئى شەھادەتنى ئوقۇر،
رەسۇل ئەكرەم ھەزرەتلەرىن خاتىرىنە كېتىرۇر. ئاتكاسالاۋات ئەيتىر، شەفاعەتىن
ئۈمىد ئېتەر. بۇ رەۋىشدە ھەر كۈن ئەجەل كۈتەر ئېدى. نامازدان سوڭ
يەنە يۇقى بولمەسىنە كېرىپ كىراۋاتقا ياتۇر. بىر ئازغىنا يۇقلار. تۇرىپ چەي ئىچەر،
سوڭ كىتاب قارار، قۇرئان ئوقۇر، چەپ يۇرۇر، ئۆيگە كىرەر، ياتىپ تۇرۇر.
بۇل روسىدە كۈننى ئۆتكەرۇر ئېدى. بىر ۋاقىتدا تەۋارىخ كىتابلارنى
قاراپ ئوتۇرغاندا خاتەمۇلئەنبىيا ھەزرەتلەرىنى كېلمەسىدەن ئىلگ. ئېياد قەبىلەسىدەن،
شاعىرلىك ۋە خەتىبلىك بىلەن مەشھۇر بولغان. قىس ئىبنى ساعىدەنىڭ (سوقى
عۇكاز) دېگەن ئورۇندا، خاتەمتەنبىيا ھەزرەتلەرىنىڭ كىلىۋىدەن خەبەر
بېردۈگىنى: بۇل خۇسۇسدا بىك گۈزەل بىر خۇتبا ئوقىغانىقىنى كىتابدا كۆردى.
بۇل خۇتبانىڭ تۈركچە تەرجىمەسىنى كۆزدەن كېچىردى. بىر پارچا تەرجىمەسى
بولسا دەخى ئاچىق ھەر كىم ئاڭلارلىق بولۇر ئېدى دىيەرەك تۈركچەدەن
خالىس تاتارچاغا تەرجىمە قىلماقچى بولدى. قولىنە قەلەم ئالىپ بىر ئاز تەرجىمە
قىلدى ئېسەدە ئۆزىدە ئاۋرلىق سېزدى. قەلەمنى قويدى دا: «ھەر ئىشنى ۋاقتىدا
ئىشلەمەك تىيىشلىدر. سونرا ئىشلەنگەن ئىشنىڭ بەرەكەتى يوقدر. ۋاقت ساتىپ
ئالىنمىيدر. (ۋاقت ئىلەن ياقۇت ئالىنۇر، ئەمما ياقۇت ئىلە ۋاقت ئالىنماس) دېگەن
سۆز بىك خاق ۋە توغرى سۆزدر». بۇل سۆزلەرنى ئەيتىپ توقتادى.

مەعسۇمنىڭ سىرخاۋ بولۇۋىنا سەبەب بۇل ئېدى: مەدرەسەدە ۋاقتىدا
يولداشلارى ئىلەن كېچ چەپ يۈرگەندە سالقلاپ تۇرۇچى موزىكلەرگە
ئۆچىراپ، مەعسۇمغا ئالاردان قاچىپ، بىر نىچە سەعەت تورىما بورى كېلدى.
بىك سالقىن ۋاقتلار بولدىغىندان، نىھايەت دەرەجەدە تۇكىم سىرخاۋلادى.
ئۆيگە قايتىپ بىر ئاي تۆشەكدان سوڭ دوكتورغا باردى. دوكتر ئاۋرۇنىڭ
يۇرەكدە، ۋە قىرىما دەرەجەدە بولدىغىنى. مەعسۇمنىڭ ئۆزاقلامى دۈنيادان
كېتەچەگىنى خەبەر بېردى. شولاي بولسادا دوكتر دارو بېردى. بىك تىنچ ئورۇندا،
عيەتدە نەزاكەتلى مۆعامەلە ئېتىلىپ، عازاب (غضب)، كەدەر، سرور كېبى

تابیعەتنی بۆزاچاق نەرسەلەردەن ساقلانىب، شول دارونی ئیستیعمال ئەیلەدکەن بر یىل دۆنیادا تۆراچاقىنی سۆیلەدی.

شوندان سوڭ مەعسوم ئۆیلەرىنە قایتىب، دوکتۆر بیرگەن دارونی ئیستیعمال ئیتەرەك ئەجەلنی کۆتۆب قالدی. مەعسومنىڭ حالی بەعزی واقتدا یىڭگىل، بەعزی واقت ئاغىر بولۆر، حالی ئاغىر بولغاندا فەقەت یاتىب تۆرۆر. حەیات ئابستاسىدا کۆرۆر، سۆیەشىب ئوتۆرۆر. مەعسومدا هەر ئیرتەدە، بەلکی بۆگۆن ئاخىر کۆرۆوم بولور، دیب ئانانىڭ قولىن ئۆپەر. حەیات ئابستانىڭ یۆزىنە قاراب جىلمایىب قاتى: «مینىم ئۆچۆن قایغىرماغىز، سابىر ئیتىڭگىز! خۆدانىڭ رەحمەتی کیڭدىر. حاق تەعالە حەزرەتلەری (رەحمەتىم غازەبىمدان کیڭ) دیمىشدىر. پەیغەمبەرىمىز سەللەللاهۆ عەلەیهی وەسەللەم «سابىر ئیتکەن ئۆستۆن بولور»، شول سۆزلەرنی سۆیلەر ئیدی. کۆپ کۆنلەری ئۆتۆب دوکتۆرنىڭ ئەیتکەن کۆنلەری یىتىب، بر نیچە کۆنلەر ئۆتۆبدە کیتدی. شولای بولسادا، مەعسومنىڭ حالی ئاغىر فەقەت یاتىب تۆرا ئیدی. بر کۆن مەعسوم ئیرتە ئویاندی. حالىنا یىڭگىللىك کیلگەن کیبك بولدی. جان قووەتی بلەن تىشقا چىقىب کردی. تاھارەت ئالىب ناماز ئوقودی. لاکین ئایاق ئۆستىندە تۆرا ئالمادی.

ئەووەلگی عادەتىنچە کۆزگۆگە قارادی. سوڭ جیبیللىقىڭ کەعزىن یىرتىب ئالدی. شول واقتدا عۆمرىنىڭ ئاخىرغی کیسەگی. فەقەت حیسابی تۆگەلمی، دیبە کۆڭلىنە کیلر ئیدی. شوندان تۆردەگی رامکاغا قاراب کەلیمەئی شەهادەت ئوقودی. رەسول ئەکرەم حەزرەتلەرىنە سالاوات ئەیتدی دە ئۆرنىنا بارىب یاتدی. ئازغىنا یۆقلاب ئویاندی. ئایاز قویاشلی کۆن ئیدی. تورىب تىشقا چىقىچی بولدی. ئۆرنىندان تۆرا ئالمادی. شولای بولسادا جان قووەتی بار ئیدی.

بو واقتدا قویاش مەعسومنىڭ حالىن کۆرۆر. تىشقا چىغارغ قۆدرەتی یوقلىغىنی بلر، یاقتىسىنی مەعسومنىڭ بولمەسىنە تۆشىرۆر، مەعسومنىڭ کۆڭلىن ئاچارغا، قایغىسىن چەچەرگە تىرىشىر ئیدی. حەیات ئابستاسىدا مەعسوم یانىنا کردی، حالىڭ نیچۆك؟ دیب سۆرادی. مەعسوم: «حالىم ئاغىر بولسادا کۆڭلىم شاددىر» دیب جەواب بیردی. مەعسوم کاراواتدا ئاق جەیمە (پراستینە) ئۆستىندە ئارقاسى ئیلە چالقان یاتقان، کوکرەکدەن توبەن بیرلەرن ئاق ئادیال ئیلە یابقان.

قارا چەچلەرى ئازغنا چووالغان، ماگاى چەچلەرى بر باققا ئاوغان، قارا كوزلەرى بر ئاز باتقان ئيسەدە كۇلمسرەب كنە باتقان، قارا ميىقلارى ياڭاغنا چقان، ئيرنلەرى قزل كورنسەدە، قزللىغى سيىقلانغان. يۇزى ئاغارغان ئيسەدە ئورتاسى ئازغنا قزارغان، باش ئۇچنداغى تەرەز يەدەن قۇياش نورى بلەن چبلدقنڭ قزغلت شەولەسى تۇشب، مەعسومنڭ گوزەل كورنمەسنە سەبەب بولغان ئيدى.

مەعسومنى كورگەن ئادەم: «ئاه، مۇندايىن جينايەتلەرنى كم قلغان، ئاتلى ييمشلەر بيرەجەك بر نەباتنڭ گوزەل چەچەگى ئۇزلگەن دە، كۇنگە قارشى قويلغان، كۇننڭ قزولغندان زاييع بولغان» ديب كوڭلدەن ئەيتر ئيدى.
مەعسومنڭ سۇحبەتى شول قەدەر تلى ئيدى. مەعسومنى كورگەن ئادەمنڭ يەنەدە كورەسى كيلر، يۇمشاق سوزلەرى كوڭلنى راحەتلەندرر، ئەجەل توشەگندە لاتيفالار سۇيلەب كۇلدرر، ئەجەب كۇتمەك مەعسوم ئۇچن عادەتچە بر ئش كبى كورنر ئيدى. چۈنكى مەعسوم دۇنيادان چيكلدى، دۇنيا ئشلەرنى كوڭلدەن چقاردى، چن كوڭل برلە حاق تەعالەگە عيبادەت قلدى. تابيعەتى ساقلاندى، كوڭلى نچكەردى، خۇلقى تۇزەلدى، سۇيلەگەن سوزلەرىدە ئاللا بولدغندان بيك ئەسەرلى وەلەززەتلى ئيدى. بو خۇسوسدا حەيات ئابستاينڭ دا بۇيك تەئسيرى بولدى. عايەت نەزاكەتلە مۇعامەلە ئيلەدى. دوكترنڭ ئەيتكەن سوزلەرنى ييرنە كيتردى. تابيعەتنى ئوزگەرتەچەك شەيلەردەن ساقلاندى.
بەلكى عۇمرنڭ بر نيچە كۇنلەر ئارتوونا سەبەب بولدى. مەعسوم تۇرب ئوتردى. ئاناسنڭ قولنى ئوبدى: «ئەنكەيم! ئولمەدەن بردە قورقميمن، قايچان بولسادا بر ئولم، مينم ئۇچن فەقەت شولسى ئاور كورنەدر. برى ئۇيرەنگەن ييردەن كيتب، هيچدە بلنمەگەن، ميسلى كورلمەگەن بر عالەمگە، دۇنياغا بارب چيكسز واقتلار ئاندا تۇرماق، ئيكنچى جانم كبى سۇيگەن ئانامدان ئايرلب ئانى يالغز قالدرماق، ئۈچنچى دۇنياداغى مۇسلمان قەرندەشلەرنمە بر نەرسەدە قالدرميچا، دۇنيادان كيتب، دۇنياغا كيلمەگەن كبى ئۇنتلماق» يەشلى كوزلەرى ئيلە قاراب شول سوزلەرنى ئەيتدىدە يەنە ئارقاسى ئوزرە ياتدى. شوندان سوڭ مەعسومنڭ تەنلەرى قزب سوساغان كبى بولب سو سۇرادى. حەيات ئابستاى ئيكنچى ئۇيدەن بر چناياق سو كيتردى، مەعسوم

ئارقاسىٔ ئۇزرە ياتب يوقارىٔ باقب ،تۇرر. ئيرنلەرىٔ ئازعنا سلكنگەن‌كبى كورنٔر ئيدىٔ. حەيات ئابستاى، ئچميسكٔمىٔ؟ ديدىٔ. مەعسومدەن جەواب كيلمەدىٔ. حەيات ئابستاى مەعسومنىڭ قولنٔنىٔ كونەرب قارادىٔ. ،بو واقتدا مەعسومنىڭ بەدەنندەئيدارەئى روحانييە بتمش، روحىٔ عالەمىٔ ئەرواحەچيكلمش، تيليگرام كيسلمش، ئاپاراتلار توگلمش، بەدەن دينئلەن مەملەكەت تابيعەت جيسمانييە ئيدارەسنٔە كرمش ئيدىٔ.

ئيكنچىٔ كۇن برنچىٔ سەعەتدە مەعسومە(كۇللىٔ شەيئين يەرجيعىٔ ئيلا ئاسليهى) (كل شى يرجع الى اصله) قاعيدەسيلە حۇكم ئيتلدىٔ. قارت‌ئاناسنٔىڭ قوينٔنا كردىٔ. قۇرئان ئوقلدىٔ، دۇعا ئيتلدىٔ. مەعسوم، قارت ئاناسنٔىڭ قۇچاعندا وجودىٔ مەعلوم، حەقيقەتىٔ مەجهول بولعان باشقا دۇنيانىٔ چيكسز عۇمرنىٔ كۇتب قالدىٔ. حەيات ئابستاى برنچىٔ مەحبوبندەن تەزكيرە بولاراق قالمش، ئيكنچىٔ‌مەحبوبندەن‌دە ئايئرلدىٔ. حيبالندە ئيكىٔ‌مەحبوبنىڭ فەقەت ،سورەتلەرىٔ قالدىٔ.

دۇنيادا ئوزنٔىڭ وافاسزلعنٔنىٔ يبرنٔە كيتردىٔ. حەيات ئابستاى وافاسز دۇنيا برلە ،تۇرشنٔر، سابر قۇرالنٔىٔ ،تۇتب، وافاسزلعنٔنا قارشىٔ سوعنٔر، ،بوحۇسوسدا ئيكنچىٔ بابدا زيكر ئيتلمش قارت بيكەنىڭ قزىٔ . . . بيكە ،بولنٔر ئيدىٔ. . . . بيكە، حەيات ئابستايعا كيلر، حاجەت نەرسەلەرنٔىٔ‌ئوزىٔ ئيلەكيتنٔرر، بر، يائيكىٔ كيچ قوناق‌بولر، ،سوڭ‌ئۇيينە قايتب كيتەر‌ئيدىٔ. حەيات ئابستاى‌دا . . . بيكەگە بارر، . . . بيكەدە: «تاحيرەت دوستم بەدرۇلحەيات كيلگەن» ديب ئاچق يۇز، ياحشىٔ سوز برلە قارشىٔ ئالر، حەيات ئابستاى هەم قووانر، باشندان ئوتكەن ئشلەرنىٔ، يەش واقتدا فەحرۇلئيسلام حەزرەت برلە ئارادا بولعان واقيعەلەرنىٔ، بيكە برلە سۇيلەشر، ،شونىڭ برلە كوكٔلنٔىٔ يوواتر، دۇنيانىٔ ئوتكەرر ئيدىٔ.

،سوڭ.

قيس ئىبنى ساعيده خۇتبەسىنىڭ تۈركچە تەرجىمەسىدەن ئالىنىپ
بىر ئاز ئاچىق ئېيتىپ يازىلدى:

ئى دوستلار! زامانلار ئۆزگەردى. يەر تىترىلدى، يوللار قىسقاردى، ئادەملەر دېڭىزنى كېچىدىلەر، تاولارنى تېشىدىلەر، بۇلتتان يۇقارى ئۇچتىلار، يۇلتۇزلارنى ئۆلچەدىلەر، يەشىلنى خىزمەتكە جىگىدىلەر. كۆرۈنمەگەن نەرسەلەرنى كۆردىلەر، يىراقلارغا مىندىلەر، دۇنيانى گېزدىلەر، جەننەتلەر تۈزۈدىلەر، ھۆر قىزلارنى كىيتەردىلەر، ئۆلۈم قوچقارىنى سويماق ئىستەيدىلەر، پىچاقلار قايرايلار، ئىبلىسنى جويدىلار، شەيتانلارنى قۇدىلار، جىنلەرنى سۈردىلەر، بۈتۈن دۇنيانى قولغا ئالدىلار. ئەجەبا، بۇلار نېمىدەين ئادەملەر! ھەزرەتى مۇسانىڭ تاياغىنى قوللارىغا ئالمىشلارمى؟ يوقسا، سۇلەيمان پەيغەمبەرنىڭ يۈزۈگىنى بارماقلارىغا كىيمىشلەرمى؟ ياۋ ئىچىنە كىرىپ (عيلم‌سيميا) ئوقۇمىشلارمى؟ ھەير ئالار تەقلىدنى قويمىشلار، ئىستىدلالە چالىشمىشلار، فىكرلەرىنى بەعزى نەرسەلەرگە ھەسر (حصر) ئېتمەيىپ، قوللارىدان كېلگەن قەدەر كېڭەيتىپ، شۇنىڭ ئۈستىنە فىكرلەرىنى عىلم وە مەعرىفەت نۇرى ئىلە نۇرلاندىرىپ، ئىجتىھاد ئېتەرەك ئۇشبو ھالگە ئېرىشمىشلەردىر.

ئى ئادەملەر! كېلىڭىز، تىڭلاڭىز! بىلىڭىز، عىبرەت ئالىڭىز! ياشاگەن ئۆلەر، ئۆلگەن يوق بولۇر. بولاچاق بولۇر، ياغمۇر ياغار، ئۆلەنلەر ئۆسەر، بالالار تۇغار، ئانالارىنىڭ ئانالارىنىڭ يېرىنە قالۇر، سۆك بارچاسى يوغالۇر، بولغان نەرسەلەرنىڭ ئاراسى كېسىلمەس. ھامان بولۇپ تۇرۇر، بىرى يوغالۇر، يېرىنە باشقاسى قالۇر، قۇلاق سالىڭىز! كۆپ ئويلاڭىز! كۆكتەن خەبەر بار، يېردە عىبرەت ئالاچاق نەرسەلەر بار، يېر يۈزى كېڭ، كۆك يۈزى بېيىكدىر. يۇلتۇزلار يۈرۈر، دېڭىزلەر تۇرۇر. كېلگەن قالماس، كېتكەن كېلمەس. ئەجەبا: بارغان يېرلەرىندە راھەتدەمى قالۇرلار، يوقسا يۇقۇدامى بولۇرلار!!!

ئانت ئېتەرىم! ئاللا قاتىندا بىر دىين باردىر، ھەزىرگى دىينىدەن سۆيىكلىرەكدىر. ئاللانىڭ بىر كېلەچەك پەيغەمبەرى باردىر. كېلىشى بېك ياقىن بولدى، كۆلەگەسى باشىڭىز ئۈستىنە كېلدى. نى سۆيۈنچىدىر شۇل كىشىگە، ئاگار ئىيمان ئېيتىپدە ئۇل ئانى توغرى يولغا كوندىرە. نى بەختسىزلىكدىر شۇل ئادەمگە، ئۇل ئاگار مۇخالەفەت - قارشىلىق ئەيلەيە. يازىقلار بولسىن، عۆمرلەرى غەفلەت

ئیله ئوتکەن ئۆممەتلەرگە. ئی جەماعەت! ئۆیات قایدا! ئاتا وە بابالار قایدا!
گوزەل شەهەرلەر، تاشدان ئۆیلەر سالدرعان عاد برله سەمود قایدا! بنەچەك
دۇنیانڭ بارلىعىنى ئالدانب حالقىنى «مین سزنڭ ئیڭ بییك رەببىڭز!» دیگەن
فیرعەون ئیله نەمروت قایدا! ئالار سزگە قاراعاندا بیگنرەك بای، هەم قووەت
وە قۇدرەتلەرى سزدەن ئارتق توگلمى ئیدىلەر. بو جیر ئالارنى گویه
تگرمەندە تارتدى. چرتب توزان ئیتب تاراتدى. سۆیەكلەرىدە چرب تارالدى.
یۇرتلارى یعىلب یاراقسز قالدى. یۇرتلارىنى، ییرلەرىنى حەزرگىلەر ئۆیا
یاسادى. ساقلانىعز! ئالار كبی عەفلەت ئیتمەگز، ئالارنڭ یولىنى كیتمەگز!
هەر نەرسە بنەچەكدر، قالاچاق شەی ئانچاق جەنابى حاقدر. بردر، تیڭدەشى
یوقدر، عیبادەت قلىناچاق ئول عنادر. هیچ كمدەن توماعان، وە توعرمایاچاقدر.
ئەووەل كیلب كیچەنلەردە بزگە عیبرەت ئالاچاق نەرسەلەر بیك كوبدر. ئولم
چیشمەسىنڭ كرەچەك ییرلەرى بار، ئەمما چعاچاق ییرى یوقدر. زور، كچك
بارچاسى كیچب كیتەر، كیتكەن كیرى كیلمەیر. شیكسز بلدم هەر كمگە
بولعان، میڭدا بولاچاقدر.

مۇحەررىر تارافىندان حۇتبەئى سانییە:

ئی قەردەشلەر! حۇتبە نەدر؟ قاراعز كورىڭز! ئویلاعز،!
تۇشنىڭز! قاراعان كورر، ئوقىعان بلر، ئویلاعان تۇشنر، ئویلاعان
ئادەم هەر نەرسەدەن عیبرەت ئالر. عەقلىنى سالردا فیكرلەب بر نەرسە
چعارر. فیكرى كیڭەیر، بلگەنى كوبەیر. بلگەنىنى حالققا سۆیلەیر.
یاحود قەلەم برله یازار، ئیجتیهاد ئیتەر. شول زامانىڭ شاعیرى وە حاتیبى،
یاكى فیلاسوفى وە حاكیمى بولا بلر، حۇدانڭ رەحمەتى كیڭدر. ئۆمیدنى
كیسمەیب ئیجتیهاد ئیتكەنلەرگە هەر نەرسەنى بیرر.

Hay- ska

بەھاسى 50 تيين.

БИБЛИОТЕКА

З. ГАДИ

Зиганша хазрят, Магсум.

Комбинат Изд. и Печати Т. С. С. Р.
Казань, 1925 г.